

Waarnemingen omtrent de zenuwkoorts en derzelver complicatie / Uit het Hoogduitsch vertaald door A. Numan. Met een voorrede van E.J. Thomassen à Theussink.

Contributors

Hufeland, Christoph Wilhelm, 1762-1836.
Thomassen à Thuessink, E. J. 1762-1832.
Numan, A.

Publication/Creation

Groningen ; Amsterdam : H. Eekhoff & L. van Es, 1809.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/xcqdf427>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

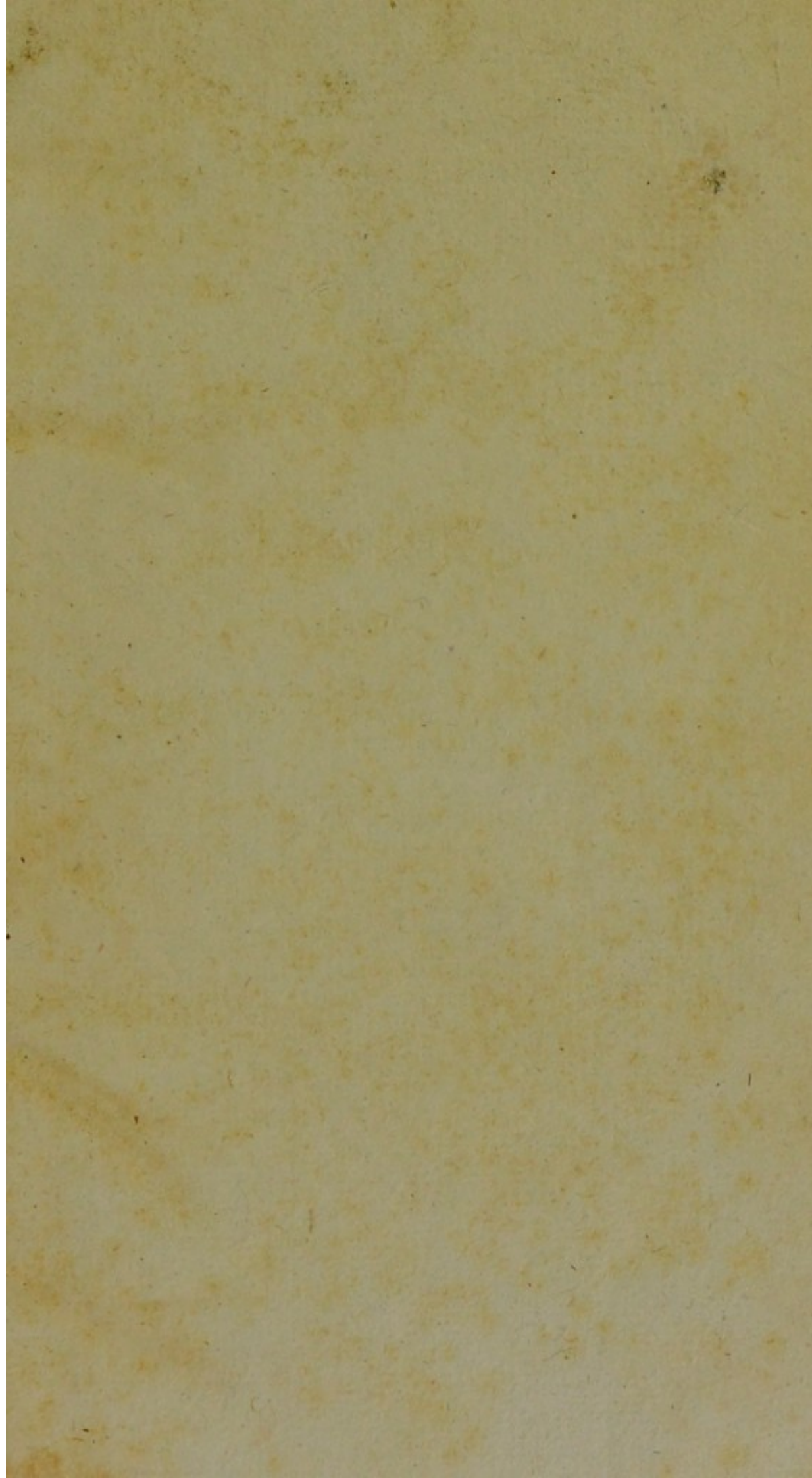
You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

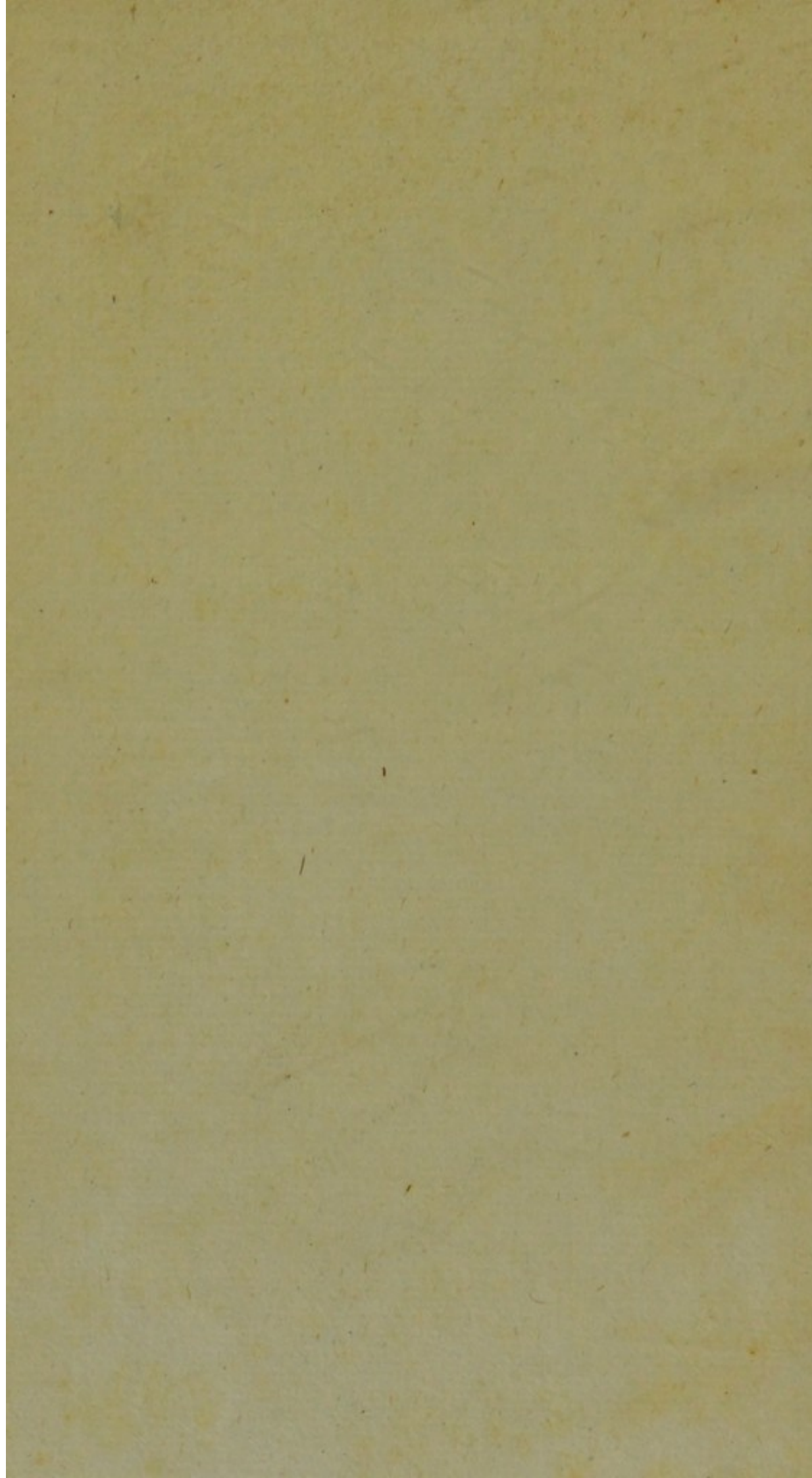

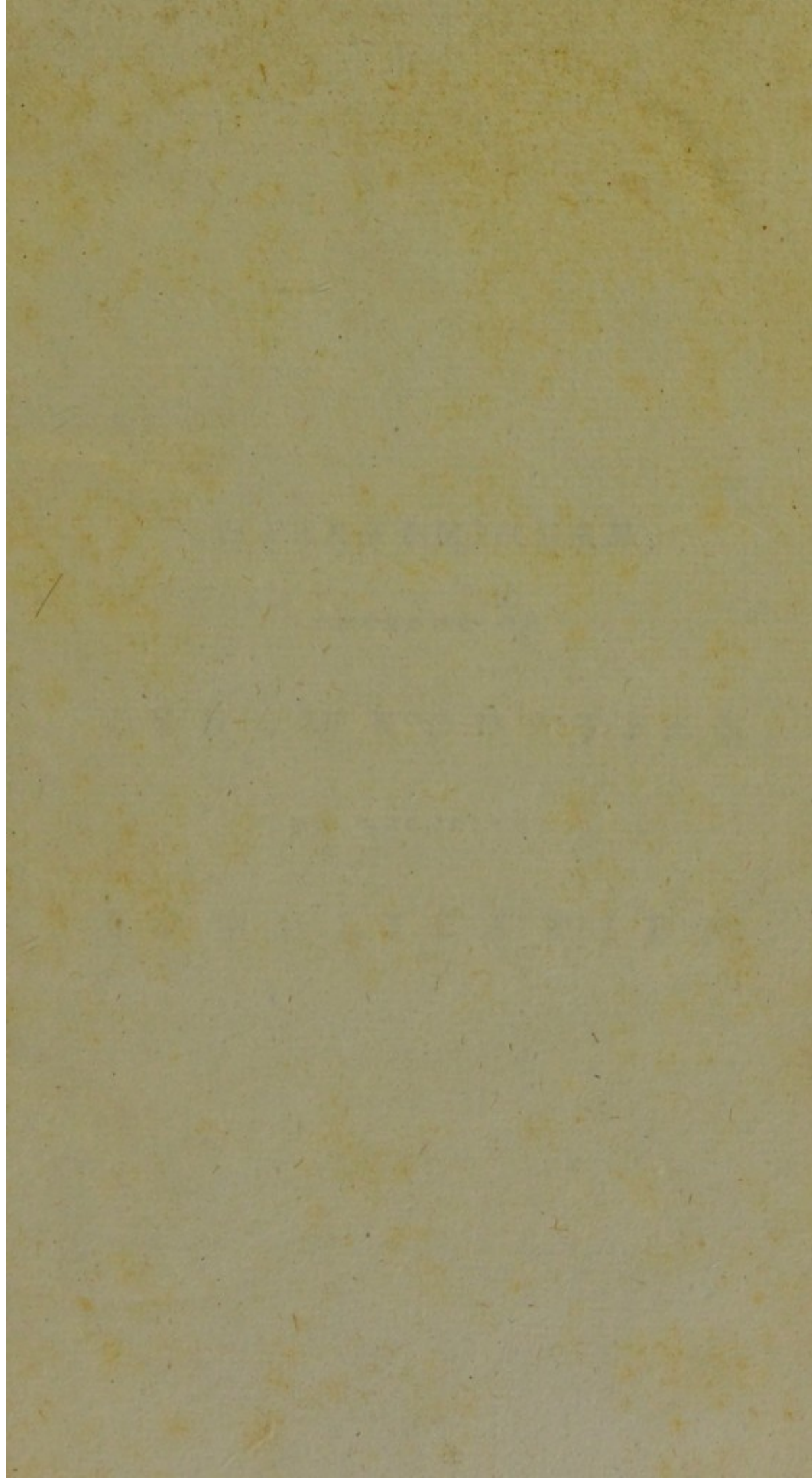
Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

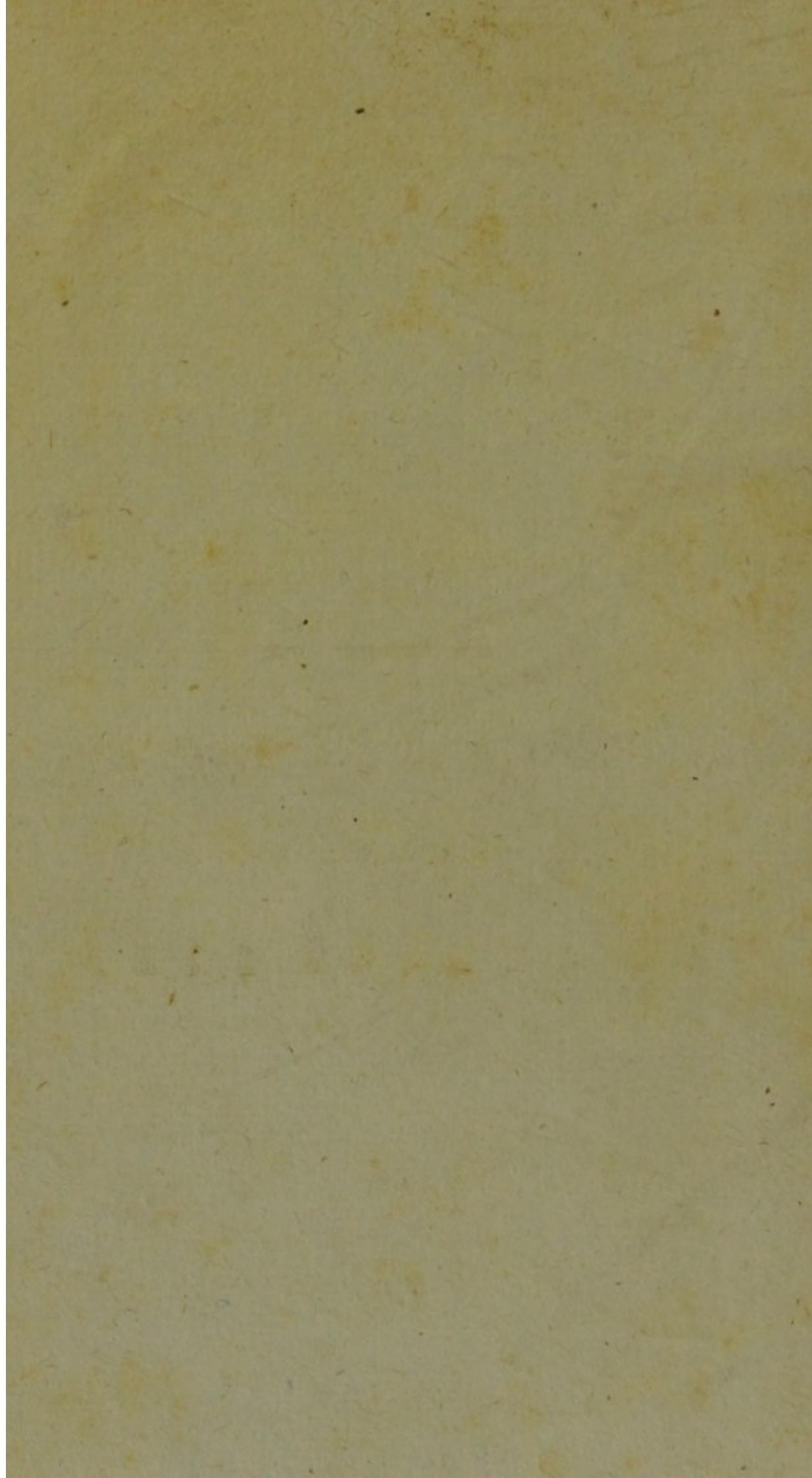
IV. 6. 132

29,609/B

ZENUWKOORTSEN

KOMPLICATIEN

WAARNEMINGEN

OMTRENT DE

ZENUWKOORTSEN

EN DERZELVER

KOMPLICATIEN.

WARREN

OF THE

NEW YORK

REVIEW

COMPLIANCE

WAARNEMINGEN
OMTRENT DE
ZENUWKOORTSEN
EN DERZELVER
KOMPLICATIEN,

DOOR
CHRIST. WILH. HUFELAND;
VOOR HENEN DOCTOR EN HOOGLEERAAR IN DE GE-
NEESKUNDE TE JENA, THANS LIJFARTS VAN
DEN KONING VAN PRUISSEN TE BERLIJN.

—♦—
Uit het Hoogduitsch vertaald,

DOOR
A. NUMAN,
DOCTOR IN DE GENEESKUNDE OP HET HOGEZAND.

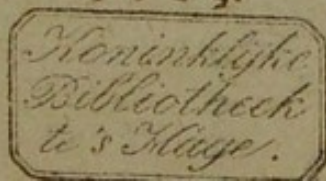
—♦—
Met eene Voorrede

V A N
E. J. THOMASSEN & THUESSINK,
DOCTOR EN HOOGLEERAAR IN DE GENEESKUN-
DE, ENZ. ENZ. TE GRONINGEN.

TWEEDE VERBETERDE DRUK.

—♦—
Te GRONINGEN en te AMSTERDAM, bij
H. EEKHOFF Hz. en L. VAN ES.

1809.

WARRINGTON

ZENUWKORTEN

KOMPLEET

BOEK

CHRISTIAN H. H. H. H.

THE HISTORY OF THE HOLLANDERS IN THE

WEST INDIES, FROM 1607 TO 1800

BY J. VAN DER LINDEN, ESQ.

1800

OF THE HOLLANDERS IN THE

1800

BOEK

WARRINGTON

DOCTOR IN THE UNIVERSITY OF LEIDEN

Medicine Voorlezer

WARRINGTON

E. J. THOMASSEN, ESQ.

DOCTOR IN MEDICINE IN THE UNIVERSITY

OF LEIDEN, &c.

THE HISTORY OF THE

T. G. VAN DER LINDEN, ESQ.

H. VAN DER LINDEN, ESQ.

V O O R R E D E.

Het stukje, het welk thans vertaald in het licht verschijnt, is, reeds verscheidene jaren geleden, eerst in het Journal der Practischen Heilkunde en daarna ook afzonderlijk gedrukt, door den waarlijk grooten HUFELAND uitgegeven. Daar nu dit Journal vrij algemeen gelezen wordt, zal ook dit stuk vooral de opmerkzaamheid van nadenkende geneesheeren, in ons vaderland, tot zich getrokken en ook hier en daar veel nut gesticht hebben. Daar echter alle geneeskundigen het Hoogduitsch niet verstaan, en er zoo veel, ook in het geneeskundige vak, uit die taal vertaald en uitgegeven wordt, had ik reeds lang verwacht, dat dit stuk ook een' vertaler zoude gevonden hebben. — In deze hoop zoo lang te leur gesteld zijnde, heb ik den Heer NUMAN aangeraden, dit niet zeer gemakkelijk werk op zich te nemen; en ik vleije mij, dat hij zich van dezen taak ook zeer wel gekweten en, met de meeste getrouwheid en zorgvuldigheid, des schrijvers gedachten uitgedrukt heeft.

Wat het stuk zelf betreft, oordeel ik niet, dat dit van mijne zijde eenige aanbeveling zal noodig hebben; de schrijver is, ook in ons geheele vaderland, bekend voor een' man, die, door zijne uitmuntende talenten en gematigde denkwijze, de achting en het vertrouwen van ieder hoogachter der geneeskunde verdiend heeft.

Offchoon dit werkje zekere geneeskundige kennis veronderstelt, en van bloote empirische praktizijns niet overal zal verstaan worden, denk ik echter, dat men, zoo wel aan jeugdige, als zelfs aan geëfende geneeskundigen, geen' geringen dienst zal bewijzen, wanneer men hun, niet alleen de bloote lezing, maar ook het herhaald bestuderen van dit boekje, aanbeveelt.

Ik voor mij wil gaarne bekennen, dat ik, in geene taal, eenig stuk gelezen heb, het welk ik hier mede in beknopte en klaarheid durf vergelijken, en dat ik, door de ondervinding vooral, de nuttigheid van hetzelfde heb leeren waarderen. —

Ik bek en gaarne, dat HUXHAM, CULLEN, REIL en vele anderen, waar onder wij ook met regt onzen verdienstelijken MICHEL mogen tellen, ons de zoo zeer algemeen werdende zenuwkoortsen hebben leeren kennen en onderscheiden, — dan, wanneer wij daar mede onzen schrijver vergelijken, dan blijkt het al ras, dat niemand zoo zeer, met zoo vele naauwkeurigheid en onpartijdigheid, vrij van alle sijsteemzucht, de zoo moeilijke komplikationen en wijzigingen dezer ziekten heeft behandeld, als onze schrijver; en het is vooral in dit opzigt, dat ik dit stuk aan ieder geneesheer, tot naauwkeurig onderzoek en navolging, durf aanraden.

Dit neemt intusfchen niet weg, dat men hier of daar eene aanmerking, vooral omtrent het meer bepaald gebruik van sommige genees-middelen, zoude kunnen maken; en het was ook eerst mijn voornemen, om dit in een voorberigt werkftellig te maken, was de fchrijver zelf mij daar in niet voorgekomen. Toen dit ftuk bijna was afgedrukt, kwam mij in handen, de voortreffelijke verhandeling, over de zenuwkoortfen, welke onder het leger in Oost-Pruifen, gedurende den voorgaanden winter geheerscht hebben. In dit ftuk heeft de fchrijver, niet alleen zeer duidelijk en breedvoerig gehandeld over verfchillende toevallen, welke hem in deze epidemie zijn voorgekomen, en welke wij ook dikwijls ontwaard hebben; maar ook vooral meer bepaald gefproken, van het regt gebruik der voornaamfte middelen en de bepalingen, onder welke dezelve behooren te worden aangewend; zoo dat ik daar bijkans niets zoude weten bij te voegen. Het is daarom ons voornemen, als dit ftuk de goedkeuring onzer landgenooten wegdraagt, hetzelfde onmiddelijk te laten volgen.

Ik moet hier alleen nog bijvoegen, dat het bijna ondoenlijk was, om alle uitdrukkingen, welke in Duitfchland algemeen zijn aangenomen, duidelijk te vertalen, en dat men daarom niet geheel van germanismen is kunnen vrij blijven, wilde men niet den geheelen zin veranderen, of duifter worden.

E. J. THOMASSEN à THUESSINK.

Groningen

den 5 Maart 1808.

V O O R R E D E

VOOR DEN

TWEEDENDRUK.

De goedkeuring, waar mede het werkje van den voortreffelijken Pruisfischen Geheimraad en Lijfarts HUFELAND, door onze Landgenooten is verëerd, heeft mijne verwachting overtroffen. — In weinige weken waren alle exemplaren verkocht, en de steeds voortdurende navraag naar hetzelfde heeft den Drukker bewogen, om het te herdrukken, terwijl de Heer NUMAN wederom de moeite op zich nam, om het op' nieuw na te zien, en hier en daar van fouten te zuiveren en te verbeteren.

Het zal niet noodig zijn, dat ik hier iets meer ter aanprijzing van dit stukje zegge. — Het verheugt mij zeer, dat dit zoo nuttig werkje in zoo vele handen gekomen is, en ik zal mij verblijden, dat het ook vervolgens vele lezers zal vinden, en daardoor de kennis en juiste behandeling der Zenuwkoortfen, ook in ons land, meer en meer zal bevorderd worden.

Ofschoon de Heer NUMAN reeds de aangekondigde vertaling van het, met dit werkje zoo zeer samenhangend, stukje, over de zenuwkoortfen, wel in Pruissen in 1806 en 1807 geheerscht hebben, van den zelfden schrijver, had afgewerkt, zijn wij, door
een

een' anderen Vertaler, van de moeite der uitgave be-
vrijd geworden. Ik was voornemens, daar bij eeni-
ge aanmerkingen over sommige, door den schrijver
aangeprezene, middelen, in deze ziekten, te voegen,
dan, daar mij deze gelegenheid benomen is, zal
ik in een ander werk, het welk ik hoop binnen kort
uit te geven, mij nader omtrent den aard en de
behandeling van onze Zenuwkoortsen verklaren en,
hetgeen mijne ondervinding mij daaromtrent ge-
leerd heeft, opgeven.

E. J. THOMASSEN à THUESSINK.

Groningen

den 30 November 1809.

Voorrede van den Schrijver.

Met het uitgeven van deze bladen heb ik de volgende oogmerken:

Voor eerst, om de werkzaamheden en den aard van ons Clinisch Instituut, omtrent de behandeling der zenuwkoorts in de laatste jaren, aan den dag te leggen.

Ten tweeden, om vele, niet genoeg geëfende geneesheeren, juiste denkbeelden en grondregels van behandeling dezer gewigtige, thans zoo algemeene ziekte, of veel meer, heerschende ziekte-gesteldheid, mede te deelen.

Maar in het bijzonder, om de gewigtige leer der Complicatiën dezer ziekte, welke, door de Browniaansche aanschouwing van zaken, thans geheel en al ontsteld, ja uit vele hoofden geheel verdrongen is, door de ondervinding te staven, en derzelver invloed op de genees-wijze, praktisch aan te toonen.

Ik stoor er mij geheel niet aan, of mijne grondstellingen en regelen in een of ander heerschend leer-

stelsel

stelsel passen; dit weet ik nogtans, dat zij in het
leerstelsel der Natuur passen, en dat ik niets ge-
schreven heb, het welk ik niet door herhaalde onder-
vinding bewaarheid bevonden heb. Ik kan daarom
staat maken op de goedkeuring van hen, die zich,
deze ter neder gestelde zaken, aan het ziekbed ten
nutte maken en dezelve beproeven zullen; en dit is
mij genoeg.

I N H O U D

Bladzijde

1-16

16

46

59

60

63

123

127

Inleiding

I. Behandeling der Zenuwkoorts

II. Behandeling der Toevallen

III. Behandeling der Complicaties

1. De Kruisachtige of Kruisachtige

Complicatie

2. De Gekruiste Complicatie

3. De Ongekruiste Complicatie

4. De Ruwe Complicatie

Ziekte-gevallen

zelfst passen; dit weet ik nogant, dat zij in de
 leerstelsel der Natuur passen, en dat ik niet ge-
 schreven heb, het welk ik niet door handhaafte onder-
 zinding bewaardheid bewaarden heb. Ik kan daarom
 gaat maken op de goedkeuring van hen, die zich
 deze ter rechter gestelde zaken, aan het ziele van
 mijn maken en deelen begroeven zullen; en dit is

I N H O U D.

	Bladzijde.
Inleiding.	1—16.
I. Behandeling der Zenuwkoorts. . . .	16.
II. Behandeling der Toevallen. . . .	46.
III. Behandeling der Komplikationen. . . .	59.
1. De Rheumatische of Katharrale Komplikatie.	60.
2. De Gastrische Komplikatie. . . .	63.
3. De Ontstekingsachtige Komplikatie. . . .	122.
4. De Rotachtige Komplikatie. . . .	153.
Ziekte-gevallen.	157.

De heerschende ziekte-gesteldheid was in de laatste jaren, ook bij ons, zoo als bijna overal, van een' zenuwachtigen, of, indien men zich van het nieuwe woord bedienen wil, van *asthenischen* aard. Dezelve vertoonde zich wel het meest in de hevige ziekten, maar nogtans ook in de slepende, welke er verschillend door gewijzigd wierden.

Derzelver oorzaak was grootendeels gelegen in den dampkring, in de schielijke wisselingen (*) van het meer vochtige dan drooge weder,

A

in

(*) Deze schielijke afwisseling was vooral in het vorige winter zoo buitengewoon, dat ik mij eenen dag herinnere, (den 19 Dec.), waarop de Thermometer op 12 graden onder het vriespunt, (Reaum.), en de Barometer op 27 graden 13 linien stond; en den volgenden morgen stond de Thermometer op 12 graden boven het vriespunt, terwijl de Barometer op 27 duimen gezonken

was:

in de aanhoudende weste en zuid-wesste winden en in den lagen stand der Barometer, (welke, naar mijne ondervinding, even zoo zeker een zenuwachtig (*asthenisch*) ziekte-karakter te weeg brengt, als de ooste en noord-ooste wind eene ontstekingsachtige (*stenische*) ziekte-gesteldheid veroorzaakt) en vooral in het gemis eener behoorlijk aanhoudende, zuivere en drooge winterkoude. Men mag toch bespiegelingen maken zoo veel men wil, wij noordelijke volken moeten tegenswoordig, eens in het jaar, een' gezetten tijd van drooge koude hebben, zal de voorgeschiedtheid tot slapheid, zenuw-zwakheid, verslijming, wormen, ophooping van gal en zinkingen, welke in onze luchtstreek, bij vochtige, laauwe, of veranderlijke jaargetijden, zoo gemakkelijk ontstaat, weggenomen worden. En
het

was: dus, binnen 24 uren, een onderscheid van 24 graden in warmte, en van bijna een duim in de drukking der lucht. Zulk eene snelle verandering werkt ten hoogsten nadeelig en verzwakkend op het zenuwgestel, op de huid, de longen en het hoofd, en brengt de ongelijkste verdeelingen der vochten en gevaarlijke ophooping derzelven te weeg; van daar ook, dat bestendig, op zulke tijden, beroerten en stikzinkingen het allermeeft voorkomen, zoo als ook bij ons het geval was.

het is nu reeds twee jaren, dat ons geene zuivere winter - koude te beurt viel. Hierbij komen misfehien nog andere chemische gebreken des dampkrings, gebrek aan zuurstof, aan elektrieke stof, gebrekkige vermenging der lucht-bestanddeelen enz., die misfehien ook, uit het ontbreken van een' behoorlijken en gezetten vorsttijd hunnen oorsprong hebben, en welke wij zeker tot nog toe, uit gebrek aan genoegzaam gevoelige schei- en werktuigkundige maatstaven en herken-middelen, niet in staat zijn van te kunnen kennen (*analijfeeren*). Het menschelijk ligchaam alleen is het hier toe geschikte herken-middel, de beste Eudiometer. Hetzelve neemt zeer gemakkelijk, door de gesteldheid des dampkrings, in zijne prikkelbare en gevoelige werktuigen, eene bijzondere stemming en werkingswijze aan, die wij dan, omdat zij algemeen is, algemeen heerschende gesteldheid (*Epidemische Constitutie*) noemen. Zulk een fijn bederf en scheikundige ongesteldheid der lucht kunnen somwijlen lang, ja verscheidene jaren, voortduren, indien niet eene aanmerkelijke omwenteling in den dampkring eene verandering te weeg brengt; en zoo laat het zich begrijpen, hoe een zoodanig algemeen epidemisch karakter der zieke natuur, somtijds jaren lang, heerschende, of staande blijven kan, welke

SIJDENHAM EN STOLL, zeer te regt, staande

gesteldheid (*Constitutio stationaria*) noemden. (*)

Men kan niet ontkennen, dat de epidemische gesteldheid mede haren oorsprong verschuldigd zij aan den slechten toestand dier dingen, welke
tot

- (*) Het staande ziekte-karakter, het welk zich verscheidene jaren onderhouden en als dan in een ander overgaan kan, is voorzeker een der merkwaardigste verschijnselen der bewerkte natuur, en kan volstrekt alleen worden afgeleid uit den dampkring en uit eene gebrekkige gesteldheid van denzelfden, die dit karakter onderhoudt. Ja wij zien, dat de dampkring zelf aan zulk eene gebrekkige gesteldheid ziek wezen kan, die zich verscheidene jaren door onderhoudt. Er volgen somwijlen eenige jaren op elkanderen, die volstrekt het karakter van vochtigheid, of van koude, of van onbestendigheid dragen, en dan kunnen er weder gezette jaren verschijnen, welke zich door warmte, of droogte, of bestendigheid onderscheiden. Bij deze staande gesteldheid, kunnen wij onmogelijk de oorzaak zoeken in de zichtbare veranderingen en inwerkingen des dampkrings, want zij onderhoudt zich door alle jaargetijden en derzelver merkbare veranderingen door. Veel meer moeten wij hier zekere scheikundige nasporing (*analijse*) ontvlieden, daar zij, in weerwil van de veranderingen der jaargetijden,
voort-

tot den leefregel behooren , wanneer die algemeen gebrekkig gesteld is , inzonderheid het voedsel , de zielsgefleldheid , de kleeding , en leefwijze en beroepsbezigheid. En ook deze oorzaak was

A 3

thans

voortduren : ja het is zeer mogelijk , dat , bij staande ziekten , de ziekten der bewerktuigde natuur en de ziekte des dampkrings , uitwerkfelen zijn van eene en dezelfde oorzaak , of invloed. Eene menigte van ondervindingen bewijzen , dat het bewerktuigde ligchaam in het naauwst verband staat met de fijnere veranderingen des dampkrings. De naden van aanzienlijke wonden , exteroogen en fontanellen worden pijnlijk ; die aan de jicht lijdt , gevoelt ziekelijke gewaarwordingen , wanneer het weder veranderen zal : het ligchaam gevoelt dikwijls de fijnere veranderingen des dampkrings verscheidene dagen te voren , eer nog de merkbare veranderingen ontstaan ; ja het gevoelt dezelve in beslotene , warme en drooge vertrekken , ja zelfs in het bed , met één woord , in eenen toestand , waar de merkbare eigenschappen van temperatuur , van vochtigheid enz. , geheel anders gesteld zijn , dan in de vrije lucht.

Bijzonder merkwaardig is voor mij altijd geweest , de overeenstemming der verandering van den Barometer , met de verandering der organische natuur. Zoodra als die gewaarwordingen in het levend ligchaam ontstaan , vertoonen er zich ook veranderingen in den stand des Barome-

me-

thans medewerkende. De oorlog bevat, als het ware, in zich, alle schadelijke magten, welke in staat zijn, eene algemeene zenuwachtige of *asthenische* gesteldheid van het menschdom te veroorzaken.

Hier

meters; voor dat nog eene merkbare verandering van het weder daar is. Ook behoort hier toe de gewigtige omstandigheid, dat een aanhoudende lage Barometer-stand, altijd van eene meer zenuwachtige gesteldheid der bewerktuigde natuur, en een aanhoudende hooger stand van denzelfden, integendeel, van eene meer ontstekingsachtige gesteldheid vergezeld wordt.

Hierop nu is ook de gewigtige praktische gevolgtrekking gegrond, dat er even zoo wel heerschende geneeswijzen zijn moeten, en dat ten minsten de geneeswijze even zoo wel haar staand grond-karakter hebben moet, als de algemeene ziekte-gesteldheid; en dat wij bij gevolg genoodzaakt zijn, een' tijd lang, ja eene reeks van jaren door, meer ontsteking-werende (*antiphlogistisch*), dan een tijd lang meer prikkelende en versterkende en op een' anderen tijd meer *gastriisch* te werk te gaan. Hij, die uit dit wisselend karakter der Geneeskunde, derzelver onvolmaaktheid zoude willen afleiden, zou zeer verredwalen. Veel meer bewijst zulks, dat zij zich in alle opzigten naar de behoefte der natuur weet te schikken. Even zoo onbillijk is het, dan men dit bijzondere geneesheeren, zoo als bijv. den
groot-

Hier vereenigen zich: algemeene treurige zielsgesteldheid, vrees, angst, schrik en kommer, algemeen gebrek of bedorven voedsel, opeenpakking van menschen in legers, woningen en ziekenhuizen, en de daaruit voortvloeiende bederving der lucht en ontwikkeling van besmettende stoffen. Het wierd daarom van ouds voor eene algemeen erkende waarheid gehouden, dat oorlog, hongersnood en pest onafscheidelijke gezellen waren, en ook ditmaal, helaas! wierd deze waarheid wederom bevestigd.

In onze streken, in bijna geheel Duitschland, ja in een groot gedeelte der naburige landen, was nu, sedert twee jaren, een zenuwachtig ziekte-karakter de staande of heerschende gesteldheid.

De voornaamste ziekten, welke sedert den

A 4

herfst

grooten STOLL wedervaren is, ten laste legt. Hij, die eene reeks van jaren aanhoudend gepraktiseerd heeft, zal dit gewis hebben opgemerkt, dat hij op sommige tijden deze, op andere weer die geneeswijze, geschikter bevonden en algemeen aangewend zal hebben.

Dit mogen vooral die jonge geneesheren hooren, welke thans zoo gaarne aanstonds op hunne eerste ondervinding een leerstelsel bouwen, en bijv. de geheele Geneeskunde, naar de thans staande zenuwachtige gesteldheid beoordeelen.

herfst van 1796 voorkwamen, en meer of minder in deze algemeene gesteldheid deelden, waren: hevige en slepende zenuwkoortsen, gastrische, vooral slijm- en wormkoortsen, verkoudheden en rheumatismen, roos, keel-ontstekingen, pleurissen, aamborstigheid, jicht, oogziekten, huiduitslag, zoo wel hevige als langdurige, — pokken, die alleen sporadisch heerfchten. Algemeener waren de valsche pokken, kinkhoest, hijpochondrie, hijsterie, stuipachtige ziekten, (zelfs de St. Vitus dans, die anders in onze streken zeldzaam is), verlammingen. De persloop vertoonde zich niet dan zeer zelden in dezen herfst, offchoon zij in eenige aangrenzende oorden sterk heerschte.

De zenuwkoorts bleef nogtans de hoofdziekte, en daar dezelve zich door eenige bijzonderheden onderscheidde en nog bestendig voortduurt, verdient zij eene meer naauwkeurige overweging.

Ik veronderstel, het algemeen kenschetsend onderscheid der zenuwkoorts bekend te zijn, en verwijze des aangaande naar HUXHAM, (*Opera, editio Reichel*), welke dezelve het eerst beschreven heeft, en wiens schildering nog altijd een meesterstuk blijft. SELLE, *Pijretologia*. — FRANK, *Epitome*. — VOGEL, *Praktisches Handbuch*.

Dezelve kwam zelden op eenmaal aan, maar
ver-

verscheidene dagen gingen er voorboden vooraf, welke bestonden in vermoeidheid, verdrietelijkheid, zwaarte in het hoofd, veelvuldige huivering, gebrek aan eetlust, aangezetten pols, onrustigen slaap enz. Zeer dikwijls vertoonden zich in het eerst alle teekenen eener zinkingskoorts, welke in zenuwkoorts overging. Ook maakten somwijlen andere koorts-soorten, als gastrische, ja zelfs ontstekingsachtige, het begin uit, die echter weldra in ware zenuwkoorts overgingen. De overgang, of het ware zenuwachtige karakter verraadde zich: door de nutteloosheid van die geneesmiddelen, welke in het begin tegen het, in den eersten opslag, ware, of slechts schijnende karakter der ziekte, wierden aangewend, — door de schadelijke werkingen van alle ontlastende middelen, — door de toenemende toevallen van het hoofd en van het zenuwgestel, — door den gestadig sneller en kleiner wordenden pols en de toenemende zwakheid der spieren.

De kenmerkende toevallen der zenuwkoorts begonnen vervolgens meer en meer toetenemen, welke men alle tot de drie volgende hoofdzaken van onderkenning der zenuwkoorts brengen kon:

1. Aandoening van de algemeene gewaarwordingsplaats (*sensorium*) van het zenuwgestel en van alle de verrigtingen, welke daarvan onmiddellijk afhangen.

2. Tegen elkander inlopende of strijdige toevallen.

3. Veranderlijkheid der hoofd-toevallen, als van den pols, der ademhaling, der pis en der huid-afscheiding.

De voornaamste waren: een zeer zachte, kleine, snelle, ongelijke, somwijlen echter bijna natuurlijke pols, veelvuldig huiveren, somwijlen alleen eene prikkelende, of de huid zamen-trekkende gewaarwording, hartnekkige huidkramp, somwijlen plaatselijk zweet, ongelijke warmte der onderscheidene deelen, vliegende hitte, bij sommige aanhoudende, drooge, brandende hitte, bij anderen een onverdragelijk gevoel van hitte, bij eene uitwendig naauwelijks voelbare warmte, bij de sterkste hitte en droogte der tong geene dorst, peeshuppeling, opspringing, ontroering, algemeene beving, trekkingen, krampachtig lagchen en weenen, hoofdpijn, bedwelming, suizen der ooren, ijlen, somtijds terstond van het begin af, het welk meestijds zacht, maar ook somwijlen razend was, krampen in de borst, steken in de zijde. Zelden vertoonden er zich petechien of gierstuitslag; ook eenige malen kwamen er blaren, met een waterachtig vocht gevuld, ten voorschijn; inzonderheid die merkwaardige strijdigheid tuschen de gesteldheid van den pols en de overige toevallen, wel-

welke hier namelijk in de omgekeerde reden stond met de ziekte-toevallen, en daar door terstond den aard der ziekte (zwakheid) te kennen gaf. Hoe kleiner namelijk en zwakker de pols wierd, des te sterker vermeerderden de hitte, het ijlen, de plaatselijke pijnen en alle aandoeningen; hoe meer zich de pols verhief, sterker wierd, des te meer namen de hitte en de overige verschijnselen der ziekte af. Dit zelfde had plaats met de geneesmiddelen. Al het geen prikkelend en versterkend werkte, verminderde de hitte, de snelheid van den pols en de andere toevallen der ziekte. Dit was, wel is waar, niet altijd zoo kennelijk in het begin der ziekte, wanneer er nog krachten overig waren, het ontdekte zich nogtans al meer en meer, naar mate zij door de ziekte meer uitgeput wierden, en bij een' hoogen trap der ziekte, was de wijn werkelijk een verkoelend en bedarend middel.

Bij dit alles kon men dikwijls de twee hoofdvormen der zenuwkoots, verhoogde en verminderde gevoeligheid, duidelijk onderscheiden, en dit was van een' gewigtigen invloed op de behandeling. Evenwel had dit niet altijd plaats, en dikwijls bestond de geheele gebrekkige werking des zenuwgestels, in eene veranderde werkingswijze van hetzelfde (*anomalische actie*). Ja

somwijlen wisselden beide gesteldheden, de verhoogde en verminderde gevoeligheid, in hetzelfde ligchaam met elkanderen af, zonder dat men uitwendige oorzaken voor deze verandering ontdekken kon.

Het geen deze Epidemie bijzonder eigen was, waren katarrhale en rheumatische toevallen, die deels de ziekte vooraf gingen, deels dezelve vergezelden, — pijn door de leden, niezen, pijn in de keel, en vooral een zeer lastige hoest, die meerendeels droog en krampachtig was, en met de zenuwkoorts zich verhief en weder afliet, maar ook ligt pleuritische pijnen en longontstekingen veroorzaakte.

Gastrische toevallen waren niet algemeen, ten minsten niet wezenlijk met dezelve verbonden, en waren, indien zij aanwezig waren, dikwijls alleen sijntomatisch, als gevolgen van de door de zenuwkoorts ontstelde gastrische en galafscheidingen. Ja ik zag voorbeelden, waarin de spijsvertering zoo weinig aangedaan was, dat de lijders, de geheele ziekte door, tamelijken eetlust behielden en het voedsel goed verteerden. Echter gebeurde het in enkele gevallen, dat zij eene wezenlijke complicatie uitmaakten, of veelmeer, dat de oorspronkelijke koorts gastrisch was, en eerst in het vervolg een zenuwachtig karakter had aangenomen, vermits alleen

ont-

ontlastingen der maag en ingewanden een einde aan de ziekte maakten. Algemeener evenwel was de complicatie van wormen. Deze maakte de zenuwkoors merkelyk heviger en de geneeswijze meer zamengefeld.

De aanhoudendheid der koorts was in 't algemeen langer, dan ik immer heb waargenomen, ja zij kon tot 6 ja 8 weken voortduren, zonder dat de hevige toevallen veel verminderden. En dikwijls ontstonden dan nog verschillende kwade gevolgen, als stofverplaatfingen, langdurige zwakheid en dergelyken. Inzonderheid was de groote snelheid der pols merkwaardig, die dikwijls de lijders nog verscheidene maanden na de ziekte eigen bleef, en het welk duidelyk ten bewijze verstrekte, dat de, door de ziekte veroorzaakte, ziekelijke prikkelbaarheid van het hart en slagadergestel, niettegenstaande de algemeene beterschap, als het ware, als plaatselyke ziekte nog overgebleven was, iets, het welk men nog algemeener bij het zenuwgestel aantreft.

De voorzegging was, zoo als in alle zenuwkoortsen, ten eenemaal twijfelachtig. Er konden hik, opzetting des buiks, meteorismus, tusfchenpoozende, ongeregelde, naauwelijks voelbare pols, zwijming, pluizen, belette doorflikking, onwillekeurige ontlasting der pis, van den afgang en dergelyke anders doodelijke teekenen aanwezig zijn,

zijn, zonder dat zij den dood aanduiden; en somwijlen kon het uiterlijk aanzien zeer dragelijk schijnen, terwijl nogtans de dood eensklaps volgde.

De scheidingen waren op gelijke wijze zeer onbepaald; somwijlen was bij de beterschap, noch in opzigt tot den tijd, noch tot de ontlasting, iets waartenemen, het welk men scheidend noemen kon, waarbij echter ook de herstelling meendeels onvolkomen en moeilijk was. Somwijlen, integendeel, wierden duidelijk scheidende dagen en ontlastingen waargenomen, scheidend zweet en pis; echter waren de onvolkomene krisen (verplaatsingen) veel algemeener, inzonderheid sprouw, gierstuitslag, bloedzweren, ettergezwellen, en ook eenige reizen blaasachtig uitslag. Twee malen zag ik een' scheidenden loop. Op den hoogsten trap der ziekte verscheen een stinkende loop, en met iedere ontlasting verhief zich de pols en gevoelde de lijder zich sterker en vlugger. Hierbij merkte ik het volgende op: hoe meer de koorts zuivere zenuwkoorts was, des te minder ontwaarde men kritische verschijnselen en afscheidingen; maar hoe meer er eene stoffelijke (het zij rheumatische of gastrische) complicatie aanwezig was, des te zekerder kon men daar op staat maken, en des te meer waren zij tot de herstelling noodzakelijk. Eens ver-
toon-

toonde zich eene wezenlijk zichtbare Hijppocratische krisis. Eene vrouw, welke reeds drie weken aan eene bestendig verergerende zenuwkoorts ziek was, verviel, ongeveer op den 21sten dag, (want bepaald kon men dit niet weten, dewijl het begin der koorts niet naauwkeurig kon bepaald worden), in zulk een' toestand, dat men niet anders dan den nabij zijnden dood verwachten kon. Aanhoudende, zachte ijling, een uitermaten kleine, snelle pols, (140 tot 160 slagen in eene minuut) pluizen, onwillekeurige afgang, vermoeidheid, zoo dat zij zich niet bewegen kon, stegen des avonds tot zulk eene hoogte, dat men in den nacht haar einde verwachtte. Dan in den zelfden nacht scheidde hare ziekte. Met verwondering zagen wij den volgenden morgen de ergste toevallen verdwenen; den pols en de kragten opgebeurd; de huid, die tot hiertoe altijd droog was geweest, gelijkmatig warm en vochtig; de pis, die altijd bleek en helder was geweest, troebel en van een roodachtig zetsel voorzien; en te gelijk vertoonden er zich op de huid waterblazen van verschillende grootte, waar bij in het vervolg nog sprouw kwam. Van dezen nacht af aan begon hare beterschap, die wel langzaam, maar echter binnen drie weken, volkomen volgde. Wie is in staat, om ons zulk eene daadzaak, volgens de Browniaansche

sche prikkel-theorie te verklaren, alwaar, bij den doodelyken trap van indirecte zwakheid, zonder eenen nieuwen alvermogenden prikkel, (die hier in 't geheel niet bestond), geene hulp of redding is? En wie erkent hier niet eene inwendige, zelf werkzame natuurkracht, die zich bij eenen hopeloozen toestand, onder zekere omstandigheden, vermannen en de geheele ziekte eene andere gedaante, zoo wel als de ten gronde gaande bewerktuiging een nieuw leven, geven kan?

Bij de genezing had men op drie zaken te letten.

1. Op de behandeling der zenuwkoorts voor en op zich zelve.
2. Op de behandeling der toevallen.
3. Op de behandeling der complicatiën.

1. *Behandeling der Zenuwkoorts.*

Het eerst moest de grondoorzaak, of naaste oorzaak der ziekte behandeld en weggenomen worden. Deze nu bestond in zwakheid en ongeregelde werkingswijze van het geheele zenuwgestel. Deze vorderde het gebruik van *prikkelende, versterkende*, behoorlijk *voedende*, maar ook *krampstillende* en *bedarende* middelen.

Hierbij echter gingen wij niet empirisch te werk,

werk, maar hielden het oog, bij derzelver *aan-*wending, op de volgende omftandigheden.

Eenige der leven opwekkende middelen konden en moesten bij iederen lijder, zonder uitzondering, aangewend worden. Hiertoe behoorden het beftendiggenot eener zuivere, dikwijls vernieuwde, drooge lucht. Het ontbrak ons aan de gelegenheid, anders ben ik overtuigd, dat ook de kunstige bijmenging van zuurstof, of gedephlogistizeerde lucht, hier uitermate nuttig zoude geweest zijn. Voorts, matige warmte en het dikwijls wasfchen des geheelens lichaams, vooral der ledematen, met warm water, waar bij zeep, wijn, brandewijn, ook wel een weinig gekamferde brandewijn, gemengd waren. Dit diende niet alleen tot ontspanning der huidkramp, maar ook tot algemeene opbeuring der krachten, in welk laatste opzigt nogtans, de hoeveelheid der bijgevoegde prikkelende middelen, naar den verschillenden graad der zwakheid moest worden bepaald.

Met opzigt tot de overige middelen, had men zorgvuldig het oog te houden op de twee verschillende gefleldheden der zwakheid, of dezelve, namelijk, met verhoogde, of verminderde prikkelbaarheid gepaard ging. Dit evenwel kon men geenszins uit de voorafgegane oorzaken opmaken, maar alleen uit de aanwezig zijnde

toevallen, en uit voorzigtig genomene proeven. Bemerkte men bijv., dat alle de gewone prikkels, welke of op het levensbeginfel, of op de zintuigen, of op de ziel haren invloed hebben, eene zeer snelle en sterke uitwerking hadden, dat de pols snel en zeer veranderlijk was, dat wijn en andere prikkelende middelen de toevallen verergerden, den pols en de ademhaling sneller maakten, en het ijlen vermeerderden, zoo was hier de zwakheid met verhoogde prikkelbaarheid verbonden. Ontbrak dit alles, lag de lijder onverschillig, gevoelloos, of geheel flaperig voor zich henen; maakte niets, zelfs niet de voor hem belangrijkste denkbeelden, of voorwerpen, eenigen indruk op denzelven; bragt de wijn geene de minste verandering in den pols te weeg, dan was het zwakheid met verminderde prikkelbaarheid.

In het eerste geval moesten de zachtste prikkelende middelen, in het laatste, in tegendeel, de krachtigste en vlugtigste aangewend worden, en men kon hier bij de giften volstrekt niet algemeen bepalen. Men moest in het laatste geval zoo lang — zoo wel wat betreft de hoeveelheid der prikkelende middelen, als in de uitkiezing van steeds sterker prikkelende — op klimmen, tot dat men bemerkte, dat de pols eene gunstige verandering onderging, (dat de te langzame,

zame levendiger, de te snelle en ongeregelde, meer bedaard en sterker, de kleine, voller en krachtiger werd), dat het ijlen, de geneigdheid tot slapen, de krampachtige toevallen verminderden, waartoe somwijlen eene buitengewone hoeveelheid van prikkelende middelen vereischt werd, zoo dat in een geval niet eerder beterschap volgde, dan na dat, binnen 24 uren, twee ponden goeden Rijn wijn, twee oncen koortsbast, een scrupel kamfer, even zoo veel moschus, dertig droppels laudanum, en nog daarenboven prikkelende mosterdpappen, aangewend wierden. Het geval is te belangrijk, om hetzelfde hier niet omstandig te beschrijven.

„ Ik werd bij eenen lijder geroepen, die van natuur een zwak mensch was, en die, reeds sedert verscheidene dagen, aan eene zware zenuwkoorts ziek was, zonder iets te gebruiken. Ik vond hem in eene kleine, met damp vervulde en daarenboven verbazend verhitte kamer, in een met gordijnen behangen bed, het welk hem bestendig in den stinkenden damp zijner eigene uitwaseming hield. Hij lag ten uitersten afgemat daar neder, zijn matte blik was bestendig op het zelfde voorwerp gerigt, hij had slechts zeer weinige bewustheid en ijde in zich zelven. De pols was uitermate klein, sloeg 150 malen in ééne minuut, ja somwijlen nog sneller, zoo dat men

denzelven naauwelijks tellen kon; alle zijne leden beefden, de pezen trokken, de adem was angstig, dikwijls trillende, dan zuchtende; hij was met een olieachtig, kwalijk riekend zweet overdekt, en de tong, die hij niet dan met moeite uitsteken kon, was zwartachtig bruin en geborsten. Alles duidde den hoogsten graad eener boosaardige zenuwkoors aan, en men kon met zekerheid vooruitzien, dat hij in dezen toestand, ten hoogsten, nog tweemaal vierentwintig uren leven kon. Alles kwam in dit geval daar op aan, om de zoo zeer gezonkene krachten schielijk op te beuren, maar daarenboven, de uitwendige hitte en de hem omringende, bedorvene lucht te verwijderen, welke ongetwijfeld aan deze verergering een groot aandeel hadden. Ik liet terstond de vederbedden en bedgordijnen wegnemen, en alle de vensters openen, zoo dat de lucht bestendig koel en zuiver bleef. Daarenboven schreef ik de volgende verbinding van de krachtigste en vlugtigste prikkelende middelen voor.

R. Pulv. rad. Serp. Virg. ʒ ʒ.

— *cort. chin.* ʒ i.

Inf. vin. rhenan. opim. ℥ i ʒ.

adde Camphorae ʒ i. *in Liq. anod. m. H. q. s.*

Solut. Mosch. orient. gr. xv.

Laud. Liq. Sijd. gut. xxx.

Sijr. cort. aur. ʒ ii.

§. Alle twee uren een half tot een geheel kopje.

Ik liet alle vier uren eene klisteer van Kina met *valeriana* zetten, en even zoo dikwijls de ledematen met gekamferde brandewijn en wijn wasschen, en mosterdpappen aan de kuitten leggen. Om de colliquatie en het zweet te matigen en de vezel meer zamenhang te geven, wierd het zuur elixer van HALLER, dagelijks tot eene drachma, onder het drinken toegediend.

— Bewondering waardig was de uitwerking van deze vereenigde middelen. Reeds den volgenden dag, vond ik den zoo snellen en uitermaten kleinen pols, op 90 slagen in eene minuut terug gebragt en aanmerkelijk opgebeurd; het hoofd vrijer, zoo dat de lijder mij kende en niet meer ijde, het sidderen en trekken der pezen opgehouden, de huid natuurlijk warm, met eene kritische uitwaseming overdekt, de tong vochtiger en zuiverder. De middelen wierden alle voortgezet, doch hoe meer de lijder in krachten toenam, des te meer wierden de giften der sterk prikkelende geneesmiddelen verminderd en daarentegen de vaste prikkelende middelen (*stimulantia tonica*) vermeerderd; en op deze wijze was de lijder, na een tijdverloop van 3 dagen, volkomen buiten gevaar, terwijl hij 3 dagen te voren nog een kind des doods geweest was."

In het tweede geval (*), (zwakheid met verminderde prikkelbaarheid), moest integendeel den zachtsten graad van prikkel aangewend worden; en hier was dikwijls de juiste bepaling der gift, en nog meer de uitkiezing der middelen, nog bezwaarlijker, dewijl hier dikwijls nog eene bijzondere *idiosyncrasie* mede vergezeld ging, welke niet alleen den sterkeren trap van prikkeling, maar ook de foortelijke eigenschappen van een aantal middelen niet verdroeg. Hier zoude eene gift, als de evengenoemde, den zieken, door de hevige wederwerking, die zij zoude verwekt hebben, gedood hebben; men moest dus zoo lang de hoeveelheid der middelen verminderen, en ook gedurig anderen van zachteren aard aanwenden, als men van de gegevene middelen nog eene te sterke ongeregeldheid der pols, vermeerderd ijlen, vermeerderde zenuwgevoeligheid, toeneming der trekkingen, der hitte, der colliquative ontlastingen, bespeurde.

Het

(*) Het komt mij voor, dat hier moet staan: *in het eerste geval*, (zwakheid met vermeerderde of verhoogde prikkelbaarheid), het welk met de vooraangaande stelling van den Heer HUFELAND op pag. 18 meer overeenkomt, en insgelijks uit het vervolg moet worden opgemaakt; nu is er eene volstrekte tegenstrijdigheid, die uit het volgende niet kan veressend worden. **DE VERTALER.**

Het kenmerk, dat men het juiste punt en het regte middel getroffen had, bestond daarin, dat men de zoo evengenoemde toevallen niet bemerkte; dat de pols nader aan hare gezonde gesteldheid kwam en zich verhief, zonderte snel of te hard te worden; dat de colliquative ontlastingen ophielden, de groote gevoeligheid en bewegelijkheid der zenuwen, inzonderheid der ziel (het ijlen), verminderden; — met één woord, dat er zich meer rust, maar met gesterkte kracht, vertoonde. Tusschen deze twee uitersten nu, den hoogsten trap der verhoogde prikkelbaarheid en onvatbaarheid voor prikkeling (*stupor*), waren verschillende tusschengraden, die even zoo vele wijzingen en tusschengraden der prikkelende geneeswijze noodzakelijk maakten, welke men evenwel naar dezelfde grondregels en verschijnselen bepalen kon. Had men op deze wijze de geneeswijze begonnen, dat is, den eersten aanstoot tot eene meer krachtadige en regelmatigere werkzaamheid van het zenuwgestel gegeven, zoo moest men op denzelfden voet voortvaren, alleen met dat onderscheid, dat men bij dezulken, bij wien men met de zwakkere prikkels had moeten beginnen, dezelve in dezelfde evenredigheid vermeerderde, tot dat zij niet meer wilden werken, en de versterkte kracht, de te groote vatbaarheid voor

prikkeling verloor; daar men, in tegendeel, al waar men, van wegens ongevoeligheid, met de sterkste prikkels had moeten beginnen, dezelve in dezelfde evenredigheid verminderde, als de met de toenemende kracht vermeerderde vatbaarheid voor prikkeling, derzelver werking te hevig maakte, en even daarom, door zwakkere prikkels, dezelfde werking onderhouden worden kon. Waren nu de krachten door deze geneeswijze reeds meer opgewekt, en de prikkelbaarheid nader aan den trap van hare natuurlijke werking gekomen, om de vaste, meer zamentrekkende versterkings-middelen te kunnen verdragen, dan moesten deze er bijgevoegd worden, om de genezing te bevestigen en te voltooijen.

De middelen, ter vervulling dezer oogmerken, bestonden vooreerst en hoofdzakelijk in de *vlugtige prikkelende middelen*, bekend onder de namen van *excitantia*, *stimulantia*, *analeptica*, waarbij echter derzelver soortelijke of qualitative verscheidenheid, zeer wel in het oog gehouden moest worden. Men kon de verschillende prikkelende werking op tweevoudige wijze verkrijgen, of door het onderscheid der giften, of door het onderscheid der intensieve prikkelende kracht van het middel zelf. Zoo kon bijv. hetzelfde middel, in zes dubbele gift, eene zes dubbele prikkeling verwekken, en als dan een middel, dat

in-

intensief zes maal sterker was, gelijk zijn, zoo als, in tegendeel, dit zes maal sterker middel, wanneer het maar tot een zesde gedeelte van eene bepaalde gift of eenheid gegeven wierd, aan het vorig intensief zwakker middel in werking gelijk was. Dit echter gold niet ten aanzien van alle middelen; want er zijn middelen, welke eene zoo bijzondere intensieve prikkelende kracht bezitten, dat zelfs de kleinste gift altijd nog een' sterkeren indruk maakt, dan een intensief zwakker middel in de sterkste gift; zoo bijv. kon de kleinste gift heulsap, of brandewijn, niet volkomen gelijk gesteld worden met den *spiritus Mindereri* en dergelijke zachte prikkelende middelen. Een hoofdonderscheid dezer intensieve kracht is ook vooral daar in gelegen, dat sommige den omloop der vochten meer, sommige minder, of in het geheel niet aanzetten, en bijgevolg, onafhankelijk van de zenuw prikkelende kracht, meer of minder verhitten. Ook kon zelfs de individuele verscheidenheid en gevoeligheid des voorwerps, aan sommige middelen meer, aan anderen minder prikkelende kracht geven. Er wierd dus tot eene methodische behandeling volstrekt vereischt, de middelen naar deze verschillende graden te rangschikken, en ik wil hier, volgens deze opklimmende orde, de voornaamste noemen, welke

wij gebruiken, terwijl ik met de zwaksten zal beginnen.

Spirit. Mindereri, Rad. Valerianae, Rad. Senegae, () Vin. Antim. Huxh., Flor. Zinci, Spir. Nitri dulcis, Flor Cham. vulg. et roman., Herb. menth. crisp. et piper., Rad. Angelic., Rad. Caryoph., Flor. et Rad. Arnicae, Rad. Calami Arom, Rad. Serpent. Virg., Asa fœtida, Castoreum, Siliqua Vanillae, Vinum, Liquor anod. Hoffm., Liquor C. C., door verza-diging, niet door overhaling, bereid, Sal Suc-ci-*

(*) Eenige, inzonderheid de Weener Schrijvers, gebruiken altijd den naam *Polygala*. Dit geeft echter verwarring, dewijl deze alleen de geslachtsnaam is, en wij nog eene andere soort, de *Polygala amara* gebruiken, die in werking wezenlijk van de *Polygala Senega* verschilt, daar deze eene meer oplosfende, minder prikkelende en geheel geene tonisch versterkende kracht bezit, weshalve men haar zelfs, in het tweede tijdperk van ontstekin-achtige koortsen, vooral bij borstontstekingen, met zoo veel voordeel gebruikt, alwaar de *Polygala amara* nadeelig is. Ik noem daarom de eene altijd *Senega* en de andere *Polygala amara*. Voor het overige moet ik nog herinneren, dat de *Senega* daar bij uitnemendheid te pas kwam, waar de borst aangedaan was, en de huid en pis-affcheidingen verstopt waren.

cini, Ol. Cajeputi, Camphora, Moschus, Alkali Volatile, Opium, Naphtha Vitrioli, Alcohol Vini, Phosphorus.

Ten voorbeelde wil ik slechts twee voorschriften, eene van de zwakste en eene van de sterkste soort, mededeelen. In geval dus, alwaar, uit hoofde van te groote gevoeligheid, alleen de zachtste trap van prikkeling kon worden aangewend, bedienden wij ons gewoonlijk van het volgende middel.

R. Pulv. rad. Valer. Sylvestr. ʒii.

— — — *Senegae ʒi.*

Ebulliant cum aq. Fontan. ʒvi.

Col. adde Spir. minder. ʒß.

Vini antim. Huxh. gtt. lx.

Syr. cort. aur. ʒi.

m. d.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen.

Dit middel was dikwijls alleen voldoende, om de volkomene genezing te bewerken. Waren echter, van wegens de uiterste ongevoeligheid, de sterkste prikkels noodzakelijk, dan werd bijv. de volgende form aangewend.

R. Pulv. cort. chinae optim. ʒi.

— *rad. Serpentariae ʒß.*

— *rad. Arnicae ʒiii.*

Inf. vino rhenan. seu gallic. generos. ℥ii.

Ad-

Adde Camphorae ʒi. in Liq. anod. solutae.

Moschi orientali ʒi.

Laud. Liq. Syd. gtt. xxx.

m. d.

S. Alle twee uren, of om het uur, een kopje vol, niet doorgezijgd, te nemen.

Ook wierden er nog wel, indien dit niet sterk genoeg was, 60 of 80 druppels van de *Tinct. Chinae* w h i j t t., of *Naphtha*, bij iedere dosis bijgevoegd. De vanille werd, in twee gevallen, met ongemeen veel voordeel, alle twee uren van vier tot acht greinen, aangewend, daar reeds andere sterkere prikkels niets meer uitwerkten. De wijn bleef nogtans altijd een der hoofdmiddelen, het welk dikwijls door geen ander kon vervangen worden.

Het uitwendig gebruik dezer middelen was van zeer groote waarde, deels in zulke gevallen, alwaar men niet sterk durfde prikkelen, of waar de maag en de borst al te gevoelig waren, zoo als dit bij kinderen niet zelden plaats vond; deels in zulke, alwaar men het inwendig gebruik nog versterken en de opwekkende kracht tot op het hoogste drijven moest. In het eerste geval, deden herhaald waschen met een warm mengsel van water, wijn, zeep en geurige kruiden, of voetbaden, of ook een geheel laauw bad van laauw water met melk, of met een weinig

nig wijn, of geurige kruiden gemengd, eene uitnemende uitwerking, en ik weet verscheidene middelen, welke bijna alleen door zulke zacht versterkende baden zijn hersteld geworden, die tevens het voordeel hadden van de huid te openen en optewekken, — eene omstandigheid, die voor de herstelling van het grootste aanbelang was. Bij zeer gevoelige en uitgeputte voorwerpen, kan ik de werking der laauwe melkbaden, van $\frac{2}{3}$ water en $\frac{1}{3}$ melk, niet genoeg roemen.

Wierden, in tegendeel, sterker prikkelende midden gevorderd, zoo werd, met het inwendig gebruik, ook de uitwendige aanwending der krachtigste prikkelende middelen verbonden, waar toe ik brenge, het herhaalde waschen met wijn en gekamferde brandewijn met een afkooksel van mosterd, ook wel met bijvoëging van tinctuur van spaansche vliegen, de gedurige omwikkeling der ledematen met hierin natgemaakte doeken, omflagen om den buik van *Herb. menth. piper.*, *Rad. Calam. Arom.*, *Flor. Chamon. roman.*, *Lavendul.* met wijn gekookt, baden met *spiritus vini Camphoratus* en dergelijken aangezet.

Hiertoe behoort ook de aanwending der roodmakende middelen, mosterdpappen en spaansche vliegen. Deze waren van onberekenbare waarde, en overtroffen niet alleen dikwijls alle andere prikkelende middelen in het opwekken

der krachten, wanneer deze door niets anders konden worden opgebeurd, maar hadden tevens nog het groote voordeel, om plaatselijke toevallen, op het fchielijkst, door tegenprikkeling, afte-leiden en te verdrijven, (waarover ik beneden meer zal zeggen). Was het oogmerk, dezelve als prikkelende middelen te gebruiken, dan wierden zij op de gevoeligste plaatsen, bijv. aan de kuit, aan de eene zijde der dijs, aan de voetzolen, op de maag en ruggegraad gelegd, en afgenomen, voor dat zij blaren getrokken hadden, en dikwijls herhaald, zoo dat bij verscheidene lijders, en in een zeer gevaarlijk tijdstip der ziekte, bij aanhoudendheid, 6 tot 8 dagen lang, dagelijks nieuwe aangelegd wierden. Was, in tegendeel, het oogmerk van derzelver aanwending, om een plaatselijk ongemak weg te nemen, zoo moesten dezelve zoo na aan het zieke deel worden aangelegd, als mogelijk was.

Ook was de aanwending dezer middelen in klisteren van groote nuttigheid, deels in gevallen, waar eigenzin des lijders, of eene bijzondere gevoeligheid der maag, of *Idiosyncrasie* het inwendig gebruik niet veroorloofden, deels, om de algemeene somme der prikkelende werkingen nog te vermeerderen. Het komt in de daad dikwijls bij uitstek veel aan op de plaats, waar op men de prikkeling aanbrengt, en men ver-

gete toch niet, dat het gewoon inwendig gebruik der middelen toch in de daad ook niet anders is, dan de plaatselijke aanwending van het middel op een punt van het ligchaam, de maag, welke daar door voorzeker een groot voorregt verkrijgt, dat zij zeer vatbaar is voor prikkeling en het middenpunt der gewigtigste medegevoeligheid der zenuwen uitmaakt. Maar bij zenuwziekten en zenuwkoortsen, waar zoo ligt plaatselijke zwakheden en verlammingen ontstaan, kan het gebeuren, dat juist de maag, plaatselijk, in een' minder gevoeligen toestand, in eene soort van *torpor*, veranderd wordt, en het gevolg daarvan is, dat de op haar aangewende, dat is, inwendig genomene middelen, weinig of niet uitwerken. Hier behoeven wij slechts eene andere plaats ter prikkeling te verkiezen, die nog meer vatbaarheid voor prikkeling bezit, en de middelen werken terstond voortreffelijk. Voorzeker is, naast de maag, het onderste gedeelte van de darmbuis, tot dit oogmerk, de voornaamste plaats, en daar door de aanwending der middelen in klisteren, dikwijls oneindig werkzamer, dan door dezelve in te nemen, gelijk mij de ondervinding daarvan in veelvuldige gevallen overtuigd heeft. Alleen moeten dan de middelen zoo gekozen en gemengd worden, dat zij niet, uit hoofde van te sterke plaatselijke prikkeling, te schielijk we-

der afgaaan, het welk men daar door verkrijgen zal, wanneer men zulke middelen verkiest, welke niet te hevig prikkelen; eene kleine hoeveelheid op een maal (4 of 6 oncen), maar dikwijls (alle 4 uren), aanwendt, en slijmachtige, of ook verdoovende middelen daar bij voegt. Zeer geschikt waren hiertoe: de *Rad. Valerian.*, *Arnicae*, *Angelic.* (2 drachmen tot eene klisteer), *Cort. Chinae* (3 of 4 drachmen), *Herb. Rutae*, *Menthae crisp.*, *Flor. Chamom.*, eenige lepels wijn, *Moschus*, *Camphora* (4 greinen), *Semin. Sinap.* (1 drachma), daarbij gevoegd *Sem. Lini* of *Rad. Althææ*, eijerdoren, en bij grootere prikkelbaarheid, *Extr. Hyosc.* of *Nuc. Vomic.* (2 tot 4 greinen), *Laud. Liq.* (4 tot 6 greinen).

Eene tweede klasfe van middelen, welke tot deze aanwijzing behoorden, waren de tonifche versterkende middelen.

Hiertoe brenge ik alle zulken, welke niet slechts eene voorbijgaande prikkeling, (zoo als bij de boven gemelde vlugtige prikkelende), maar eene duurzame verhooging der kracht, niet enkel vermeerdering der kracht-uitting, maar van het kracht-vermogen bewerkten, welke bij gevolg, na het ophouden der werking, geen ophouden der versterkte kracht-uitting, of, het geen bij de vlugtige prikkelende middelen het

gewone geval is, zelfs vermeerderde zwakheid (*debilitas indirecta*) ten gevolge hebben, maar waar bij de vermeerderde kracht, ook na het gebruik van het middel, blijft voortduren, omdat door hetzelfde niet enkel de werking, maar ook het werkings-vermogen vermeerderd is.

De ondervinding leert ons, dat deze werking bij de vaste, of tonische versterkende middelen, en bij de voedfelen gevonden wordt, en het onderscheid tusfchen deze en de vlugtige prikkelende middelen moet daarin gesteld worden, dat zij niet, zoo als deze laatsten, enkel de opwekking (*erregung*, uitting der kracht) vermeerderen, maar aan de bewerkte stof iets wezenlijks mededeelen, (*) het moge nu bestaan in eene verbeterde scheikundige vermenging, of werktuiglijke gesteldheid van dezelve, waar door hare levens-vatbaarheid en werkings-vermogen verhoogd en tevens geregeld wordt: want het is merkwaardig, dat deze middelen ook tevens de

C

ei-

(*) Bij de voedfelen is dit wel aan geene twijfeling onderhevig; maar uit de overeenkomst der versterkende werking laat het zich vermoeden, dat ook bij de tonische versterkende middelen, hier of daar iets, maar eene fijnere stof, in ons overgaat en aan onze zelfstandigheid wordt medegedeeld.

eigenschap bezitten, om de anomalische of ongeregelde wederwerking en ziekelijke prikkelbaarheid, welke een gevolg der zwakheid zijn, te verminderen en tot hare natuurlijke gesteldheid terug te brengen.

De voornaamste middelen, welke tot deze klasfe behooren, zijn, behalve de voedselen, zulken, welke eene zamentrekkende, of bittere stof, of beide te gelijk bevatten. Van de bittere: de *Quassia*, *Rad. Gentian. Rubr.*, *Herb. Trifol. fibr.*, *Marrub.*, *Cent. minor.*, *Absinth.*, *Myrrha*, *Rad. Columbo.* Van de zamentrekkende: de minerale zuren, bijzonder het zwavelzuur, de *Aluin*, *Vitriol. Martis*, *Vitriol. album*, *Terra japonica*, *Gumm. Kino*, *Rad. Bistort.*, *Tormentilla*, *Ijzer*, de koude. Van de gemengde, (de zamentrekkend-bittere): *Cortex peruvianus*, en die inlandsche middelen, welke deszelfs plaats kunnen vervangen, *Cort. Hippocast.*, *Fraxini*, *Salicis*, *Angusturae*, *Rad. Caryoph.*, *Fol. et Cort. Querc.*, *Cortex Cascarill.*, *Herb. Scordii*, *Salviae*, *Rutae*.

Wat nu betref de aanwending dezer middelen, zoo moest daarbij het volgende in aanmerking genomen worden.

1. In het algemeen kwamen zij minderte pas in het begin, dan in het vervolg, of op het einde der koorts, alwaar zij altijd vereischt wierden,

den, om de, door de vlugtige prikkelende middelen, verbeterde stemming der krachten standvastig te maken (*fixeren*) en de versterking meer duurzaamheid en kracht te geven. Was in het begin de prikkelbaarheid al te zeer verhoogd, zoo veroorzaakten zij ligt te hevige en zamentrekkende prikkeling, toefnoering der vaten en krampen; was, integendeel, de zwakheid met meer ongevoeligheid verbonden, zoo ontbrak het aan vlugtige prikkeling, die hier noodzakelijk was, om de eerste gewaarwording in de half verlamde vezel op te wekken. In beide gevallen dus was het noodzakelijk, om eerst door de vlugtige prikkelende middelen, ook in het eerste geval, door krampstillende, die stemming van vatbaarheid voor prikkeling te weeg te brengen, welke er vereischt wierd, om deze middelen te kunnen verdragen. In zulke gevallen, in tegendeel, alwaar alleen zwakheid, zonder duidelijke teekenen der beide hoofd-gebreken der prikkelbaarheid, aanwezig was, kon men ook terstond met het gebruik dezer tonische middelen een begin maken.

2 Men kon evenwel ook in die gevallen, deze geneesmiddelen op de volgende wijze dikwijls verbeteren en dezelve geschikter maken, om te worden aangewend. Ging er met de zwakheid ongevoeligheid gepaard, zoo verkoos

men zulke tonische middelen, welke tevens een vlugtig of etherisch beginsel bevatteden, bijv. *kina*, *Cort. aur.*, *Scordium*, *Cascarill.*, *Arnica*, *Angustura*, *Caryophyllata*, en men wendde dezelven in zoodanige form aan, waar in voornamelijk de vluchtige en minder de vaste (bittere of zamentrekkende stoffen) bevat waren: bijv. de koude aftreksels als de vlugtigste, of ook de warme, welke reeds meer van de vaste deelen in zich bevatteden. Op deze wijze was de kina dikwijls werkzaam in een koud aftreksel, terwijl zij het in een afkooksel niet was. Ook was het gebruik dezer middelen in zelfstandigheid, wanneer anders de maag sterk genoeg was om de zelve te verteren, daar toe zeer geschikt. Of ook vereenigde men, met de tonische middelen, vluchtige prikkelende middelen, waardoor dezelve terstond werkzaam en, als het ware, levendiger wierden; bijv. wijn, *Liq. anod.*, Kamfer, *Serpentaria*, Brandewijn enz. Om deze redenen, waren dikwijls, in zulke gevallen, de geestige aftreksels ongelijk veel krachtiger, dan deze middelen afzonderlijk; bijv. de *Tinc. Chinæ* WHJTT.

Was, daarentegen, met de zwakheid de uiterste gevoeligheid verbonden, zoo kon men de werking der tonische middelen daardoor verbeteren, dat men, of de vlugtigste en fijnste bereidingen van dezelven verkoos, bijv. de koude aftreksels,

of

of dezelve met bedarende en verdoovende middelen vereenigde.

3. Waren er onverteerbare stoffen, of onzuiverheden in de maag en eerste wegen aanwezig, dan bekwamen deze middelen nimmer goed, maar vooraf moesten, door braak of andere ontlastende middelen, die stoffen uit den weg worden geruimd (*). Het blijft dus altijd waar, dat, bij eene ware gastrische gesteldheid, deze middelen niet passen. Men wendt nogtans voor, dat men te *Weenen*, bij eene zeer vuil beslagene tong, de kina met goed gevolg toedient. Dit stem ik zeer gaarne toe en heb lang voorhenen het

C 3

zelf-

(*) Men begripe mij wel. Niet iedere beslagene tong verbood de kina; maar veel meer was deeze bij de zenuwkoorts dikwijls eene aanwijzing tot dezelve. Ook niet ieder onzuivere stof in de eerste wegen, (want vele konden zelfs door versterkende middelen weggenomen worden), maar alleen zulke stoffen, welke door de krachten der maag niet verteerd konden worden, (zij mogten voor 't overige door overlading van buiten, of door eene inwendige oorzaak ontstaan zijn), en wier langzame verarbeiding het ligchaam veel meer zoude hebben verzwakt en aangedaan, dan derzelve schielijke ontlasting. Breedvoeriger heb ik mij hier omtrent, bij de derde aanwijzing, onder de gastrische complicatie, verklaard.

zelfde gedaan, eer men nog te *Weenen* daar aan dacht. Maar zij, die daaruit besluiten, dat het geheele denkbeeld van gastrische ongesteldheid daarom eene hersenschim zij, leggen daar door aan den dag, dat zij nog weinig ondervinding, of geene scherpe waarnemings-geest aan het ziekbed bezitten. Immers, beslagene tong en gastrische ongesteldheid, zijn twee verschillende zaken. De onzuiverheid der tong is niets anders, dan eene ziekelijke afscheiding der tong, (sommijlen ook wel, offchoon zelden, een beslag van dampen, die uit de maag of longen opstijgen), en kan derhalve door de verschillende oorzaken, die de algemeene afscheidingen veranderen, bijv. door de koorts op zich zelve, reeds veroorzaakt worden, zonder dat de maag daar aan het geringste deel heeft. Ja de hoogste trap van koortsachtige zwakte, de rotachtige gesteldheid, zoo wel als de tegen overgestelde, de ontstekingachtige gesteldheid, kan de tong onzuiver maken. In het eerste geval is het bruinachtige, dikwijls zwartachtige beslag, enkel een gevolg van het rottig bederf der vochten, en wijst op het dringendst een ruim gebruik der kina aan. Hier zouden ontlastingen der darmen den zieken dooden, en de kina zuivert in de daad dikwijls verwonderlijk schielijk de tong. Bij eene ontstekingachtige

ge-

gesteldheid is de tong zeer dikwijls met eene
 taaije, witte, ook wel geelachtige korst over-
 dekt, zijnde enkel een voortbrengfel van de
 hier door zweetende *Lympha Coagulabilis*, en
 dit beslag der tong heb ik meermalen, door sal-
 peter en andere ontsteking werende middelen,
 weggenomen; ja ik herinner mij een geval, waar,
 in vier uren na eene ruime aderlating, de te
 voren dik beslagene tong volkomen zuiver
 wierd. Dit, dunkt mij, zal voldoende zijn, om
 aan te toonen, dat ik niet tot die geneesheren
 behoore, die, bij iedere beslagene tong, gastrische
 onzuiverheden veronderstellen, maar even zoo
 zeer moet ik bekennen, dat ik door veelvuldige
 ondervinding overtuigd ben geworden, dat daar,
 waar wezenlijke onverteerbare stoffen in de maag
 aanwezig waren, de kina en dergelijke tonische
 versterkende middelen niet goed bekwamen,
 maar drukking op de maag, benaauwdheid, maag-
 kramp, verstopping of loop, hoofdpijn, duize-
 ling, vermeerdering van koorts en hitte veroor-
 zaakten.

4. Was er eene katarrhale of rheumatische
 complicatie aanwezig, dan kwamen deze toni-
 sche versterkende middelen ook minder te pas,
 dewijl hier scheidende ontlastingen van scherpe
 stoffen noodzakelijk waren, welke door deze
 middelen verhinderd wierden.

5. Ook kon eenig plaatselijk toeval derzelver gebruik verhinderen, inzonderheid eene ontstekingsachtige prikkeling der werktuigen der ademhaling en der hersenen, waar van peripneumonische toevallen, ijlen, of slaapzucht de gevolgen waren. Ik zeg uitdrukkelijk, ontstekingsachtige prikkelingen dezer werktuigen; want dikwijls waren die zelfde plaatselijke toevallen enkel gevolgen der zenuwachtige gesteldheid en der zwakheid, en dan weken zij voortreffelijk voor het gebruik der kina. Soms tijds echter had het tegendeel plaats; de kina verergerde de gesteldheid, en naderhand bleek het, dat een paar bloedzuigers, of eenig ander plaatselijk ontstekend middel, bijv. koude omslagen, alles verhielpen. Hier hoor ik, dunkt mij op nieuw velen uitroepen: hoe is het mogelijk, dat, bij eene algemeene zenuwachtige gesteldheid, eene plaatselijke ontstekingsachtige zijn kan? Dan, dat het mogelijk is, heb ik reeds in mijn Journal (4de band 2de stuk) bewezen, en dat het somwijlen wezenlijk plaats vindt, heeft ons de ondervinding in deze Epidemie op nieuw geleerd. Ook hier van meer bij de complicatiën.

6. Hoe grooter de zwakheid was, hoe meer en hoe langer er verzwakkende oorzaken vooraf waren gegaan, des te meer was het gebruik dezer middelen in de ruimste giften, en tevens

met

met vluchtige prikkelende middelen verbonden, aangewezen.

7. Insgelijks, wanneer er eene groote verslapping, of neiging der stof tot ontbinding, (het geen men gewoonlijk colliquative gesteldheid, rotting, noemt), mede vergezeld ging, dan waren de vaste versterkende middelen de hoofdmiddelen. Hier waren de vluchtige prikkelende middelen dikwijls nadeelig, dewijl zij het colliquative zweeten en de bloedsontlastingen vermeerderden, en daardoor meer verzwakten, dan zij door hunne prikkeling versterkten. Daarentegen werkten als dan het zwavelzuur, de aluin, *terra japonica*, koortsbast en dergelijken voortreffelijk.

8. Altijd was derzelver gebruik, tot het vol-eindigen der genezing en ook nog naderhand, aanteprijzen, deels, om de versterking standvastig te maken, deels, om de instortingen voor te komen, welke zeer ligt plaats hadden, bijaldien men de tonische versterkende middelen verwaarloosde.

De voedfelen strekten tot het zelfde oogmerk, om eene duurzame versterking te bewerken; echter konden zij ook, door bijvoeging van prikkelende dingen, tot vluchtige prikkelende middelen gemaakt worden. De hoofdzaak nogtans bestond daarin, dat de maag ook geschikt moest zijn om te verteren. Was zij te veel verzwakt,

of ontsteld, of onzuiver, en men noodigde den lijder tot het genieten van voedsel, zoo veroorzaakte men rauwe stoffen, die dan, als bijkomende prikkels, de koorts en zwakheid nog vermeerderden. Gelukkig waren bij velen de verteringskrachten, gelijk reeds gezegd is, zoo weinig aangedaan, dat zij, niettegenstaande de hevigste koorts, echter nog dagelijks een weinig spijsz nuttigen konden. Vleeschsoepen die niet vet waren, (het vleesch zelf was meestijds te zwaar om te verteren), eijerdoren in de soep opgelost, wortelen, saleb, sago, rijst, cacau, waren de beste voedselen.

Nog moet ik ten derden een woord zeggen over de krampstillende en verdovende (*narcotische*) middelen, die tot deze aanwijzing behoorden. Ik versta daar onder die middelen, welke eene ongeregelde *anomalische* werking van het zenuwgestel verbeteren, niet door het wegnemen der afgelegene oorzaken, als sterkte, zwakheid, of ziekelijke prikkel, maar door eene onmiddellijke werking op de zenuwen zelve. Zij zijn tweevoudig.

1. De prikkelende middelen, welke het vermogen bezitten, om door een' soortelijken indruk of prikkel (tegenprikkel) eene ongeregelde werking van het zenuwgestel weg te nemen. Niet alle prikkelende middelen zijn krampstillen-

lende middelen, want dan moesten het pokhout, de spaansche vliegen, de aloë enz., zeer voortreffelijke krampstillende middelen zijn. Ook is het niet de sterkte der prikkelende kracht, welke dit bepaalt, want de zwakste prikkelende middelen overtreffen dikwijls, in krampstillende kracht, de sterksten. Derzelver krampstillende kracht is bijgevolg gelegen in een' foortelijken (*sensuelen, qualitativen*) indruk, welchen zij op de gevoelige vezel maken, waardoor deze omgestemd wordt. En hier moet men een onderscheid in het oog houden, het welk in de praktijk van groot gewigt is. Eenige dezer middelen prikkelen niet alleen de zenuwen, maar ook de slagaderen, vermeerderen bij gevolg den bloedsomloop en verhitten, bijv. *Valeriana, Moschus, Kamfer, Sal Succini, Liq. c. c.* enz. Deze kunnen dus tevens als opwekkende middelen gebruikt worden. Andere, daarentegen, prikkelen wel de zenuwen, zonder nogtans den bloedsomloop aanzetten, (verkoelende krampstillende middelen), bijv. de zinkkalk, bismutkalk, de braakmiddelen in kleine giften, inzonderheid de *Ipecacuana*, in één woord, de walgings prikkel (*Ekelreiz*). Ook moet hier toe gebragt worden de werking der olie en der vette zelfstandigheden, die het vermogen bezitten, om pijnen en krampen, zoo wel uit- als inwendig,

te stillen, zonder dat men dit aan eene verhoogde prikkeling toe kan schrijven, die in de daad de olie niet te weeg kan brengen. Zoo ook het laauwe water, zoo wel uitwendig als inwendig aangewend.

2. De verdoovende middelen of *narcotica*. Dat is te zeggen, zulke middelen, welke een bijzonder verdoovend (*narcotiek*) beginsel bevatten, waardoor zij in staat zijn, de gevoeligheid der zenuwen, maar inzonderheid der ziel, te verminderen. Ook deze zijn met opzigt tot derzelve aanwending tweevoudig onderscheiden. Of het verdoovend beginsel is met eene zelfstandigheid, gewoonlijk eene harstachtige, verbonden, die tegelijk op het slagaderlijk gestel verhitrend werkt, (verhittende, opwekkende verdoovende middelen), bijv. het opium, waar van het harstachtige gedeelte de verhittende, prikkelende kracht schijnt te onthouden; of er heeft geene zoodanige vereeniging plaats; hier is de werking alleen verdoovend, zonder eenigzins aan te zetten of te verhitten, bijv. het *Extr. Hyosc.*, *Nucis Vomicae*, *Cicutae*, *Stramonii*. De eerste soorten kunnen tegelijk als opwekkende middelen gebruikt worden, de laatste niet.

De aanwending van de beide soorten van krampstillende middelen was van ongemeen veel gewigt, en wel in de volgende opzigten.

1. Om de krampen, stuipen, pijnen, het ijlen en andere ongeregeldheden des zenuwgeftels weg te nemen, die dikwijls groot gevaar, ten minften moeilijkheid, veroorzaken konden.

2. Zelfs als radikaal geneesmiddel, om de krachten optebeuren en te regelen, waren dezelve van groote waarde. Want voor eerst waren toch alle krampen, trekkingen enz., als bovenmatige kracht-inspanningen te beschouwen, die verbazend uitputteden, en al het geen dezelve bedaarde, bespaarde reeds daar dooraan den zieken kracht. Insgelijks de ontlastingen (*profluvia*), welke dikwijls alleen ongeregelde prikkelingen waren, en door krampstillende middelen het best wierden weggenomen. Hiertoe moet ik ook vooral de huidkramp rekenen. Zoo lang deze duurde, had er eene sterkere drukking van bloed op het hart plaats, en daar door werd meer kracht-inspanning en uitputting veroorzaakt. Zoo dra door krampstillende middelen de huid geopend was, gevoelde de zieke zich dikwijls terstond vrijer en sterker.

3. Maar vooral, om bij bovenmatige gevoeligheid de rust en het evenwigt der krachten en bewegingen mede te herstellen, zonder welke toch geene scheiding (weder-herstelling der gezondheid) mogelijk was; men moge zich dezelve als stoffelijk of onstoffelijk (naar de ge-

wone manier van uitdrukking) voorstellen. Niet zelden echter was hier eene ziekelijke stof voorhanden, welke ontlast moest worden, zouden de scheidingen beterschap volkomen zijn, (waarover meer bij de complicatien, inzonderheid bij de rheumatische), en hier waren de krampstillende middelen dikwijls de hoofdmiddelen tot de scheiding, dewijl zij de krampachtig geflotene huid of piswegen openen, tot welk einde dan dikwijls volstrekt geene prikkelende, maar de allerzachtste, eenvoudige, bedarende krampstillende middelen, bijv. *Extr. Hyosciam.*, *Rad. Ipecacuan.* in kleine giften, de beste waren.

4. Ook om de aanwending der middelen gemakkelijker te maken en te regelen. Was er bijv. groote gevoeligheid aanwezig, zoo werkten alle, zelfs de allerzachtste versterkende middelen, somwijlen even als de hevigste prikkels en verwekten ongeregelde terugwerkingen, die derzelver gebruik meer schadelijk dan voordeelig maakten. In dit geval wierden de versterkende middelen, door bijvoeging van middelen uit deze klasfe, het best verbeterd; bijv. *Valeriana*, *Castoreum*, *Nux Vomica*, *Hyosciamus*, *Opium* met den koortsbast vereenigd.

II. *Behandeling der Toevallen.*

Het is wel eene hoofdregel eener verstandige
ge.

geneeskunde, om bij de behandeling, zoo weinig als mogelijk is, naar de toevallen of uitwerkingen der ziekte te zien, maar altijd op derzelve grond-karakter of oorzaak te letten. Immers, zoo dra deze is weggenomen, houden de toevallen en verschijnselen van zelve op. En deze algemeene regel moet te sterker bij de zeauwkoorts in het oog worden gehouden, vermits zich hier de toevallen meer vermenigvuldigen, dikwijls geheel tegen elkanderen schijnen in te loopen en tot zeer strijdige wijzen van behandeling aanleiding kunnen geven. Niettegenstaande dit alles, kwamen er gevallen voor, waar in zelfs de verstandige geneesheer genoodzaakt wierd, eene bijzondere behandeling tegen de toevallen te rigten, ja waar in zulks zelfs tot de hoofdgenezing wezenlijk noodzakelijk was. De gevallen waren de volgende.

1. Wanneer eenig toeval tot zulk een' trap van hevigheid steeg, dat het door de rusteloosheid en kracht-inspanningen, welke hetzelfde veroorzaakte, eene uitputting van krachten ten gevolge had, en dus doende, de zoo noodige versterking geheel verhinderde, bijv. hevige pijn, slapeloosheid, trekkingen, ijlhoofdigheid enz. Hier maakte deze geneeswijze klaarblijkelijk een gedeelte der hoofdgenezing uit. Een enkel pijnstillend middel kon, in zoo verre, een waar versterkend middel zijn.

2. Wanner het toeval bestond in eene ontlasting, waar bij niets, het geen scheidend was, aanwezig was, het welk men deels uit derzelver eigenschappen, (waarover de *semiotica* handelt), deels uit de gevolgen, (duidelijk toenemende zwakheid en verergering van alle de toevallen), erkennen kon. Zulke niet scheidende en tegen-natuurlijke ontlastingen moesten gestuit worden, en wel zoo veel te schielijker, als dezelve heviger waren. Hiertoe behoorden de bloedsontlastingen, de loop, de al te sterke ontlasting der pis en van het zweet.

Evenwel moet ik hier iets aanmerken, het welk een voorzigtig geneesheer niet uit het oog moet verliezen. Namelijk, er konden ook bij de zenuwkoorts kritische afscheidingen plaats hebben, zoo als ik reeds boven heb aangetoond. De groote vraag nu was: hoe men de scheidende ontlastingen van de sijmtomatische, zulke, welke men bevorderen moest, van andere, welke moesten worden tegengegaan, onderscheiden kon. Het voorname teeken bestond hier altijd in de uitwerking, welke de ontlasting op de geheele gesteldheid te weeg bragt, Wierd de pols, na dezelve, rustiger, sterker, evenrediger, verhiëven zich de krachten, verminderden zich de toevallen der ziekte, zoo was de onlasting scheidend, en moest niet gestuit

Ruit worden. Verergerde, in tegendeel, de ziekte en de krachteloosheid, dan was het dringend noodzakelijk, de ontlasting oogenblikkelijk tegen te gaan.

3. Indien het toeval de werking der hoofdgenezing hinderde, bijv. eene te groote prikkelbaarheid van de darmbuis, welke maakte, dat de zoo noodzakelijk versterkende en opwekkende middelen braking en loop verwekten, bijgevolg niet versterkten, maar veel meer verzwakten. Hier moest de ziekelijke prikkelbaarheid eerst weggenomen worden, om aan de versterkende middelen toegang te verschaffen. Insgelijks konden onzuiverheden der ingewanden, op zich zelve, enkel sijntomatisch zijn, en verdienden als dan geene bijzondere opmerking. Zij verhinderden evenwel de voeding en de werking der op de maag aangewende versterkend middelen, en daardoor wierd derzelver ontlasting een gedeelte der hoofd-genezing.

4. Wanneer het toeval zulk een deel innam, het welk, van wegens deszelfs gewigt en noodzakelijkheid tot het leven, niet lang zulk eene aandoening verdragen kon, zonder dat het leven daarbij zelf in gevaar kwam; bijv. aandoening der borst, der hersenen, (hier kon eene enkele kramp, die in een uitwendig deel van het minste aanbelang zoude geweest zijn, een zeer

gewigtig, ja een doodelijk toeval worden), of wanneer hetzelfde van dien aard was, dat daar door het leven in gevaar kwam, als bijv. plaatselijk vuur; hetzelfde kon aan een deel van weinig aangelegenheid ontstaan en evenwel voor het geheel eene oorzaak des doods worden.

Ik ga nu over tot de beschouwing der voornaamste toevallen, welke eene bijzondere opmerking verdienden.

1. *Colliquative ontlastingen*, zoo wel van bloed als van andere vochten.

De bloedsontlastingen wierden het best gestild door een sterk gebruik van zwavelzuur, van aluin, van ijzervitriool, van kina, van *terra japonica* enz., waar mede men de plaatselijke aanwending dezer middelen verbinden moest, indien de gesteldheid der plaats zulks toeliet, bijv. bij een' bloedigen loop, klisteren van arabische gom, aluin en kina. Voortreffelijk was de werking der aluin in gevallen van dezen aard. Evenwel was het somwijlen noodzakelijk, de al te sterke prikkelende eigenschappen van dit middel en van andere gelijk werkende zamentrekkende middelen, door bijvoeging van arabische gom, *Extr. Hyosciam.*, *Nux Vomica* en opium, te matigen en te regelen. Vermindering van warmte, welke, van wegens hare uitzettende kracht, de bloedstorting grootelijks bevorderde,

was

was daar bij altijd noodzakelijk, als ook ijs-koude omslagen, of inspuitingen van het deel, waar uit de bloedvloeijing plaats had. De Petechien, welke, uit hoofde van haren aard, als uitstortingen van bloed alhier behooren, vorderden dezelfde behandeling.

De doorloop vereischte altijd eerst een naauwkeurig onderzoek, of hij wezenlijk nadeelig, dan of hij scheidend was, welken laatsten ik eenige malen, met duidelijke verligting des lijders, waarnam. In dit geval waren rhabarber en tamarinden de geschikte middelen; zij stopten de voordeelige ontlasting niet, en namen dezelve evenwel weg door de verwijdering der onzuivere stoffen, welke haar veroorzaakten. Ik liet hier mede de koortsbast en andere versterkende middelen, als ook versterkende klisteren met arabische gom of spijssel vermengd, verbinden. Was het evenwel duidelijk, dat de loop colliquatief en schadelijk was, het welk men uit de bijkomende zwakheid, uit de rotachtige gesteldheid der ontlaste stof, uit de opspanning des buiks (*meteorismus*), erkennen kon, dan was het noodzakelijk, dat dezelve onmiddellijk gestuit wierd, het welk het best geschiedde door het poeder van de *radix Arnicæ* met heulsap, zoo wel inwendig als in klisteren toegeediend, en door het uitwendig gebruik van

aromatieke omslagen met wijn op den buik. Was dit alles nog niet voldoende, dan was de oorzaak hier van gelegen in de uiterste *atonie* en ongevoeligheid, of in eene te groote gevoeligheid der darmen.

In het eerste geval, waar bij ook gewoonlijk *meteorismus* aanwezig was, wierden de sterkste zamentrekkende en opwekkende versterkende middelen gevorderd, en hier ondervond ik, van de volgende vermenging, gewoonlijk den besten dienst.

Rx. Pulv. cort. Peruv. ℥i.

Coq. c. aq. font. ℥xvi. ad remant. ℥viii.

Colat. adde Extr. terrae japon.

Alumin. Crud. ā ℥i℔.

Mucil. gumm. arab. ℥℔.

Land. Liq. Sydenh. gtt. xxx

Syr. cort. aur. ℥i'

M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen.

Het zelfde mengfel werd ook, in een' daartoe geschikt vorm, in klisteren aangewend, en daar-
enboven de geheele onderbuik met warme stovingen van *Spir. Matricalis*, *Saponat.*, *Camphor.* en *Laud. Liq. Syd.* bedekt. Bij groote zwakheid, moest, met deze middelen, een sterk gebruik des wijns en der sterkste prikkelende middelen verbonden worden.

In het tweede geval, was de zwakheid met eene zoo groote prikkelbaarheid der darmen verbonden, dat hier door alleen de hevigste loop veroorzaakt wierd, en de krachtigste versterkende middelen, door hunne prikkeling, den afgang vermeerderden. Hier was eene eenvoudige, verzachtende behandeling de beste geneeswijze; *mucilago gumm. arab.* met *Extr. nucis Vomic.* of heulsap verbonden, en alle twee uren klisteren van dit zelfde middel, deden het meeste nut.

Het colliquatief zweet, het welk men, behalve aan toenemende verergering en het afnemen der krachten, daar aan kende, dat het zelve kleverig, olieachtig of waterachtig en stinkend, ook dikwijls met gierstuitslag verbonden was, vorderde voor eerst vermindering der warmte, (door de verkoeling der lucht, het afnemen van vederbedden enz.), wier sterke graad dikwijls alleen oorzaak van dit nadeelig toeval was; — verder, de krachtigste aanwending der zuren en zamentrekkende versterkende middelen, (zoo als bij de bloedsontlastingen). Maar hier moet ik eene aanmerking, welke thans dikwijls over het hoofd wordt gezien, niet vergeten. Somwijlen ontstond een hevig zweeten door de prikkeling van gastrische onzuiverheden, en hier vermeerderden alle verster-

kende middelen hetzelfde, terwijl zuurachtige, openende middelen, vooral tamarinden en *Cremor Tartari*, hetzelfde verminderden. Het zelfde had plaats omtrent den gierstuitslag en de Petechien, welke dikwijls alleen toevallen waren, welke dit zweeten vergezelden.

2. *Hevige Ijshoofdigheid, Razernij.*

De verschillende oorzaken veranderden hier zeer de zaak. Het ijlen was, of alleen het gevolg der uiterste zwakheid met verminderde gevoeligheid, het welk men aan den kleinen, weeken en gezonken pols en aan het gebrek aan *reactie* op de aangewende prikkels, erkende. Hier was het ijlen slechts eene aanwijzing, om de opwekkende geneeswijze nog te versterken, en het sterkst gebruik des wijns, der *serpentaria*, der kamfer, der *naphtha*, van mosterdpappen en spaansche vliegen, waren de eenigste geneesmiddelen der ijshoofdigheid. In dezelfde evenredigheid, als zich de pols verhief, liet het ijlen af.

Of hetzelfde was een gevolg der zenuw-zwakheid met vermeerderde gevoeligheid, eene ware krampachtige gesteldheid, het welk kenmerklijk was uit den kleinen, tevens harden en somwijlen ongeregelden pols, als mede uit de andere aanwezig zijnde krampachtige toevallen, bijv. peeshuppeling, hik, beving enz., en uit de

de grootere prikkelbaarheid, inzonderheid uit de verergering van het ijlen, op het gebruik van wijn en andere geestrijke prikkelende middelen. Hier waren geene middelen geschikter ter bedaring der ijlhoofdigheid, dan *moschus* en *opium*, verkoelende omslagen om het hoofd, laauwe voetbaden, als ook geheele baden. Ook deed het *Extr. Hyosciam.* hier voortreffelijke diensten.

Of ook ijelde de lijder met eenen wilden blik, met verhitte oogen, met een rood, opgezet aangezicht, met sterk kloppen der halsaderen, — was bij tusschenpoozing slaapzuchtig en sloeg met de hand naar het hoofd. Wijn en opwekkende middelen vermeerderden klaarblijkelijk het raaskallen. Zulks was een teeken van ontstekingsachtige gesteldheid der hersenen, en dan moest de ijlhoofdigheid overeenkomstig dezelve behandeld worden. (Zie de ontstekingsachtige complicatie).

Of eindelijk ijelde de lijder met afwisselend blozen van het aangezicht, met beving der handen, der onderkaak en lippen, met eene bestendige poging, om de plaats der maag aan te raken, waar bij ook dikwijls oprisping plaats had. Hier was de prikkeling eener gastrische stof de oorzaak van het ijlen, en braakmiddelen, purgatiën en klisteren waren de hoofdgeneesmiddelen van hetzelfde.

3. *Krampen en Stuiptrekkingen.*

Hier toe behoorden beven, opspringen der pezen, hik, braken, k lijk-pijnen, droppel-pis, verhinderde, of ook onwillekeurige ontlasting der pis, verlies der spraak, borst-beklemming, mond-klem, ja somwijlen epileptische toevallen en *tetanus*, flauwten, benevens vele andere krampachtige toevallen, die ik voorbij ga.

Bij deze toevallen moest men, even als bij het ijlen, onderzoeken, of zij alleen het gevolg waren der uiterste zwakheid, in welk geval zij alleen de hoofd-aanwijzing der geheele geneeswijze versterkten, en door de sterkste prikkelende middelen, vooral door wijn, kamfer, mosterdpappen en opwekkende inwrijvingen, het best tegengegaan wierden; dan of zij het gevolg waren van eene vermeerderde gevoeligheid en algemeene krampachtige zenuwgesteldheid, in welk laatste geval, *moschus*, *opium* en laauwe voetbaden, boven andere middelen, nuttig waren, — dan of eindelijk eene prikkeling van gastrische stoffen, inzonderheid van wormen, de opwekkende oorzaak was dezer toevallen, wanneer gastrische, of wormverdrijvende middelen, in verbinding met de krampstillende, moesten worden aangewend.

Bijzonder onaangenaam kon het krampachtig braken worden, daar hetzelfde niet alleen den
lij-

lijder ongemeen afmattede, maar ook het geneesmiddel deed uitbraken en daar door de hoofd-genezing verhinderde. Ontstond hetzelfde uit eene te groote gevoeligheid der maag, zoo was de braakstillende drank van RIVERIUS (*)

D 5

met

(*) Dit middel, het welk ook in andere soortgelijke gevallen, tot het stillen van braking, dikwijls van uitstekende nuttigheid is, wordt op de volgende wijze gemakkelijk verkregen. Men neme een scrupel, of half drachma loogzoutige, koolstofzure potasch (*carbonas potassae alcalinus*), te voren onder den naam van *Sal Tartari*, *Sal Absinthii* in de Apotheken bekend; men vermene het met een half once citroenzuur en neme het mengsel zoo spoedig mogelijk in, terwijl het nog opbruist. Ook kan men het zout, met een weinig water vermengd, afzonderlijk innemen en vervolgens het citroenzuur terstond daar op gebruiken. De loogzoutige, koolstofzure *soda* en *magnesia*, als ook alle deze zouten, door het koolstofzuur tot den staat van volkomen onzijdige of middenzouten (*carbonates neutri*) gebragt, zijn tot dit oogmerk insgelijks zeer dienstig. Ook kan men zich, in plaats van citroenzuur, tot deze bewerking, van andere slappe plantzuren, als byv. verdund azijn- of wijnsteenzuur, bedienen. Deze zuren, met de loogzouten, of de *magnesia*, eene nadere verwandschap hebbende, dan het kool-

met ruime giften van het *Extr. Hyosciami* en *Mucilag. Gumm. arabici*, ja indien de omstandigheid eene ontstekingsachtige gesteldheid aannam,

koolstofzuur met dezelve heeft, vereenigen zich met dezelve, in de maag, tot citroenzure, azijnzure of wijnsteenzure zouten, naar het verschil van het aangewende zuur, terwijl daar bij het koolstofzuur, uit deszelfs vorige verbinding met de loogzouten, of aarde, vrij en uitgedreeven wordt, in welk zuur de braakstillende kracht van het geneesmiddel gelegen is. Hetzelve bezit de eigenschap, om, door zijne zachte en krampstillende kracht, de al te hevige en ongeregelde werking der spiervezelen der maag en ingewanden te doen bedaren en, door het wegnemen der krampachtige gesteldheid, de wormwijze beweging dezer ingewanden te regelen, als mede derzelver verstoppingen te openen.

De geneeskundige zuur-zoutachtige wateren, *Aquae acidulo-salinae*, hoedanige zijn de natuurlijke en door kunst gemaakte bron- of gezondheids wateren, schijnen grootendeels hunne krampstillende, bijzonder zacht openende kracht, aan het koolstofzuur, waar mede zij bezwangerd zijn, verschuldigd te zijn (*).

De

(*) Zie mijne *Disfertatio inauguralis, de carbonatum officinalium praecipuorum praeparandi methodo, natura, ac usu*, Pag. 72. Gron. apud H. ELKHOF H. FIL. 1802.

nam, waren eene olieachtige *emulsie* met *Extr. Hyosc.* en daarenboven uitwendig krampstillende zalven, omslagen en klisteren, de beste middelen. Somwijlen evenwel was, met deze gesteldheid, eene zoo groote zwakheid der maag verbonden, dat water en andere flappe dingen braking verwekten, terwijl, in tegendeel, wijn en de sterkste opwekkende middelen, *moschus*, *opium*, *serpentaria*, de braking deden bedaren. Hier bestond de genezing in de aanwending der opwekkende middelen.

III. *Behandeling der Komplikationen.*

Deze veroorzaakten de grootste zwarigheid en vorderden het naauwkeurigst oordeel van den geneesheer, vermits zij dikwijls slechts als schijnbare, maar ook dikwijls als wezenlijk verschillende gesteldheden, vereenigd waren, die zelfs met het hoofdkarakter der zenuwkoorts strijdig zijn konden. Ik zal dezelve hier om met bijzondere opmerkzaamheid behandelen.

I.

De vermogende kracht, waar mede somwijlen het hier de braking stilt, moet insgelijks voornamelijk aan het koolstofzuur, het welk, zoo als bekend is, in hetzelfde in groote hoeveelheid aanwezig is en de eigenaardige smaak van hetzelfde uitmaakt, toegeschreven worden.

1. *Rheumatische of Katharrale KomPLICATIE.*

Deze was zeer algemeen, en had, zoo wel op het wezen der ziekte, als ook op dezelve behandeling, een' wezenlijken invloed. Men erkende haar aan de volgende omstandigheden: dat de lijders gewoonlijk, voor het uitbarsten der zenuwkoorts, aan velerlei rheumatische en katharrale toevallen geleden hadden, dat er, bij de zenuwkoorts zelve, hoest, niezen, steken in de zijde, pijn door de leden, aanwezig waren, en dat de werktuigen der ademhaling zeer sterk waren aangedaan, als ook, dat deze toevallen niet voor die middelen, welke alleen op de zenuwen werken, wilden wijken, maar de zoodanige vorderden, welke de afscheiding van eene *sereuse* stof door de huid en nieren bewerken konden. De geneeswijze vorderde dus volstrekt, dat men daar bij eene prikkelende ziekte-stof veronderstelde, tot wier ontlasting, wel de algemeene ondersteuning der krachten, bijgevolg de algemeene behandeling der zenuwkoorts, zeer noodzakelijk, maar dikwijls niet voldoende was, dewijl daar toe, nog boven dien, zulke middelen gevorderd wierden, welke in 't bijzonder de afscheiding der huid en der nieren bevorderden, of ook op nieuwe wegen ter afscheiding werkten. Zoodanige middelen waren: *Rad. Senegae*, *Stipit. Dulcam.*, zwavel, *Anti-*

timonialia, *Extr. Hyosc.*, *Aconiti*, kamfer, heulsap, *Spir. Mindereri*, *Guajac.*, laauwe baden, maar vooral spaansche vliegen, en deze wel zoodanig aangewend, dat zij niet slechts als een prikkelend middel werkten, maar zoo, dat zij blaren trokken, en waar bij de verettering eenigen tijd onderhouden wierd.

Ik ben bij deze gelegenheid op nieuw overtuigd geworden, dat, bij de wezenlijke rheumatische toevallen, zonder twijfel, eene *sereuse* en prikkelende ziekte-stof aanwezig is, want niet eerder hielden de toevallen op, dan na dat er eene scheidende uitwaseming der huid verscheen, of dat er zich in de pis een zetsel vertoonde, of dat de spaansche vliegen eene ontlasting bewerk hadden. In zulke gevallen, alwaar, noch door de huid, noch door de nieren, eenige scheiding wilde ten voorschijn komen, waren de spaansche vliegen de voornaamste hulpmiddelen; zij dienden, indien men de ettering behoorlijk onderhield, tot plaatsvervangende middelen van deze ontlastingen door de natuurlijke wegen, en bewerkten de afscheiding der ziekte-stof. Behalve andere voorbeelden, herinner ik hier slechts dat geen, het welk ik bij mijn eigen achtjarig kind waarnam, het welk reeds in de zesde week aan eene zeer hevige zenuwkoorts ziek was, waar bij de eerste

we-

wegen volkomen zuiver waren, maar eene voortdurende hoest met afwisselende borst-pijnen bewees, dat er nog eene rheumatische scherpte aanwezig was, welke, zoo wel door het zenuwgestel te prikkelen, de koorts, als door de plaatselijke prikkeling op de borst, de toevallen der longen onderhield. Men had vergeefs de krachtigste zenuw-middelen aangewend, zelfs verergerden de vaste versterkende middelen de toevallen, het welk mij altijd tot een hoofdbewijs verstrekte, dat er nog eene prikkelende ziekte-stof teruggebleven was. Zelfs baden en andere aangewezen middelen konden geene algemeene opening der huid en der nieren bewerken. De huid bleef droog en de pis helder en waterachtig. Men had reeds mosterd-pappen en spaansche vliegen vergeefs, maar slechts als prikkelende middelen, aangewend. In dit gevaarlijk tijdstip legde ik aan den operarm eene spaansche vlieg, liet dezelve eene blaas trekken en onderhield vervolgens de ettering, en naauwelijks had deze afleiding eenige dagen geduurd, of het hoesten, de moeilijke ademhaling en de koorts verminderden, er volgde eene algemeene uitwaseming, de pis wierd troebel, en van dit oogenblik af aan begon de beterschap, welke vervolgens door versterkende en voedende middelen bevestigd wierd.

2. *Gastrische Komplikatie*

Hier onder versta ik die gesteldheid der zenuwkoorts, waar bij ziekelijke en vreemdaardige stoffen in de eerste wegen aanwezig waren, welke de ziekte verergerden, en alwaar dus de algemeene geneeswijze der zenuwkoorts alléén niet voldoende was, maar tevens de ontlasting dezer stoffen in het oog moest worden gehouden, om de genezing te kunnen volbrengen.

Gastrische onzuiverheden! hoor ik hier en daar uitroepen. — Hoe kan nog een geneeskundige met gezond verstand daar van spreken? — En zelfs bij eene zenuwkoorts, gastrische ontlastingen! — dat gaat te verre; — zulks loopt immers regelregt tegen elkanderen in. — Ja mijne Heeren! dit alles schrikt mij niet af, om overeenkomstig mijne overtuiging te spreken en dit gewigtig onderwerp hier op nieuw wederom in overweging te nemen. Ik bid u, niet te willen vergeten, dat ik voor tien jaren, toen men algemeen nog aan het leerstelsel der ziekten, welke uit onzuiverheden der eerste wegen ontstaan (*gastricismus*), verkleefd was en men hetzelfde overdreef, een der eersten geweest ben, die daar tegen geschreven heeft (*), dat

(*) Men zie: *Bemerkungen über die Blättern und Kinder-krankheiten*, 3te Auflage.

dat ik bijgevolg, niets minder dan partijdig, voor deze stelling ingenomen ben. Maar dezelfde beweegreden, welke mij toenmaals geleidde, dat is de waarheidsliefde, noodzaakt mij thans, terwijl men alles doet, om ons deze zoo gewigtige praktische leer te ontvreemden, daar vóór te schrijven. Het is dus zeker geene partijdigheid, of vooringenomenheid, maar de ondervinding zelve, welke hier in mijne pen bestuurt, en alleen deze herhaalde ondervinding geleidt mij, wanneer ik het volgende vast stel.

De daadzaken, waarop mijn gevoelen rust, zijn de volgende: Ik heb niet eens, maar verscheidene malen gezien, dat, bij ware zenuwkoortsen, de prikkelende en versterkende middelen niets hielpen, ja zelfs de ziekte verergerden, tot dat ik de eerste wegen behoorlijk ontlastte. Somwijlen geschiedde zulks door de natuur zelve, en er ontstond van zelf een scheidende loop. Nu nam de genezing een' gemakkelijker en schielijker voortgang. Deze onder-

Dit voortreffelijk werk van den Heer HUFELAND is ook in het Nederduitsch vertaald, door den Heer JAN ADRIAAN SAXE, Med. Doct. te Amsterdam. Te Utrecht bij G. T. VAN PADDENBURG en ZOON, 1802.

DE VERTALER.

dervinding heb ik niet alleen in mijne vroegere praktijk reeds dikwijls bevestigd bevonden, maar ook in de Epidemie, waar van ik hier spreek, en ik beroep mij deswegens op het getuigenis van alle die heeren, welke te dier tijd ons Clinisch Instituut gewoon waren te bezoeken.

Deze daadzaak nu zal men wel niet ontkennen, maar ik verwacht hier twee tegenwerpingen, welke derzelver verklaring betreffen, en welke ook de eenigen zijn, die men mij maken kan.

1. Deze ontlastingen hebben niet gewerkt, door de verwijdering van eenigerhande ziekelijke stof, maar door verzwakking. Het moet bijgevolg, in die gevallen, eene meer sthenische dat is, ontstekingsachtige ziekte-gesteldheid geweest zijn. Hierop antwoord ik vooreerst:

Ik hoop, dat men mij zoo veel zal toevertrouwen, dat ik eene zenuwkoorts van eene ontstekingsachtige onderscheiden kan, en hier wordt niet van de ontstekingsachtige complicatie gesproken, (waar over naderhand), maar er was allezins eene duidelijke zenuwachtige gesteldheid, en in 't geheel geene sthenie, in de aangehaalde gevallen aanwezig. De opgegevene toevallen, de voorafgegane verzwakkende oorzaken, (bijv. bij de oude vrouw, waar van in het volgende geval gesproken wordt), de na-

deelige gevolgen van andere verzwakkende middelen, als bijv. van middenzouten, welke niet laxeren, bewezen zulks overvloedig.

Ten anderen: Er waren teekenen van onzuivere stoffen in de eerste wegen, en het geen het gewigtigste van allen was, de door purgeermiddelen bewerkte ontlastingen waren niet waterachtig, en slechts dan alleen waren deze middelen nuttig, terwijl dezelve, wanneer er waterige ontlastingen op volgden, allezins nadeelig waren. Het duideliĳst bewijs, dat het, bij derzelve werking, niet alleen op het ontlasten in het algemeen, maar voornamelijk op de hoedanigheid der ontlaste stof aankwam.

2. Men had dezelfde uitwerking, dat is, de ontlasting eener gastrische ziekte-stof, indien er werkelijk eene stof van dien aard aanwezig was, reeds daar door kunnen bewerken, indien men, door algemeene opwekkende middelen, de werkzaamheid van het darmkanaal tot dien trap verhoogd hadde, die ter bevordering der ontlasting noodig was.

Ik weet wel, dat dit eene der geliefkoosde wendingen der nieuwste scholen is, om zich van de noodzakelijkheid eener gastrische geneeswijze (die waarlijk de natuur somwijlen maar al te duideliĳk vordert) te ontdoen. (Men leze den jongen FRANK, MARCUS, RÖSCHLAUB.)

Ik weet zelfs, dat men in het Bamberger hospitaal, bij de allerdringendste aanwijzingen tot een braak-middel, er geen gegeven heeft — slechts om den naam (?) te hebben, in een geheel jaar geen braak-middel te hebben gegeven. Maar wat doet men? Men gaf zoo lang en zoo sterk vlugtige prikkelende middelen, *Liq. anod.*, wijn *moschus* enz., tot dat dezen eindelijk of braking, of purgeren deden ontstaan, en nu, bijgevolg, dezelfde uitwerking te weeg gebragt wierd. (*) Nu vraag ik evenwel, wat onderscheid er is, of men braken of purgeren, door algemeene, of door soortelijke (*specifieke*), dat is, door braak- of purgeer-middelen, verwekt? Ik kan er volstrekt geen onderscheid in vinden. Want hier wordt gesproken van het ontlasten, niet van de middelen, waar door men zulks volbrengt. De ontlasting als ontlasting immers verzwakt, en wanneer deze regstreeks bij de zenuwkoorts nadeelig is, is zij even zoo schade-

E 2

de-

(*) Wij vinden in de verhalen, van deze *à la Brown* gemaakte genezingen, dikwijls, dat er niet eerder beterschap volgde, dan na dat de kina en opwekkende geneesmiddelen braking, of purgeren verwekten. Ook weet ik nog meer bijdragen daartoe uit bijzondere berigten.

delijk, het zij de ontlasting door *Liquor anodinus*, of door *Ipecacuana*, of door den vinger in de keel te steken, bewerkt wordt. Het is immers bekend, dat alle prikkelende middelen eene ontlasting der darmen kunnen teweeg brengen, bij aldien zij dien bepaalden trap van prikkeling verwekken, welke, ter bevordering van de wormswijze beweging naar boven, of naar onderen, vereischt wordt. Het onderscheid is alleen daar in gelegen, dat, dewijl de darmbuis, zoo als ieder ander werktuig, hare soortelijke gewijzigde vatbaarheid voor prikkeling bezit, zekere prikkelende middelen ook soortelijk (*specifiek*) op deze vatbaarheid voor prikkeling werken, en dus, offchoon in geringere giften, door hunne soortelijke (*qualitatieve*) kracht, die wederwerking verwekken kunnen, die bij andere middelen eerst door vermeerderde prikkeling, derhalve door sterkere giften, teweeg gebragt kan worden. Deze soortelijke prikkelende middelen der darmbuis, noemen wij braak- en purgeer-middelen, even als wij de soortelijke prikkelende middelen der nieren, pisdrijvende middelen (*diuretica*) noemen, enz. Bij gevolg zijn middenzouten, rhabarber enz., zoowel als kina, wijn enz., prikkelende middelen der darmbuis, en bewerken, wanneer zij purgeren verwekken, zulks door eene veroorzaakte wederwerking der darm-

darmbuis, en wanneer de kina purgeert, dan kan dezelve niet meer als versterkend middel, maar als ontlastend middel beschouwd worden. Ja het is bekend, dat men niet eens eene tuschenpoozende koorts met kina genezen kan, zoo lang als dezelve doet purgeren. Een geneesheer dus, die zijne zieken door ontlastingen der ingewanden geneest, zulks moge voor 't overige door wijn, of door kina bewerkt zijn, heeft dezelve gastrisch genezen, en het zou mij gemakkelijk vallen te bewijzen, dat zelfs zij, welke thans het meest op de gastrische geneeswijze schimpen, zeer dikwijls hunne zieken gastrisch genezen hebben, zonder het zelve te weten, ten minsten zonder het zoo te noemen. — Dan, mogten toch voortaan kundige mannen (veronsterfeld, dat het hun om de waarheid en niet om hun persoon of hunne secte te doen is), niet meer over woorden twisten, maar elkanderen als verstandige menschen over de zaak zelve verstaan! — Nu kan ik evenwel niet eens toestemmen, dat er de lijder iets bij wint, wanneer men hem door algemeene prikkelende en versterkende middelen, en niet door soortelijke darm-ontlastende middelen, ontlast. In tegendeel, hij verliest daarbij; want vooreerst vordert deze langzame verduwing zijner eigene onzuiverheden, eene veel langer en aanhoudender prikkeling, waar door in

de daad de zieke meer verzwakt wordt, dan door de spoedige ontlasting; verder is ook de uitwerking onzekerder, dewijl er, in plaats van de somwijlen noodzakelijke braking, purgeren op volgen kan, het welk zeer nadeelig zijn kan; ook wordt de opflorping van onzuivere stoffen in het bloed daar bij begunstigd, en eindelijk kan, wanneer er reeds eene ontstekingsachtige voorgeschiktheid in de ingewanden aanwezig is, of indien de gastrische stof van eene zeer prikkelende, of onbewegelijke hoedanigheid is, bijv. verharde drekstof, door het toedoen van nog hetere prikkelende middelen, eene plaatselijke ontsteking van dit deel veroorzaakt worden. (Zie *Michaëlis, Beobachtung*, in het laatste deel van mijn Journal.) Om niet te zeggen, dat, bijaldien wormen de oorzaak der gastrische prikkeling zijn, deze niet door algemeene prikkelende middelen, maar door soortelijke wormverdrijvende middelen (*anthelmintica*), moeten ontlast worden.

Bovendien is het immers bekend, dat er verzwakkende en niet verzwakkende purgeer-middelen zijn, of bepaalder gesproken, zulke, die tevens den omloop des bloeds aanzetten en zulke, die denzelven verzwakken: de laatsten zijn de laxerende middenzouten en plantzuren, welken men daarom ontsteking werende purgeer-

geer-middelen noemt; de andere klasfe bevat rhabarber, fenebladen, calomel, jalappe, aloë en alle harftachtige purgeer-middelen. Dat de verzwakkende kracht der ontfteking werende purgeer-middelen alleen zou beftaan in de ontlasting, welke zij veroorzaaken, is valsch, want er zijn middenzouten, welke niet pueren en evenwel verzwakken, bijv. het *sal ammoniacum*, en dan moesten immers alle purgeer-middelen, in zoo verre als zij laxeren, ontfteking werende zijn. Maar wij moeten aannemen, dat de ontfteking werende purgeer-middelen, behalve hunne ontlastende werking, ook nog een fcheidkundig vermogen bezitten, (het zij door onttrekking van warmte-ftof, of door mededeeling van een andere ftof, welke op het levensbeginfel verzwakkend werkt), waar door zij die duidelijke verkoelende en verzwakkende werking op het geheele bloedsgestel uitoefenen, welke wij bij derzelver gebruik waarnemen: de verwarmende, in tegendeel, uit hoofde van de harftachtige ftof, welke zij bevatten, en welke altijd verhittend werkt, het bloedsgestel in eene verfterkte werking en verhitting brengen. Het is natuurlijk, dat men bij de zenuwkoorts, zoo als bij ieder andere zwakheid, niet de ontftekingwerende, maar de verwarmende purgeer-middelen moet aanwenden, waar van fomnige wezenlijk

als de krachtigste opwekkende middelen kunnen worden beschouwd, bijv. de aloë, waar mede ik dikwijls beter den toon en de verterings-krachten der maag hersteld heb, dan door de kina. Hier uit blijkt ook, hoe onwijsgerig en hoe weinig overeenkomstig met eene verstandige praktijk men handelt, wanneer men alle purgeer-middelen onder ééne klasse van verzwakkende middelen rangschikt.

De nadeelige gevolgen dezer gastrische complicatie waren de volgende:

1. De onzuivere stoffen werkten als prikkels op het zenuwgestel, en vermeerderden daar door de koorts, verwekten krampen, ijlhoofdigheid, ziekelijke afscheidingen en uitvloeiingen, *profluvia* (van zweet en bloedstortingen), als ook *consensuele* ontstekingen. Zelfs gierstuitslag en petechiën ontstaan dikwijls, door eene prikkeling der huid uit mede-gevoel (*consensus*) met de eerste wegen. Ook konden zij plaatselijk op de darmbuis werken, en daar zelfs hevige krampen, symptomatische loop, welke zeer dikwijls nadeelig was, ja plaatselijke ontsteking, verwekken.

2. Zij vereenigden zich gedeeltelijk, door opflorping met de vochten, vermeerderden derzelver prikkelende hoedanigheid, maar nog meer derzelver neiging tot rotachtige ontbinding. Ik behoef slechts te herinneren, hoe zeer de opflor-

florping van gal in het bloed bij geelzuchtigen, den samenhang des bloeds verzwakken en de neiging van hetzelfde tot rotting kan veroorzaken.

3. Zij onderdrukten de krachten; eene zeer gewigtige omftandigheid, die men hier en daar geheel over het hoofd fchijnt te zien. *Onzuivere ftoffen der eerfte wegen zijn als verzwakkende magten aan te merken, en derzelve wegneming is wezenlijke verfterking.* Men neme den fterkten en krachtingften menfch, laat hij zijne maag overladen, en hij zal zich traag en zwak gevoelen. Zijne levenskracht is daar door niet verminderd, maar onderdrukt. Men geve hem een braak-middel, en hij is wederom fterk gelijk te voren. (*) De middelen, welke walging verwekken, brengen het zelfde teweeg. Zelfs bij de ontfteking der maag is het bekend, dat zwakheid, tot flauwte toe, een eigen, *pathognomonifch* toeval is. Een flag op de maag kan even zoo fchielijk den dood veroorzaken, als een flag op het hoofd. Uit dit alles blijkt, dat eene onaangename aandoening der maag en der

E 5

darm-

(*) Bovendien leidt ons dit nog tot eene zeer gewigtige praktifche onderfcheiding, waar over ik in 't vervolg naauwkeuriger zal handelen; zwakheid als een wezenlijk gebrek, of mangel aan kracht, en als enkel zenuwgevoel (*Sensatio Nervosa*) befchouwd.

darm-zenuwen, uit hoofde van het sterke medegevoel dezer deelen, verzwakkend op het geheele gestel werken kan, en de onzuivere stoffen werken dus hier op eene gelijke wijze door de buik-zenuwen, als de onaangename gemoedsaandoeningen, door de hersenen, verzwakkend op het geheele gestel werken. Nog erger is het evenwel, wanneer de stoffen van eenen rotachtigen aard zijn. Hier moet men dezelve even zoo verzwakkend beschouwen, als eene rotachtige besmettings-stof, en derzelver ontlasting is ware versterking.

4. Zij verhinderen de aanwending der voedfelen, en zelfs der tonische versterkende middelen, de vertering en de herstelling des ligchaams.

Het is hier de plaats niet, om den oorsprong dezer onzuivere stoffen te onderzoeken; ook was het, wat de uitwerking betreft, volkomen het zelfde, of de gastrische stoffen, door overlading der maag van buiten, of door vermeerderde en ziekelijke afscheiding der slijm, der gal enz. van binnen, (dus sijmtomatisch), waren voortgebracht. Zij moesten altijd als eene vreemdaardige, ziekelijke stof worden beschouwd, en moesten, indien de algemeene kracht der natuur en derzelver verhooging daar toe niet voldoende waren, door bijzondere middelen verbeterd, of ontlast worden.

Het geen, waar op het ons hier aankomt, is de praktische onderscheiding en bepaling der gevallen, waar in de gastrische geneeswijze bij de zenuwkoorts aangewezen was.

Het eerste en gewigtigste is, altijd wel toe te zien, dat men geene schijnbare met wezenlijke onzuiverheden verwisfele, en in het laatste geval, niet zulke, welke alleen door aanwending der opwekkende geneeswijze weggenomen moeten worden, met die, welke volstrekt bepaalde gastrische ontlastingen vorderen. Het is volkomen zeker, dat er vele teekenen van onzuiverheden aanwezig kunnen zijn, zonder dat er wezenlijke onzuivere stoffen der darmen voorhanden zijn; het is waar, dat ook deze, wanneer zij al aanwezig zijn, somwijlen alleen door de opwekkende geneeswijze ontlast worden; maar even zoo waar is het, dat er somwijlen onzuiverheden der ingewanden plaats vinden, welke door algemeene prikkelende middelen volstrekt niet, of niet dan met groote moeite en nadeel van den lijder, ontlast kunnen worden. In het eerste geval is de aanwending van gastrische middelen nadeelig, in het tweede onnoodig, maar in het derde onontbeerlijk.

De vraag nu is: waaraan erkennen wij zulks? Dat het beslag der tong alleen geen voldoende bewijs van onzuivere stoffen in de eerste wegen zij.

zij, ja dikwijls uit geheel andere oorzaken ontstaan kan, is reeds boven aangetoond. Wanneer echter met dit teeken, nog een gevoel van volheid en drukking in de hart-kolk gepaard ging, of spanning, pijnen, krampachtige gewaarwordingen omtrent deze plaats aanwezig waren, welke dikwijls met eene uitwendige opgezetheid vereenigd waren, (men lette vooral op de groote benaauwdheid omtrent de hart-kolk (*praecordia*), waar over de zieke, zonder eenen snellen en korten adem, klaagt, en eene gewoonlijk daar mede gepaard gaande sterke dorst, zonder eenige merkbare ontstekings,—twee teekenen, welke mij dikwijls alleen reeds voldoende waren); wanneer de zieke over walging en misfelijkheid klaagde, of dikwijls oprisping hadde; wanneer de kleur van het aangezicht, inzonderheid rondom den mond en de neus, in het geelachtige viel; wanneer daar bij de lijder pijnen in het voorhoofd, of duizeligheid gevoelde; wanneer de koorts en de overige toevallen der ziekte, in evenredigheid met deze gastrische teekenen, toenamen; wanneer de vrijwillige, of ook door kunst bewerkte ontlastingen, naar boven of naar onderen, eene schadelijke hoedanigheid vertoonden, en verlichting der toevallen, zelfs opbeuring der krachten, te weeg bragten, dan kon men met regt aannemen,

men, dat er gastrische onzuiverheden aanwezig waren. Kwam nu nog de kennis eener vooraf gaande oorzaak, welke onmiddelijk daar op gewerkt had, hier bij, bijv. vooraf gegane overlading der maag, onverteerbare spijsen, verdriet, of eene gastrische gesteldheid des lijders, langdurige verslijming der eerste wegen, wormen en dergelijken, zoo was men van de aanwezigheid der gastrische stoffen nog meer verzekerd; evenwel kon men uit de afwezigheid dezer vooraf gegane oorzaken geenszins tot de afwezigheid van onzuivere stoffen besluiten.

Maar de onzuivere stoffen maken, offchoon het bewezen is, dat dezelve aanwezig zijn, op zich zelven, bij de zenuwkoorts, nog niet altijd eene voldoende reden uit, om wezenlijke ontlastende middelen aantewenden; vermits het altijd eene hoofd-stelling bleef, om, zonder dringende noodzakelijkheid, niets, het welk verzwakken kon, te ondernemen. De onzuivere stoffen konden zelfs door algemeene prikkelende middelen overwonnen worden, en er konden omstandigheden van meer gewigt plaats hebben, welke de ontlastende middelen in den weg stonden. Hierom vorderden dezelve nog de volgende meer naauwkeurige bepalingen:

1. In het begin der koorts, alwaar de krachten nog niet door de ziekte waren uitgeput,

waren bij de bovengemelde teekenen, een braak-middel en, naar het verschil der omstandigheden, andere gastrische middelen, zeer heilzaam.

2. In het vervolg der koorts, wanneer de krachten reeds verminderd waren, was het altijd raadzaamst, eerst door versterkte prikkelden en versterkende middelen, de ontlasting der onzuivere stoffen te beproeven.

3. Vermeerderden evenwel hier bij de gastrische toevallen, namen de koorts en hitte toe, verwekten de versterkende en opwekkende middelen angst, beklemming, vermeerderde drukking in de hart-kolk, hoofdpijn, zwaarte in het voorhoofd, ja zelfs walging, of braking van schadelijke stoffen, dan was de volgende geneeswijze de beste. Indien er alle teekenen van opwelling der stof naar boven aanwezig waren, dan was een braak-middel het beste, en ik rade daartoe aan, een half scrupel braak-wortel met twee greinen *castoreum*, alle kwartier uurs te nemen, tot zoo lang er genoegzame braking volgt. (De braak-wijnsteen werkte te ligt naar onderen, en zonder bijvoeging van eenig krampstillend middel, verwekte dezelve ligt krampachtige toevallen, of werkte geheel niet.)

(*) Bijaldien er geene duidelijke teekenen van op-

(*) Ik sta toe, dat ook hier somwijlen de braak-midde-

opwelling naar boven aanwezig waren, zoo was het raadzaamst, met de versterkende en prikkelende middelen zelve, geschikte oplosfende en afvoerende middelen te verbinden, bijv. een drank van kina met ammoniak-zout, tamarinden, of rhabarber.

4. Wanneer er gevaarlijke medelijdige (*consensuele*), of eigenlijke (*idiopatische*) toevallen en prikkelingen aanwezig waren, die duidelijk haren oorsprong uit gastrische prikkels hadden en, door het gebruik van krampstillende en versterkende, middelen niet beter, maar erger wierden. Daar toe behoorden voornamelijk pleuritische en peripneumonische toevallen der borst en ijelhoofdigheid. Deze zijn dikwijls noch gevolgen der zwakheid alleen, noch ook eener ware ontsteking, maar alleen die eener *consensuele* prikkeling, wier oorzaak in de darmen gelegen is, en ik heb reeds dikwerf gezien, dat, wanneer noch zenuw-middelen, noch ontstekingwerende middelen iets hielpen, een enkel braak- of purgeer-middel, of de ontlasting van wormen, de gemelde toevallen terstond wegnamen.

Het

delen te gelijk werkten, door de krampachtige medegevoeligheid der darm-zenuwen omtesslemmen. Dan het braak-middel bleef toch altijd het eenige middel, het welk zulks bewerken kon.

Het zelfde geldt omtrent pijnen, krampen en ontstekingsachtige toevallen in den onderbuik.

5. Wanneer de opwekkende en versterkende middelen geheel geene uitwerking deden, en daar bij de gemelde gastrische aanwijzingen plaats vonden, zoo was er geen geschikter middel, om derzelve werkzaamheid te bevorderen, dan het zuiveren der eerste wegen door een braak- of purgeer-middel; want hoe toch konden de versterkende middelen op de zenuwen der maag en der darmen werken, wanneer deze met een bekleedsel van onzuivere stoffen bedekt waren?

6. Somwijlen kon nog, in het tijdperk der herstelling, een gastrisch middel noodzakelijk worden. Somwijlen, namelijk, wilden, niettegenstaande de overige krachten toenamen, de eetlust en de verterings-kracht niet terug komen, noch de versterkende middelen iets uitwerken, en zulks, zoo wel als de gastrische teekenen, strekte ten bewijze, dat de oorzaak daar van in eene nog aanwezig zijnde gastrische stof gelegen was. In dit geval hielp een braak- of purgeer-middel meer tot het herstellen der verterings krachten en der hier van afhangende algemeene herstelling der krachten, dan kina en wijn.

Indien er een zeer hooge trap van zwakheid aanwezig was, zoo was het niet raadzaam, terstond

stond ontlastende middelen aantewenden, want zij verwekten geheel geene, of eene zoo hevige weder-werking, dat daar door de krachten geweldig uitgeput wierden. In zulke gevallen raad ik, om altijd eerst meer krachtige opwekkende middelen aantewenden; het gevolg daar van is tweevoudig: of de teekenen der onzuivere stoffen verliezen zich onder het gebruik dezer middelen, en er zijn nu geene ontlastende middelen meer noodig; of de krachten worden ten minsten opgebeurd: en men kan als dan, indien het nog noodig is, de ontlastende middelen met goed gevolg, en zonder de gemelde nadeelige gevolgen, aanwenden.

Nu nog een woord over de ontlastende middelen zelve, en derzelve bijzondere aanwending.

De braak-middelen verdienen, indien dezelve aangewezen waren, altijd de voorkeur boven de purgeer-middelen; maar daar bij werd vereischt, dat men dezelve ook zoo aanwendde, dat zij noch te hevige, krampachtige en uitputtende weder-werkingen verwekten, noch ook geheel zonder uitwerking bleven. Tot voorkoming van het eerste, ondervond ik het best te zijn, de *Ipecacuana* aantewenden, en daar van alle kwartier uurs 6 tot 10 greinen, met een bijvoegsel van *Castoreum*, *moschus*, of van eenig ander krampstillend middel, te geven, en

wanneer men, uit de krampachtige pijnen der *præcordia* en andere krampachtige toevallen, eene groote geneigdheid tot kramp veronderstellen kon, zoo liet ik vooraf krampstillende zalven en omslagen over de maag en eene krampstillende klisteer aanwenden. Moeijelijker is het tweede geval, indien het braak-middel geheel niet werkt, of, het geen nog flimmer is, eenen sterken waterachtigen loop verwekt, waar door de krachten geweldig worden uitgeput. De oorzaak dezer onwerkzaamheid is dikwijls alleen gelegen in eene krampachtige gesteldheid, en men neemt dezelve weg, indien men het braak-middel met krampstillende middelen verbindt. Ja ik heb gezien, dat, wanneer ik eens een braak-middel gegeven had, zonder de geringste uitwerking, en de zieke eenige uren naderhand een aftreksel van de *Valeriana* begon te gebruiken, het braken van zelf en met groote verligting volgde. Somwijlen evenwel ontstaat deze werkeloosheid reeds uit eene ongevoeligheid der maag-zenuwen, uit eene verlamde, *paralitische* gesteldheid van dezelve, een geval, het welk vele overeenkomst heeft met eene vergiftiging door *opium* en andere verdoovende zelfstandigheden. Hier bestaat de genezing daar in, dat men, door vlugtige prikkelende middelen, bijv. door wijn, kamfer, *naphtha*, vlugtige zouten, vooral

door

door het aanleggen van mosterdpappen op de maag, de prikkelbaarheid der maag trachte te verhoogen, en dan, terwijl het laatste middel prikkeling veroorzaakt, eene gift braak-wortel met *Vinum Antimonii Huxhami* op een maal inge-
ve.

Somwijlen is eene zeer taaije verslijming de oorzaak der werkeloosheid, in welk geval eenige giften ammoniakzout, met *Oxijmel scilliticum*, *Rad. pimpinell.*, *Calom. aromat.* en dergelijken, de beste middelen zijn ter voorbereiding van de maag tot het braken.

Zijn purgeer-middelen noodzakelijk, zoo zijn rhabarber, de zoete opgehevene kwik, tamarinden, of ook eene vermenging van *magnesia* en *Crem. Tartari*, altijd de geschiktsten, evenwel altijd in verbinding met opwekkende en krampstillende middelen, Hier bij, nogtans, moet men altijd letten op de gesteldheid der ontlaste stof en op de krachten. Zoo schielijk als de ontlastingen waterig worden en de krachten beginnen aftenemen, moet men met derzelver gebruik terstond ophouden.

Bijaldien wormen de gastrische complicatie uitmaken, zoo is zeker derzelver dooding en ontlasting tot de genezing volstrekt noodzakelijk, en het is onmogelijk, zulk eene zenuwkooorts alleen door versterkende middelen te genezen, zonder op deze complicatie te letten, welke

op zich zelve alleen reeds in staat is, eene algemeene krampachtige gesteldheid te veroorzaken, en dus zoo veel te meer de reeds plaats hebbende moet verergeren en verlengen. Nogtans moet ik hier bij ten sterksten aanbevelen, dat men daar op lette, of er eene zeer sterke worm-prikkeling aanwezig zij, of niet. Vindt het eerste plaats, zijn er hevige plaatselijke toevallen in den onderbuik, of medelijdende krampen, of ook groote prikkelbaarheid aanwezig, zoo is het niet raadzaam, om de wormen, welke hier reeds in sterke beweging zijn, door wormdrijvende middelen nog meer te prikkelen, maar men doet het best, om door bedarende middelen, inzonderheid zulke, welke tevens verzwakkend op de wormen werken, derzelver grootste oproerigheid te stillen; en hier acht ik, boven alle andere, de melk en de olieachtige middelen, welke, zoo als bekend is, de wormen verzwakken en dooden, derzelver aanzuiging aan de ingewanden verhinderen en tevens, door derzelver gevoelige oppervlakten te overdekken, de gewaarwording des prikkels matigen. Men late melk drinken, krampstillende omslagen met melk gekookt op den buik leggen, en klisteren van melk, olie en suiker aanwenden. Men geve daar bij de volgende *emulsie*:

R. Olei amygd. dulc. recenter expr. ℥ i.
Aquae fontanae ℥ vi.
Mucil. gumm. arab. q. s. ut fiat emulsio.
adde Syr. Emuls. ℥ i
Extr. Hyosciam. gr. viii.
M. D.

S. Alle twee uren twee lepels vol te nemen.
 Men kan daar mede het gebruik der zinkkalk,
 als ook van het *Extr. nuc. vomic*, het welk
 worm doodende krachten bezit, verbinden; ook
 kan men het water, waar in levende kwik is af-
 gekookt, te drinken geven, — een middel, het
 welk ontegenzeggelijk de wormen verzwakt
 zonder te prikkelen, en daarom bij worm - koort-
 sen van groote nuttigheid is (*). In hardnek-
 kige en gevaarlijke gevallen, heb ik van het

F 3

O-

(*) Dit middel, het welk voorhenen menigvuldig
 tegen de wormen wierd aangewend, is thans zeer
 weinig meer in het gebruik. Men houdt het alge-
 meen daar voor, dat het zuiver water geene de
 geringste werking op de volkomen zuiver kwik
 hebbe, en dat dus dit metaal niet in staat is, om
 eenige worm doodende eigenschappen aan des-
 zelfs afkookfel medetedeelen; terwijl men het zelve
 daarenboven, als kunnende door het lood, waar
 mede somwijlen de kwik verontreinigd is, besmet
 zijn, als een gevaarlijk en nadeelig middel be-
 schouwt.

Oleum Ricini de vermogenste hulp ondervonden.

In het tweede geval, wanneer de krampachtige gesteldheid minder hevig en de prikkelbaar-

schouwt (*). Anderen zijn van gevoelen, dat, bijaldien dit middel al iets tegen de wormen uitwerkt, zulks zou moeten worden toegeschreven aan een weinig bijgemengde onvolkomene kwikkalk, waar mede de oppervlakte der kwik altijd bedekt is, welke door het water afgespoeld en met het zelve vermengd wordt. Het komt ons evenwel niet onwaarschijnlijk voor, dat ook, door de koking der zuivere kwik, door de ontleding van eenig water, eenige, hoewel weinige, kwikdeelen verkalkt worden; ten minsten schijnt het vermogen der kwik, om een gering gedeelte water te kunnen ontleden, daar door bevestigd te worden, dat, wanneer men kwik aanhoudend in eene flesch schudt, derzelver verkalking, door bijvoeging van eenig water, bevorderd wordt. Ten zij zulks afhangt van de zuurstof der Dampkringslucht, welke in het water aanwezig is. — Hier omtrent ontbreken, voor zoo veel ik weet, de proeven.

Aangezien de kwik somwijlen door lood en andere vreemde metalen verontreinigd zijn kan, dient men zich, bij elk inwendig gebruik, vooraf wel van derzelver zuiverheid te verzekeren.

DE VERTALER.

(*) IJPEIJ, *Introductio in materiam medicam*, P. 136.

(**) TROMSDORFF, *Zakboek voor praktiserende Artsen*, uit het Hoogduitsch vertaald door den Heer D. TIEBOEL, te Groningen bij J. OOMKENS, 1807 pag. 153.

baarheid niet zoo sterk verhoogd is, kan men terstond krachtige worm-drijvende middelen aanwenden, waar toe ik in de meeste gevallen het *Semen Santonic.*, de *Cort. Geoffreæ Surinam.*, (een der zekerste middelen tegen de wormen), *Rad. Valer. Syly.* en *Mercur. dulc.* gebruikt heb. Een der beste voorschriften was het volgende:

℞. *Pulv. cort. Peruv.* ℥i.
Semin. Santon. ℥℔.
Cort. Geoffr. Surin. ℥i.
Coq. c. aq. font. ℥xii. *ad remant* ℥viii.
sub finem adde Pulv. rad. Val. ℥ii.
Colat. adde Syr. cort. aur. ℥i.
M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol te nemen. Tevens zijn dienstig, klisteren van olieachtige middelen en het aanhoudend gebruik van warme omslagen van *Herb. Tanaceti*, *Absinthii*, *Menth. crisp.* en *Flor. Chamom. rom.*, met melk gekookt, op den onderbuik, waar mede ik dikwijls bij kinderen, die niet innemen wilden, de hevigste worm-toevallen weggenomen en de wormen afgedreven heb. Op gelijke wijze werken zalven van *Oleum Hyosc. Petroleum*, *Fel Taurin.*, *Oleum Tanaceti*, dikwijls in den onderbuik ingewreven. Het verstaat zich van zelve, dat ter gelijker tijd de hoofd-aanwijzing, door het

aanwenden van versterkende middelen, moet worden vervuld.

Dewijl dit onderwerp zoo gewigtig is, zoo veroorloove men mij, het zelve dooreenige ziekte-gevallen optehelderen en duidelijk te maken.

„K. Eene vrouw, zijnde 30 jaren oud, van een teder ligchaams gestel, was veertien dagen te voren gelukkig bevallen en had zich sedert dien tijd wel bevonden, behalve dat zij, uit gebrek aan melk, niet zogen kon. Waarschijnlijk door eene vroegtijdig gevatte koude, kreeg zij nu eene koorts, waar mede terstond eene steking in de zijde vergezeld ging. Zij wierd door een' barbier adergelaten op den arm, waar door het evenwel niet beterde. Nu wierd ik geroepen. Ik bevond den pols niet zoo zeer klein, maar ongeregeld en latende zich gemakkelijk zamen-drukken; daar bij was de lijderes zeer verzwakt, de huid weinig geopend; zij had grooren dorst; de tong was weinig beslagen, het hoofd bezet; 'snachts ijde zij zacht, maar inzonderheid klaagde zij over een aanhoudend steken in de zijde, over moeilijke adembaling, welke vergezeld wierd van een' droogen, prikkelenden hoest. De voorafgegane, zoo wel als de aanwezige toevallen, toonden duidelijk, dat hier geene ontfleking-achtige, maar eene zenuw-achtige gesteldheid aanwezig was, en dat zelfs de
plaat-

plaatselijke aandoening der borst niet ontstekingsachtig zijn kon, vermits als dan de aderlating zeker eenige verligting zoude hebben toegebracht. Ik schreef daarom een afkookfel voor van de *Senega* met *Valeriana* en *Spir. Mindereri*, liet de bloemen van de *Arnica* als thee drinken, en eene spaansche vlieg op de aangedane plaats leggen, als mede krampstilende klisteren en inwrijvingen op de borst aanwenden. Ook deze middelen verschaften weinig verligting; de pols verhief zich wel eenigzins, maar de ademhaling werd meer beklemd. Ik konde geene andere gedachten hebben, dan dat de zenuwachtige gesteldheid deze krampachtige *pleuris* onderhield, en liet dus, behalve de gezegde middelen, sterke krampstilende middelen aanwenden, eerst *moschus*, en wanneer deze niets hielp, *opium*. Dan, in plaats van beterschap, werd de ziekte daar door erger. Op den zevenden dag werd ik des avonds onverwachts bij mijne lijderees geroepen, terwijl zij dreigde te stikken. Ik vond haar met de hevigste steking in de zijde, waar bij de ademhaling ten uitersten beklemd was, zoo dat zij naauwelijks liggen en niet dan afgebroken spreken kon. De hoest was zeer prikkelende, wordende daar door niets ontlast; de pols was snel en ingetrokken; de hitte en dorst waren vrij sterk; zij klaagde over pijn

en bezetting van het hoofd, het welk nu en dan tot ijlhoofdigheid oversloeg. Wat stond nu hier te doen? De aderlating was niet bepaaldelijk aangewezen, en het karakter der ziekte, zoo wel als de te voren zonder nut aangewende aderlating, verboden derzelver herhaling. De krampstillende en zenuw-prikkelende middelen waren uitgeput en hadden geen' den minsten dienst gedaan, maar in tegendeel meer nadeel toegebracht. Ik zou volstrekt niet geweten hebben wat te doen, en mijne lijderes was voorzeker verloren geweest, wanneer ik geen geloof had geslagen aan gastrische ziekten en aan medelijdige prikkelingen, wier oorzaak in de ingewanden gelegen is. Alleen dit denkbeeld kon mij, in dit ingewikkeld geval, nog een' weg ter genezing aanwijzen, en het zelve wees mij den regten. Reeds de overweging, dat noch ontsteking, noch de zenuw-achtrige gesteldheid, alleen dit toeval der borst veroorzaakten, dewijl noch de ontsteeking werende, noch de krampstillende behandeling eenige hulp hadden toegebracht, deed mij vermoeden, dat hier een plaatselijke gastrische prikkeling aanwezig zijn moest. Ik deed nauwkeuriger nasporing en bevond, dat de lijderes des nademiddags dikwijls over herhaald oprispen geklaagd had, dat zij somwijlen misfelijk was, het welk een' kor-

korten tijd duurde, dat de ingewanden des bovenbuiks eenigzins waren opgezet, en dat zij omtrent deze plaatsen drukking en benaauwdheid gevoelde, en dat de tong iets, offchoon niet zeer aanmerkelijk, beslagen was. De dorst zelf strekte, bij deze gesteldheid, tot een bewijs voor de gastrische oorzaak. Dit alles te zamen genomen deed mij terstond tot een braak-middel besluiten, het welk tevens, door deszelfs onmiddelijk, op de borst werkende krampstillende kracht, aangewezen was. Ik liet den braak-wortel, tot 5 greinen met *castoreum*, alle kwartier uurs nemen, en reeds na twee zulke giften, volgde er eene overvloedige braking van galachtige stoffen, waar na terstond de beklemming der borst en het steken in de zijde verminderden, en de lijderes zich geheel veranderd gevoelde. Den volgenden dag was er geen spoor van het steken in de zijde meer overig, de koorts was zeer matig, de uitwaseming begon werkzaam te worden, en er volgde eene gemakkelijke ontlasing uit de borst. Zij gebruikte nu vervolgens nog eenige dagen een afkookfel der *Senega* met tamarinden en middenzouten, waar door de heilzame ontlasting door den stoelgang onderhouden en de lijderes volkomen hersteld wierd. Had men in het begin, in plaats van de aderlating, een braak-middel toegediend, zoo

was

was misfchien de ziekte in drie dagen hersteld geweest, en had ik niet op den zevenden dag nog het braak-middel gegeven, zoo was zij zeker niet gered geworden.

H. Een man van een buiten gewoon zwak en hypochondriek gestel, zijnde 32 jaren oud, welke reeds sedert vele jaren onophoudelijk met aanbeijen en jicht geworsteld had, en dikwijls aan hartklopping en aanvallen van bloedspuwing onderhevig was, wierd van eene koorts overvallen, welke in het begin van weinig aangelang scheen te zijn, maar weldra alle teekenen eener zenuwkoorts vertoonde, waar mede jichtpijnen in den linker arm en de linker knie vergezeld gingen; — de tong was onzuiver. Hier op kreeg hij eenige reizen afgang, maar den volgenden dag waren de koorts en de hitte sterker, de ademhaling eenigzins moeilijker en daar bij voegden zich eene geringe bloedspuwing en een lastig oprispen. Ik kende zijne gesteldheid reeds lang te voren en wist, dat hij zeer prikkelbare longen en eene groote geneigdheid tot opwelling van bloed had, en dat hij dus volstrekt geene verhittende middelen verdragen kon. Daarenboven vorderden de gastrische onzuiverheden, welke er nog aanwezig waren, aanhoudende ontlastingen; — het geven van een braak-middel was niet bepaaldelijk aangewezen.

Ik hield derhalve met het gebruik der *Valeriana* met tamarinden aan, liet klisteren aanwenden en krampstillende zalven inwrijven, als ook eene spaansche vlieg aan het pijnlijk been leggen. 's Avonds veranderde de oprisping in hik, en de benaauwdheid wierd sterker, wanneer den lijder thee van pepermunt wierd voorgeschreven. Den volgenden dag hadden dezelve toevallen plaats, de hik was sterk, de ontlastingen waren matig, de ademhaling en hoest bezwaarlijk, de jichtpijnen minder en er had eene algemeene uitwaseming plaats. Den volgenden dag kreeg de gesteldheid een meer gevaarlijk aanzien; de lijder had het grootste gedeelte van den nacht in groote benaauwdheid en met een sterken hik doorgebracht, welke toevallen aanhielden, terwijl de hik stuipachtig wierd, en elke keer de ademhaling veranderde; de pols sloeg 120 malen in eene minuut en was vol, maar week. Hij klaagde over spanning in de hart-kolk, evenwel was de buik niet opgezet, het hoofd was vrij, doch zijn geest al te levendig, de huid open, de pis rood, de tong nog vuil, waar bij evenwel geene walging of misfelijkheid plaats had, de jichtpijnen verdwenen, maar de zwakheid nam toe. Ik oordeelde, thans niet meer te moeten ontlasten, maar de wegzinkende krachten, door versterkende, als ook de gevaarlijke krampen, door krampstillende

de

de middelen, te hulp te moeten komen; want teekenen van ontsteking waren er niet aanwezig. Ik schreef dus een afkooksel van kina voor met *Valriana*, tamarinden en *Extr. Hyosciam.* en klisteren van den zelfden aard, en dewijl de toevallen 's avonds niets beter waren, *moschus* met *pulvis doveri*. Dan hier op volgde een ellendige nacht, vergezeld van de gewigtigste benaauwdheid en hik. De lijder klaagde mij in den vroegen morgen, dat de spanning omtrent de hart-kolk zoo geweldig was, als of het ligchaam met een' sterken band toegesnoerd wierd; ook had hij dien morgen van zelf eene galachtige stof gebrakt. Ik zag nu wel in, dat hier nog eene bedorvene en onverteerbare stof in de ingewanden huisvestte, welke de kina en het *opium* niet verdroeg. Ik sloeg een braakmiddel voor, maar het welk door den lijder volstrekt geweigerd wierd. Ik liet derhalve terstond eene halve once wonderzout, in water opgelost, op eens innemen. Er volgden spoedig drie galachtige ontlastingen, en oogenblikkelijk waren de benaauwdheid en hik verdwenen. Ik liet thans wederom met den kina-drank voortvaren, welken hij nu goed verdroeg. De koorts nam nu af en alles keerde ten goeden, evenwel ontstond er, na verloop van twee dagen, op nieuw een aanval van hik met benaauwdheid

heid en gastrifche teekenen, welke wederom door een laxeer-middel weggenomen wierden, en op de zelfde wijze wierd, na eenige dagen, voor de derde maal, een purgeer-middel noodzakelijk. Door deze ontlastingen, en het tusschen beide voorgezette gebruik der kina, herstelde de lijder volkomen.

V Een mensch van 34 jaren oud, welke mismaakt en zwak van ligchaam was, een aanhoudend zittend leven geleid had, en daarenboven meermalen aan toevallen van hijpochondrie onderhevig was geweest, werd van eene koorts aangetast, waar bij terstond in het begin een waterachtig braken plaats had. De koorts hield vijf dagen aan, voor hij naar hulp omzag, en men vernam alleen, dat hij, gedurende dien tijd, zeer over het hoofd geklaagd en nog eenige malen gebraakt had, waar bij hij niet dan eene waterachtige stof ontlast had. Hij lag te bed, was zeer krachteloos, klagende bij afwisseling, dan over zeer zware hoofdpijn, terwijl hij kort daar op slaapzuchtig wierd, dan wederom was hij ijlhoofdig, zijnde daar bij vrees voor den dood en aanhoudende bezorgdheid, dat men hem in de gevangenis wilde werpen, de onderwerpen zijner verwarde gedachten. De pols was klein, ongeregeld, niet zeer schielijk, de hitte niet buitengewoon sterk, de huid droog, de ademhaling

ongeregeld, zuchtende, trillende, met een gevoel van benaauwdheid. Zijn opslag van het oog was vreesachtig, onbestendig, somwijlen verwilderd, het ligchaam verstopt, de tong tamelijk zuiver. Hij had te voren aan wormen onderhevig geweest. Men kon het zenuw-achtig karakter der ziekte niet ontkennen, en zelfs het braken scheen van een' krampachtigen aard te zijn. Men kon, wel is waar, veronderstellen, dat nog een gastrische prikkel, ten minsten wormen hier medewerkten, maar de gastrische teekenen waren te onbepaald, en ik wenschte ook zelf wel eens te zien, wat alleen eene opwekkende en versterkende behandeling, zonder eenigzins op de gastrische gesteldheid acht te geven, vermogt. Hij kreeg een aftreksel van drie drachmen *Valeriana* met 60 droppels *Liq. anodin. M. H.*, om binnen 24 uren te gebruiken, eene openende klisdeer en mosterdpappen op de beide armen.

Den volgende dag was het niet beter, hij hield met het vorig middel aan, en het zelve wierd nog met eene halve once *Pulv. Sem. Santon.* en 20 droppels *Laud. Liq. Sydenh.* versterkt.

Den derden dag, zijnde den achtsten der ziekte, had hij een' zeer onrustigen nacht gehad, aanhoudend geijld, het welk ook over dag

dag voortduurde, de pols was iets opgebeurd, hij klaagde over benaauwdheid, en eenige malen wierd hij zeer sterk door een krampachtig slikken, waar door hij schier verwurgd wierd, aangestast. Hij had eenige malen onrusting gehad, zonder dat zich wërmen vertoonden. Er wierden krampstillende zalven met *opium* over de maag ingewreven, en omslagen van versterkende kruiden met wijn aangewend, terwijl met het vorige middel wierd aangehouden, het welk nog met *Aq. menth. pip.* en *Laudanum* versterkt wierd.

Den vierden dag was wel het braken opgehouden, maar de lijder klaagde niettemin nog over benaauwdheid en drukking in de hart-kolk, de tong was geelachtig beslagen, het ijlen hield bij tuschenpoozen aan, de pols was kleiner en meer krampachtig, en de lijder ten uitersten afgemat en moedeloos. Ik oordeelde nu, behalve de opwekkende genees-middelen, nog sterkere versterkende middelen te moeten aanwenden, en versterkte dus nog het vorige middel met kina en *Rad. Angelic.*, en liet ook de mosterdpappen herhalen. Hij was den volgenden dag rustiger en gemakkelijker, doch over het geheel, als ook met opzigt tot de ijlhoofdigheid, gelijk als gister.

Den zesden dag wierd de omstandigheid meer

verontrustende, de ijlhoofdigheid floeg tot woede over, en de lijder klaagde bestendig over geweldige benaauwdheid, en dat hij iets doorgeflikt had, het welk hem zwaar in de maag lag. Het was in de daad zeer merkwaardig, dat de ziel de hier aanwezig zijnde stoffelijke ophooping in de maag zoo duidelijk gevoelde en daar uit, als het ware, om zich zelve daar van de oorzaak te verklaren, den droom van een doorgeflikt ligchaam gevormd had, (een toeval, het welk wij in den slaap dikwijls ondervinden, wanneer het donker gevoel van eene werktuiglijke drukking, of eenig ongemak, dikwijls in een' droom of een verdichtfel der verbeelding wordt ingekleed). Deze dringende roepstem van het instinct der ziel kon ik niet langer wêerstaan, en dewijl zich tevens een aanzienlijk beslag op de tong vertoonde, en de overige toevallen hardnekkig de krachtigste behandeling der zenuwkoorts weêrstonen, het welk alles duidelijk te kennen gaf, dat er nog eene plaatselijke prikkeling in de eerste wegen huisvestte, en ik daarenboven meer belang stelde in de redding mijns lijders, dan in proefnemingen omtrent het ware, of valsche van eenig leertelsel, zoo schreef ik een braak-middel voor van *Ipecacuan.* en *Tart. Emetic.* Hij braakte hier op viermalen eene aanzienlijke hoeveelheid

van

van groene gal en even zoo dikwijls had hij stinkenden galachtigen afgang. Hier op volgde een rustige nacht. De ijlhoofdigheid hield van dit tijdstip af aan geheel en al op, hij gevoelde zich opgeruimder en sterker, en de pols verhief zich. Hij kreeg nu het vorig afkooksel weder, en hij was na twee dagen zoo verre, dat hij in staat was, eenige uren van het bed te blijven. Nu ontstond er een prikkelende hoest en eene ligte ontsteking in den keel, waarschijnlijk als gevolg van de zoo lang in de maag teruggehoudene gal, en ik vreesde nog voor sprouw, welke zoo ligt ontstaat bij gastrische zenuwachtige koortsen, wanneer de ontlastingen der eerste wegen verzuimd zijn, en men, in tegendeel, dezelve met heete, prikkelende middelen behandeld heeft. De giften der kina wierden vermeerderd, tamarinden er bijgevoegd, eene spaansche vlieg op den nek gelegd, en voor het plaatselijk ongemak in de keel wierden alleen slijmachtige gorgeldranken en eene likking met *borax* voorgeschreven. Het gevolg daar van was, dat er geene sprouw ontstond, en dat, na dat hij deze middelen veertien dagen aanhoudend gebruikt had, de keelziekte, het hoesten en de geheele zenuwkoorts, volkomen verdwenen.

I. Eene vrouw van 67 jaren klaagde, gedurende eenigen tijd, over een' bitteren smaak,

gebrek aan eetlust, zwaarte en vermoeidheid der leden, zonder koorts; — de afgang en de waterloozing waren natuurlijk, de pols tamelijk vol, maar niet snel. Zij nam een braak-middel in, het welk niet werkte, maar eenige waterige afgangen veroorzaakte, waar door zij nog meer verzwakt wierd.

Den tweeden dag. Zij had dezen nacht weinig geslapen, bij tusfchenpoozen gezweet en had ééns afgang gehad. Bij dit alles was zij een weinig gemakkelijker dan gister. Men gaf haar *Spir. Vini Camphor.*, om de ledematen daar mede te wasfchen, en daar bij:

Rx. Pulv. Rad. Valer. ℥iii.

Ebull. c. aq. fontan. ℥iv.

Col. adde Liq. Anod. M. H. ℥℥.

Syr. Commun. ℥i.

M. D.

S. Om de twee uren twee lepels vol.

Rx. Herb. Trisol. Fibrin.

—— *Marrub. Alb.*

—— *Menth. Pip* ā ℥℥

Rad. Liquirit. ℥ii

M. D.

S. Om twee lepels vol met een pint water te laten trekken en als thee te drinken.

Den derden. De nacht eenigzins rustig, de ademhaling vrijer, de pols weeker en langzamer, dan

dan gister. Het vorige middel wierd herhaald.

Den vierden. 's Nachts geen slaap, thans sterker dorst, de pols iets opgebeurd. Voor het overige nog groote zwakheid en benaauwing;—'s avonds had de lijderes afgang gehad.

Den vijfden. De nacht was wederom zonder slaap, zij ijde zacht, de krachten namen af, de pols bleef evenwel bij aanhoudendheid voller, dan hij in zulke omstandigheden gewoon is, de smaak was bitter, de tong droog met een witachtig slijm overdekt. Zij was droefgeestig en twijfelde aan hare herstelling. Zij klaagde sterk over droogte in de keel. Men schreef haar voor:

R. Pulv. Rad. Serp. Virg. ʒii.

—— — *Valer.* ʒiii

Sacch. Alb. ʒi.

M. Divid. in xii part. aequal.

D.

S. Om de twee uren een poeder met wijn en 20 droppels *Liq. Anodin.* te nemen, daar bij met het gebruik der vorige uit- en inwendige middelen aan te houden. Tegen de droogte en tevens als een geschikt voedzaam middel, gaf men haar, van nu af aan dagelijks, anderhalve drachma poeder van *Saleb*, met melk aftekoeken, het welk de droogte der keel het best verzachtte en haar voor 't overige ook voortreffelijk bekwam. Er wierden mosterdappen aangelegd

Den zesden. 's Nachts eenige slaap, de dorst en bittere smaak waren verminderd, over het geheel was de lijderes beter, evenwel klaagde zij nog over benaauwdheid en bedwelming. De pols was nog zeer ongeregeld, er vertoende zich eene kleine wolk in de pis. Zij had voor de ziekte een' uitslag gehad, welke zij ontdekte, dat, sedert het ontstaan van dezelve, verdwenen was.— Zij kreeg:

℞. *Axung. Porcin.* ʒii.

Puly. Cantharid. ʒi.

M. D.

S. Om daar van dagelijks eene hoeveelheid, ter grootte van eene boon, in den nek in te wrijven.

Heden regen den avond was de lijderes beter, de pols eenigzins voller en langzamer. De poeders met wijn ingenomen bekwamen zeer goed, zij bragten eene zachte uitwaseming teweeg aan het bovenste gedeelte des ligchaams. Dezen morgen bloedde zij eenige droppels uit den neus met verligting. Het wolkje in de pis was naar den bodem gezonken, en de uitslag aan het hoofd, welke in het begin der ziekte naar binnen geslagen was, kwam wederom ten voorschijn.

Den zevenden. De mosterdpappen en spaansche vlieg-zalf hadden weinig gewerkt. Er volgde des nachts eenige slaap, de pols was iets sneller,

ler, niet klein. Er hadden nog zachte ijlhoofdigheid en benaauwdheid plaats. Zij bleef met het gebruik der vorige middelen en van den wijn aanhouden.

Den achtsten. 's Nachts slapeloos, sterk gezwet, waar door zij was afgemat. Zij had eens afgang gehad, maar hard en weinig. De pols was week, langzaam en klein, de tong weinig beslagen en eenigzins vochtig; de dorst was sterker. Er wierd nog kina bij de opwekkende middelen gevoegd.

Den negenden. 's Nachts eenige slaap, maar groote krachteloosheid, volstrecte ter neêr geslagenheid van geest met bestendige gedachten aan den dood; de pols was klein en week. Zij hield met het gebruik der vorige middelen aan, maar dewijl alles niets hielp en zij, van het begin af aan tot op dit oogenblik, over eene bestendige benaauwdheid en drukking omtrent de hart-kolk geklaagd had, en ook de bittere smaak bijbleef, zoo kreeg zij nog twee drachmen *Crem. Tart.*, om daar van de helft in een glas water te nemen. Heden nademiddag volgde er een gebonden afgang, waar op zij zich zeer wel bevond.

Den tienden. 's Nachts had zij geslapen en ook eenigzins uitgewasemd. Zij bevond zich beter dan gister. De benaauwdheid verminderde;

de pols werd geregelder, de smaak minder bitter. Zij hield met de overige middelen en met de *Cremor Tart.* aan.

Den elfden. De nacht was rustiger en de lijderes bevond zich beter. De spaansche vlieg-zalf had blaren getrokken, welke met *Empl. Citrin.* verbonden wierden. Voor 't overige werd met alles aangehouden gelijk gister; — 's nademiddags had zij natuurlijken afgang.

Den twaalfden. 's Nachts had zij eenigen slaap gehad, en tegen den morgen had er een zaecht zweeten plaats. Zij bevond zich redelijk wel. De vorige genees-middelen wierden herhaald, als ook de *Cremor Tartari*; — insgelijks ook den volgenden dag.

Den dertienden. 's Nachts eenige slaap, tegen den morgen gezweet; de lijderes was zeer afgemat en had weinig eetlust; de tong was bruinachtig beslagen; de pols was langzaam en redelijk vol; gister nademiddag had zij harden afgang. Zij kreeg op nieuw de vorige genees-middelen, en het gebruik der *Crem. Tartari* werd versterkt.

Den veertienden. 's Nachts goed geslapen, tegen den morgen eenigzins gezweet; zij bevond zich thans zeer wel. Er wierden, bij de vorige middelen, nog eenige greinen kamfer bijgevoegd.

Van den vijftienden tot den achttienden berde de lijdere*s* iederen dag. — Den negentienden kon zij eenige uren van het bed blijven en zoo herstelde zij langzamerhand volkomen. Door het gebruik van een aftreksel der salie werd het zweeten, het welk nog bleef aanhouden, weggenomen.

Het volgende geval, het welk zeer merkwaardig is, uit hoofde van deszelfs hardnekkigheid en gevaar, en waar van de genezing, alleen door de vereeniging van worm-drijvende met zenuw-versterkende genees-middelen, mogelijk was, werd van den Heer ELIAS SIEBOLD, thans Leeraar der Verloskunde te *Wurzburg*, in ons instituut behandeld en beschreven, en ik verblijde mij, van dezen mijnen voormaligen toehoorder en onvergetelijken medewerker van ons instituut, hier ter plaatse, een openlijk getuigenis van zijne voorbeeldige vlijt, uitmuntende talenten en onvermoeide werkzaamheid aan het ziekbed, te kunnen mededeelen.

S. Een meisje van 6 en een half jaar oud, kwam den vijftienden Junij onder onze behandeling.

Zij had reeds sedert acht dagen een' zwaren doorloop gehad, waar door haar ligchaam aanmerkelijk verzwakt was geworden. De ontlastingen waren waterig en hadden menigvuldig

plaats; doch zijn dezelve sedert gister verminderd. Omstreeks den navel gevoelt zij inzonderheid eene zware pijn; de sijnak is zeer bitter, de tong zeer beslagen; zij heeft geen eerlust, maar heeft bij aanhoudendheid trek tot zure dingen, inzonderheid tot azijn. Zij klaagt over sterke pijn in het voorhoofd, waar mede, sedert eenige dagen, ijlhoofdigheid gepaard gaat, welke evenwel zelden uitwendig kan bemerkt worden. Zij heeft eene brandende hitte, zoo wel aan de handen als in de wangen. De lijderes is buitengewoon zwak; de pols is schielijk en klein. Zij is te voren aan wormen onderhevig geweest. Haar wierd, behalve een braak-middel, het volgende voorgeschreven:

Rx. Pulv. Semin. Santon. ʒiii.

Coq. c. aq. fontan. ʒvi.

Sub finem Coct. adde Pulv. Rad. Valer. ʒi.

Colaturae adde Sal. Ammon. Pur. ʒii.

Syr. Commun. ʒvi.

Spir. Nitr. Dulc. gtt. xv.

M. D.

S. Om de twee uren een lepel vol te nemen

Rx. Flor. Chamom.

— Sambuci ā ʒ ʒ

Herb. Hyosciam.— *Absinthii* ā 3 iiii.

C M. D.

S. Om met melk, tot eene pap gekookt, op den buik te leggen.

℞. *Flor. Chamom vulg.*— *Verbasci* ā 3 ii.*Rad. Aliheae* 3 i ʒ.*Consc. coq. aq. fontan.* ʒ vi ad ʒ iii ʒ.*Colat. adde pulv. Amyli.* ʒii.*Ol. Lini* ʒ 3.

M. D.

S. Tot eene klisteer.

's Avonds. De lijderes heeft van het braakmiddel tweemalen uitwerking gehad, waar door meest slijm en gal ontlast is; de hoofdpijn en de bittere smaak zijn verdwenen; de pols is schielijk en eenigzins vol, hebbende 105 tot 106 slagen in eene minuut. Er ontlastte zich een groote worm met den afgang.

Den zeventienden. De lijderes sliep dezen nacht tamelijk rustig, zij was niet ijlhoofdig; de hitte is aanmerkelijk verminderd; de pols is nog zeer schielijk en eenigzins hard, hebbende 110 tot 112 slagen; de tong is nog sterk beslagen en de smaak bitter; de lijderes verlangt nog bij aanhoudendheid naar alles wat zuur is; de afgang is nog waterig, ook heb-

ben

ben de stekende pijnen omtrent den navel somwijlen nog plaats. Bij de klisteren wierden nog twee scrupels *Puly. Rad. Valer Sylv.* bijgevoegd. 's Avonds ontlastte de lijderes wederom eenen worm; de tong is witachtig beslagen; de bittere smaak is geheel weg; de pijn om den navel alleen blijft nog bij tusschenpoozen aanhouden; de pols is schielijk en klein, de hitte matig: zij blijft met dezelfde middelen aanhouden en krijgt nog daarbij:

℞. *Syr. Commun.*

Aq. Fontan. ā 3 ii.

Elix. Acid. Hall. gtt. ix.

D. M

S. Om hier van 60 druppel onder een glas water te mengen, en nu en dan daar van te drinken.

Den zeventienden. De lijderes fliep dezen nacht gerust; de tong is weinig beslagen, de smaak nog eenigzins bitter; de hitte is vermindert; de pols is nog schielijk en klein, houdende 110 slagen. De onderbuik is, wanneer men denzelven aanraakt, inzonderheid omstreeks den navel, zeer gevoelig. De afgang begint wederom gebonden te worden.

Den achttienden. De nacht was rustig; de pijnen omtrent den navel zijn geheel opgehouden; de hitte houdt nog aan; de lijderes bevindt

vindt

vindt zich beter. Des avonds kreeg zij wederom hevige pijnen in den onderbuik, welke opgezet en gespannen was; zij hoest somwijlen en heeft jeukte aan den neus; de hitte is sterker en de pols nog schielijk en klein. Er wierden heden, bij het *Sem. Santon.*, nog twee drachmen kina bijgevoegd, en de volgende zalf tot inwrijving voorgeschreven:

℞ *Ung. Altheae* ʒ i.

Ol. Camphor. ʒ ii.

Petrolei. ʒ i.

M. D.

S. Om in den buik in te wrijven.

Den negentienden. De lijderes fliep dezen nacht vrij rustig; heden morgen had zij wederom hoofdpijn; de pijnen der onderbuik zijn verminderd; de afgang is wederom eenigzins waterachtig. De lijderes gevoelt zich zeer zwak, de ademhaling is moeilijk en somwijlen van hoest vergezeld. Zij heeft dikwijls jeukte aan den neus; de pols slaat nog 110 malen in eene minuut, is krampachtig en hard. De eetlust ontbreekt geheel en al. Bij het afkooksel van het *Sem. Santonic.*, wierden nog twee drachmen *Herb. Tanaceti* en acht greinen *Extr. nucis vomicae* bijgevoegd. Tevens bekwam zij klisteren met melk, en kreeg insgelijks melk om te drinken.

Rx. Merc. Vivi Depur. ʒ i.

*Coq. c. aq. fontan. in vas. terreo claus. ℞. i. per
quadrant. hor.*

D.

S. Om de helft tot eene klisteer te gebruiken, en de andere helft met melk te drinken.

's Avonds bevindt zich de lijdere nog gelijk als 's morgens; er hebben zich geene wormen ontlast.

Den twintigsten. De nacht was rustig, maar er hadden trekkingen plaats, en de handen wierden krampachtig te samengetrokken; de lijdere is zeer geneigd tot slapen; er schijnt eene algemeene bezetting op het hoofd plaats te hebben; zij klaagt niet meer over pijnen in den onderbuik; omstreeks den navel is de buik nog zeer opgezet en gevoelig op het aanraken; er ontlastte zich heden een worm met den afgang. De tong is wederom eenigzins beflag; er komt nog geheel geen eetlust; de pols is nog zeer schielijk, klein en krampachtig; met het gebruik van het kwik-water, zoo wel in klisteren, als om te drinken, werd aangehouden; ook de overige genees-middelen bleven dezelfden. 's Avonds was het hoofd eenigzins vrijer; de ontlastingen door den afgang zijn nog waterig; dezen middag ontlastte zich wederom een worm; de pols blijft nog altijd schielijk.

Den

Den eenentwintigsten 's morgens. De nacht was rustig, somwijlen hadden er stuipen plaats; de waterige ontlastingen zijn minder veelvuldig; de buik blijft nog altijd iets gespannen en gevoelig; de lijderes ziet heden vlugger uit en het hoofd schijnt geheel niet bezet te zijn, maar de pols is nog schielijk en krampachtig, doch niet klein. De genees-middelen bleven dezelfden, alleen wierden, bij de omslagen, twee drachmen *Sem. Tanaceti* bijgevoegd; de kina werd tot eene halve once vermeerderd en ook met het *Sem. Santonic.* afgekookt.

Den tweeentwintigsten 's morgens. De ontlastingen zijn verminderd en niet meer waterig; de buik is minder opgezet; er ontlasten zich geene wormen; de pols blijft, bij aanhoudendheid, buitengewoon schielijk en klein; de hitte is gering. Men schreef de lijderes het volgende voor:

R. Flor. Zinci gr. i.

Sacch. Alb. ʒ ʒ.

M. F. Pulv. disp. dos. vi.

S. 'sMorgens en 'savonds een te nemen.

Den drieentwintigsten. De lijderes bevindt zich merkelyk beter. Het trekken in de dijën en de bezetting op het hoofd zijn bijna geheel opgehouden; de lijderes heeft heden eetlust; de pols is op 98 slagen terug gebragt; met den

af-

afgang ging wederom een worm af. Ik veroorloofde haar, om vleesch-soep te eeten; de genees-middelen wierden herhaald.

Den vierentwintigsten. De lijderes bevindt zich heden flimmer; de buik is wederom meer opgezet en gevoeliger; de pols is wederom zeer schielijk en krampachtig. Het verzuim der genees-middelen en een misflag in den leefregel, waren daar van alleen de oorzaak. Maar mischien brengt de beweging der wormen tot deze verergering ook iets toe, want ik heb altijd opgemerkt, dat telkens, voor de ontlasting eener worm, altijd de toevallen vermeerden, welke, zoo dra als dezelve ontlast was, wederom ophielden. Alle de maatregelen bleven dezelfde, en het gebruik der genees-middelen werd op het nadrukkelijkst aanbevolen.

Den vijfentwintigsten. De buik is wederom meer opgezet en buitengewoon pijnlijk bij het aanraken. De ontlastingen zijn zeer menigvuldig en waterig; er gaan geene wormen af; de hitte is aanmerkelijk; de huid is zeer droog en brandende, zijnde deze hitte zeer onaangenaam op het gevoel; de lippen zijn bleek; de tong is zeer droog en bruin beslagen, en kan niet, dan met groote moeite, uit den mond worden gebragt; de pols is zeer schielijk, klein, krampachtig en ongeregeld; de trekkingen in de

de handen en vingeren nemen klaarblijkelijk toe. Men schreef haar voor:

Rx. Moschi Orient. gr. ii.

Flor. Zinci. gr. iß.

Sacchari Albi. ʒ ß.

M. F. Puly. disp. dof. vi.

D.

S. 's Morgens en 's avonds een poeder te nemen.

Tevens wierden mosterdappen aan de kuit en gelegd, terwijl de overige behandeling de zelfde bleef. 's Avonds: De lijderes lag in eene sterke slaapzucht; de hitte was aanmerkelijk, de pols klein en zwak; de doorloop houdt nog bij voortdurend aan; men had de mosterdappen vergeten, welke nu echter, in mijne tegenwoordigheid, terstond moesten worden aangelegd.

Den zevenentwintigsten. Dezen nacht had er verscheidene keeren zachte ijlhoofdigheid plaats, waar bij de lijderes stil in zich zelve sprak: *delirium blandum taciturnum*. De slaapzucht is opgehouden en de lijderes is vlugger; de hitte is nog vrij sterk; de pols heeft nog 120 slagen in eene minuut; de buik is op het aanraken nog altijd gevoelig. 's Middags: Het was thans de tijd, dat de aflating der koorts plaats had; de hitte was gering, de pols schiekelijk, de huid droog. 's Avonds: De koorts nam

zeer toe; de lijderes was slaapzuchtig en had sterke trekkingen; zij was zeer onrustig en tevens ijlhoofdig. Men kon waarnemen, dat de koorts zich tweemalen 's daags verhefte, 's morgens namelijk en 's avonds, wanneer alle de toevallen verergerden. Van 's voordemiddags tot tegen den avond had er aflating van koorts plaats.

Den achtentwintigsten. De lijderes sliep dezen nacht; de ijlhoofdigheid en doorloop zijn opgehouden; de pols is minder schielijk, maar behoudt evenwel altijd nog 110 tot 130 slagen. De hitte is minder en de huid meer geopend. 's Avonds: De pols is sneller en er heeft sterke slaapzucht plaats. Het gevoel en de beweging zijn zeer bezwaard; de oogen kan de lijderes volstrekt niet openen; zij is zeer zwaarhoorig en men kon geene teekenen van eenig gevoel waarnemen; de hitte nam zeer de overhand en de huid was volkomen droog. Er wierden mosterdpappen aangelegd en eene spaansche vlieg tusschen de schouders geplaatst; ook werd het waschen met *Spir. Vini Camphor.* en laauw warm water nadrukkelijk aanbevolen, waar bij men nog het volgende middel in den onderbuik liet inwrijven:

℞. *Linim. Volatil.* ʒiii.

Ol. Camphor. ʒi.

Laud.

Laud. Liq. Syd. ʒʒ.*M. D.*

Tot eene klisteer wierd het volgende voorgeschreven:

R. Flor Chamom. Roman. ʒʒ.*Coq. c. aq. font.* ʒix *ad* ʒv.*Sub finem coct. adde Pulv. Rad. Valer. Min.* ʒii.— — *Arnicae.* ʒi.*Colat. adde Camphorae* gr. iv.*Laud. Liq. Sydenh.* gtt. x.*M. D.*

Bij het vorig afkooksel wierden nog 8 druppels *Laud. Liq. Sydenh.* bijgevoegd. De mosterdpappen hadden niet lang aangelegen, of de slaapzucht verminderde en de lijderes kwam tot zich zelve; zij was evenwel over het geheele ligchaam ten uitersten gevoelig, inzonderheid over den onderbuik; zij gevoelde nu en dan trekkingen, somwijlen gepaard met ijlhoofdigheid. Hitte en koude wisselden elkander af; de pols was klein, schielijk en ongeregeld. Deze toevallen duurden tot tegen twaalf uren, wanneer ik de lijderes slapende vond.

Den negenentwintigsten, 's morgens. De lijderes was gemakkelijker, volkomen bij haar verstand, kende de omstanders, en klaagde alleen over pijnen in den onderbuik bij iedere beweging. De buik was gespannen, de hitte

niet zeer aanmerkelijk; de huid was zeer droog, de pols klein en ongeregeld, hebbende 100 tot 105 slagen. Sedert gister had de lijderes geene ontlasting. Het afkookfel van het *Sem. Santonici* en de kina, wierd nog met eene halve once *Spir. Minderreri* en acht druppels *Laud. Liq. Sydenh.* vermeerderd. Bovengemelde poeders van *moschus* en het waschen der ledematen wierden voortgezet. Zij kreeg wederom eene klisfeer. Over dag wisselden slaapzucht en zachte ijlhoofdigheid met trekkingen der handen af; om den mond ontstonden kleine blaasjes, welke open gingen en de lijderes veel pijn veroorzaakten. Op de klisfeer volgde eenmaal ontlasting; de buik was eenigzins minder gespannen; de hitte wisselde met koude af en de huid was nog zeer droog. De pols was 's avonds uitermaten zwak en ongeregeld; de ademhaling was reutelende, somwijlen had daar bij hoestplaats. 's Middags wierden koude omflagen met *Sal ammon.* en azijn om het hoofd aangewend; 's avonds wierden er wederom mosterdpappen aan de kuitten gelegd en eene spaansche vlieg op den arm. 's Nachts te elf uren: De lijderes wierd, door het prikkelen der mosterdpappen, geheel in hare sluimering gestoord; zij was zeer gevoelig en onrustig, — de mosterdpappen wierden afgenomen;

men; de hitte was zeer brandende; de slaap-
 zucht was minder, de ademhaling vrijer en
 niet meer reutelende, de pols snel, klein en
 krampachtig.

Den dertigsten, 'smorgens. Na middernacht
 viel de lijderes wederom in eene sluimering;
 trekkingen, ongerustheid, angst, opspringen
 in het bed, wisselden elkanderen bij tuschen-
 poozen af. De lippen waren aanhoudend in
 beweging, de huid was droog, als mede de
 lippen en de tong. Het oog was zeer betrok-
 ken en het ligchaam zoo gevoelig, dat de
 lijderes volstrekt geene aanraking meer verdra-
 gen wilde; de ademhaling was veel meer reu-
 telende, de pols onveranderd. Het gebruik der
 genees-middelen wierd zoo sterk mogelijk aan-
 bevolen, inzonderheid het wasfchen; daar bij
 kreeg zij rijnwijn om te drinken. 's Middags:
 De lijderes bevond zich nog in de zelfde om-
 standigheden als heden morgen; de pols was
 uitermaten zwak en klein; zij gebruikte slechts
 weinig en niet gaarne van den wijn; 'savonds
 werden op nieuw omslagen en spaansche vlie-
 gen aangelegd, en eene spaansche vlieg op den
 linker arm geplaatst; de benaauwdheid en on-
 rustigheid wierden onbegrijpelijk groot; de a-
 demhaling was zeer bezwaard; ieder oogenblik
 veranderde de lijderes van plaats; zij wierp het

bed gedurig van zich af; de pols scheen zich iets te verheffen. Zij kreeg terstond acht druppels *Laud. Liq. Sydenh.*, met een weinig wijn te nemen en het volgende poeder:

R. Moschi Orient. gr. iii.

Flor. Zinci. gr. iß.

Sacch. Albi. gr. ii.

M. D.

S. 's Morgens en 's avonds een zoodanig poeder te nemen.

Den eersten Julij. De lijderes fliep en de omstanders verzekerden, dat zij eene algemeene uitwaseming over het geheele ligchaam gehad en het welk geweldig zuur geroken had. De tong was droog, de hitte zeer gematigd en zij klaagde over koude. Het ligchaam was minder gevoelig en zij sprak aaneengeschalkeld en met verstand. 's Nachts had zij twee malen ontlasting; de onderbuik was minder gespannen en niet meer zoo gevoelig. De blazen om den mond zijn verdwenen; de pols is week, niet zwak en heeft maar 106 tot 110 slagen. Ik schreef eene opwekkende klisfeer voor, en voegde nog twee drachmen kina en een grein kamfer daar bij; insgelijks wierd ook met den wijn en de overige middelen aangehouden. 's Avonds: De lijderes heeft eene sterke koorts met slaapzucht, krampachtige toevallen en af-

wisseling van hitte en koude; ook had zij over dag eenige waterige ontlastingen. Men schreef haar eene klister voor.

Den tweeden Julij. De omstandigheden bleven nog bij aanhoudendheid de zelfden. Er ontstonden een zeer sterk beven der ledematen, trekking, krampen, inzonderheid der slikbuis en tuschen beiden zweet, het welk schielijk overging; de zelfde middelen wierden voortgezet.

Den derden Julij. De lijderes sliep den nacht door iets; de slaapzucht wisselde nog bestendig met opspringen af; de hitte was niet zeer sterk; de huid was geopend; de pols had 120 slagen; de genees-middelen wierden herhaald, vooral de koude omslagen op den buik, ook het baden en waschen, zoo als boven reeds is aangewezen. 's Avonds had de lijderes wederom sterke hitte; de buik was meer opgezet dan ooit. Er hadden eenige ontlastingen plaats, waar op klisteren van azijn wierden aangewend; daarenboven werd het volgende voorgeschreven:

℞. *Spir. Vini Camphor.*

— — *Saponat.* āā ℥iv.

M. D.

S. Tot omslagen om den buik.

Den vierden. De lijderes had dezen nacht

herhaalde reizen afgang; de buik was minder opgezet en gevoelig; de hitte was niet onaangenaam, of buitengewoon; de pols was hard en snel, hebbende 120 slagen; aan de eene zijde van den mond was de opperhuid afgeveld; de slikbuis was buitengewoon gevoelig, dezelve trok zich krampachtig te zamen, zoo bij het doorslikken der genees-middelen, als ook somwijlen van zelve. De slaapzucht was veel verminderd; de genees-middelen bleven de zelfden. 's Avonds: De slaapzucht is opgehouden en de lijderes bevindt zich beter. Zij is zeer zwaarhoorig, zoo dat zij de sterkste stemmen niet kan hooren; de warmte is natuurlijk, de pols minder schielijk. — Zij nam wederom een poeder van de *moschus*.

Den vijfden, 'smorgens. De nacht was tamelijk rustig en de hitte matig, de pols ongeveer 10 a 15 slagen verminderd; er volgden geheel den dag niet eens ontlasting; de buik is evenwel weêr aanmerkelijk opgezet; er wierd eene klister van azijn voorgeschreven; de stem wierd tegen den avond zeer heesch.

Den zesden. De nacht was onrustig geweest, met angstig zuchten en klagen over den buik, die zeer gespannen was; er volgden eenige ontlastingen; de pols was buitengewoon snel en harder. De pijn in den buik hield over dag

aan;

aan: met alles wierd aangehouden en daar bij nog het *Oleum Ricini*, tot twee malen daags een halve lepel vol, voorgeschreven; ook wierd haar karnemelk, om te drinken, toe gestaan.

Den achtsten. De nacht was zeer onrustig; de pijn in den onderbuik was zeer hevig; de pols was klein, zeer schielijk; men herhaalde de vorige klisteer.

Den negenden. De nacht was rustig; 's morgens verhefte zich op nieuw de pijn in den buik, vergezeld van opspanning; men herhaalde de vorige klisteer.

Den tienden. De buik bleef zeer gevoelig; de pols was nu nog op 100 slagen; de hitte was matig, de huid droog; de genees-middelen wierden herhaald.

Den elfden. Dezen nacht ontstond er drie malen ontlasting, welke natuurlijk gebonden was, en waar in zich overblijffelen van wormen, die vergaan waren, vertoonden; de pols is klein, week en eenigzins schielijk.

Van den elfden tot den veertienden. Het ontbrak alleen nog aan krachten; de aanvallen van koorts en de krampen waren opgehouden; de pols had 95 tot 100 slagen. Men schreef haar voedende en versterkende middelen voor, als saleb in vleesch-soep gekookt, en op deze

wijze nam de beterschap dagelijks toe. De krachten en de spraak herstelden zich langzamerhand, als ook de eetlust; zij had geene koorts meer en sliep gerust. Met de voedzame en versterkende spijsen, als ook met het gebruik van het *Ol. Ricini*, wierd aangehouden.

Den zevenentwintigsten. De krachten nemen gestadig toe; de pols blijft nog schiekelijk, inzonderheid des avonds; zij krijgt voedzame spijsen met kina, *Santonicum*, saleb, *Valeriana*, *Spir. Mindereri* en *Oleum Ricini*. Langzamerhand herstelde de lijderes volkomen en wierd van de geneeskundige behandeling ontslagen.

De Ontstekingsachtige KomPLICATIE.

Deze was van alle de komplikationen de zeldzaamste; nogtans kon de oplettende en niet door vooroordeelen verblinde geneesheer dezelve somwijlen niet ontkennen. Men was somwijlen volstrekt genoodzaakt, om eene plaatselijke, of algemeene aderlating in het werk te stellen, met de versterkende geneesmiddelen, ontsteking werende te vereenigen en het gebruik der verhittende prikkelende middelen te matigen.

Aangezien de Hoogleeraar KREIJSSIG te *Wittemberg* en de garnizoens geneesheer MICHAËLIS dit stuk reeds zoo uitvoerig behandeld

deld hebben, kan ik mij opzigtelijk het zelve veel bekorten, en oordeel, hier dus alleen dat geen te moeten mede deelen, het welk de ondervinding mij in deeze Epidemie geleerd heeft, als mede eene verklaring der grond-begrippen voortedragen.

De ontstekingachtige complicatie was tweevoudig, of algemeen, of plaatselijk.

Onder de algemeene complicatie versta ik die gesteldheid der zenuw-koorts, waar bij met dezelve eene ontstekingachtige, of volbloedige gesteldheid verbonden was. Het bestaan dezer verbinding laat zich reeds, uit het geen wij in gewone gevallen waarnemen, afleiden (*).

Hoe

(*) Tot de geneeskundigen, welke ten dezen opzichte van den heer HUFELAND en anderen verschillen, behoort ook de heer HECKER, welke, het bestaan eener ontstekingachtige complicatie der Zenuwkoorts ontkennende, zijn gevoelen daar op grondt, dat er geene twee tegen elkander overstaande gesteldheden der dierlijke bewerktuiging te gelijk bestaan kunnen, en dat derhalve, het geen bij de schrijvers over deze complicatie der zenuwkoorts voorkomt, op eene verkeerde theorie steunt (*).

(*) *Kunst die Krankheiten der Menschen zu heilen. pag. 146.*

Hoe dikwijls zien wij niet menschen, welke, naar het uiterlijk aanzien, blozende en sterk schijnen en die evenwel een zeer zwak zenuwgestel bezitten; — menschen, die, wat hunne spier-

Wij zullen ons niet vermeten, tusschen de verschillende gevoelens der grootste geneeskundigen te beslissen; alleen zij het ons geoorloofd te vragen, of, bij deze verschillende gevoelens, het zelfde grondbeginsel ontkend en beweerd wordt, dan of de zaak, door de onderscheidene geneeskundigen, uit een verschillend oogpunt wordt beschouwd? Immers, het bestaan der ontstekingsachtige complicatie der zenuwkoorts, wordt door den heer HUFELAND verdedigd op grond, dat er, in verschillende werktuigen van het dierlijk ligchaam, op denzelfden tijd, verschillende gesteldheden, of werkings-wijzen plaats kunnen hebben, zoo dat in het zenuw-gestel, eene zwakke (*asthenische*) gesteldheid aanwezig kan zijn, terwijl, op den zelfden tijd, in de spiervezelen van het vaatgestel, eene ontstekingsachtige (*stenische*) gesteldheid heerscht; daar het, in tegendeel, eenigzins schijnt, als of de heer HECKER het bestaan dezer complicatie ontkent op grond, dat er geene twee verschillende, of tegen elkander overstaande gesteldheden, op den zelfden tijd, in één en het zelfde werktuig, plaats kunnen hebben. Iets, het welk, onzes oordeels, aan geene twijfeling onderhevig is.

spierkracht betreft, zeer sterk zijn en uren verre, zonder vermoeienis, te voet kunnen afleggen, en welke nogtans aan veelvuldige toevallen van *hijpochondrie*, aan gevoeligheid, aan al-

De Heer REIL geeft verder hier omtrent de duidelijkste opheldering, weshalve wij het niet onvoegelijk achten, het volgende alhier vertaald mede te deelen:

„ Eindelijk kunnen, in het zelfde voorwerp,
 „ maar in verschillende werktuigen, op den zelf-
 „ den tijd, alle foorten der aangedane levenskracht
 „ plaats vinden; dat is, het eene werktuig kan
 „ aan eene *synocha*, het andere aan een *typhus*,
 „ en het derde aan *verlamming* lijden. Hoe
 „ wonderbaar zulks in den eersten opslag ook
 „ schijnen moge, zoo is het nogtans in de na-
 „ tuur zelve gegrond. Ieder werktuig staat,
 „ zoo als ik meermalen herhaald heb, op zich
 „ zelf. Het zelve kan daarom niet alleen voor
 „ zich zelf, maar ook op zijne eigene wijze, ver-
 „ anderd en derzelve stof eerder en sterker aan-
 „ gedaan worden, dan in de overige werktuigen.
 „ In eene zamengestelde koorts, kan de zenuw-
 „ koorts het karakter eener *typhus*, en eene plaat-
 „ selijke ontsteking het karakter eener *synocha*
 „ hebben, zoodat dezelve aderlatingen vordert.
 „ Wij vinden niet zelden ontsteking en het vuur,
 „ verlamming der sluitspieren en stuiptrekkin-
 gen

algemeene zenuw-zwakheid, ja dikwijls aan *epileptisch*; en andere zware zenuw-ziekten onderhevig zijn! Hoe dikwijls vinden wij niet menschen, welke, door ledig-gang, of boven-

ma-

„ gen in het zelfde ligchaam, op den zelfden
 „ tijd, plaats hebben. Van hier de schijnbare
 „ strijdigheid in de toevallen dezer gekompliceer-
 „ de koorts; van hier de strijdigheid in derzel-
 „ ver behandeling, aangezien sommige dezer
 „ koortsen eene verzwakkende en bedarende, de
 „ andere eene versterkende en prikkelende ge-
 „ nees-wijze vorderen. Voor het overige kan ie-
 „ der dezer koorts-soorten slechts onder één ge-
 „ slacht behooren; dat is, ieder werktuig, in het
 „ welk de koorts plaats vindt, kan niet, op een'
 „ en den zelfden tijd, twee tegen elkander over-
 „ gestelde karakters, maar slechts één karakter
 „ bezitten. Hierom kan ook deze complicatie
 „ der koorts geene verwarring in het leerstelsel
 „ veroorzaken, wanneer wij het karakter, of de
 „ geslachten der koorts, slechts toepassen op dat
 „ werktuig, in het welk de koorts plaats vindt,
 „ waar over de navraag is, en niet op het ge-
 „ heele gestel, waar van het zieke werktuig
 „ slechts een deel uitmaakt.” (*)

DE VERTALER,

(*) Ueber die Erkenntnisf und Cur der Fieber. 1ster B. p. 122. §. 70.

matige prikkeling der verbeelding en aandoe-
ningen, of door *onanie* en buitenspoorigheid in
de wellust, hun zenuw-geftel ten uiterften ver-
zwakt hebben, maar daar bij zoo vele en voed-
zame fpijzen gebruiken, dat de bloedvaten al-
tijd rijkelijk met bloed beladen zijn, en welke
nu zoo veel te meer door de hoeveelheid en
de drukking des bloeds lijden moeten, als het
dezelve meer aan kracht ontbreekt, om het-
zelve voort te ftuwen! Wanneer men verder
overweegt, dat het zenuw-geftel een bijzonder
geftel is, het welk, uit hoofde van deszelfs
inwendige gefteldheid en menging, ook zijne ge-
heel eigene gewijzigde kracht en werkings-wij-
ze bezit; — even gelijk het hart en flagader-ge-
ftel, in dit opzigt, een geheel eigen en op zich
zelf fttaande geftel uitmaakt, als ook, dat de
werkingen en wetten der zenuw-kracht (*Senfi-
biliteit*) wezenlijk onderscheiden zijn van de wer-
kingen en wetten der fpiet-kracht (*Irritabili-
teit*), welke toch het naast de werking van het
harten de bloedvaten bepalen; — zoo zal men
inzien, dat het geenszins als noodzakelijk moet
beschouwd worden, dat deze twee geftellen,
van de zelfde werkende oorzaken, de zelfde
aandoeningen lijden, of ook, dat zij, van den
anderen kant, derzelver gefteldheid geheel en al
en onbepaald aan elkander mededeelen en
dat,

dat, bij gevolg, het zenuw-gestel kan worden aangedaan, zonder dat, als een noodzakelijk gevolg en in den zelfden graad, het slagaderlijk gestel mede lijdt; het welk voorzeker het duidlijkst daar uit blijkt, dat wij, immers zoo als bekend is, aan eenige deelen de sterkste verlammingen der zenuwen waarnemen, zonder dat de kracht der slagaderen van dit deel en de werkingen, die van deze kracht afhangen, de pols, de warmte, de voeding enz., aangedaan zijn.

Er waren twee oorzaken, welke deze complicatie konden teweeg brengen: voor eerst, wanneer bij menschen van een zwak zenuw-gestel de gewone bloedsontlastingen onderdrukt waren; ten tweeden, wanneer een gezond, sterk en volbloedig mensch door de besmettings-stof der zenuw-koorts aangedaan wierd. In het laatste geval, kon de besmettings-stof, als een prikkel werkende, in de eerste dagen, bij de zeer tot ontsteking geneigde gesteldheid van het gansche ligchaam, eene ontstekingachtige weder-werking veroorzaken, die evenwel schielik in de zenuwachtige gesteldheid overging, of dezelve ten minsten duidlijk met zich vereenigde; — ook kon bij de zuivere zenuwkoortsen, door eene te ver gedrevene, verhittende behandeling, eene zoodanige complicatie veroorzaakt worden.

De kenteekenen dezer algemeene ontstekingachtige complicatie waren de volgende: de pols was voller, sterker en harder, dan gewoonlijk bij zenuwkoortsen plaats heeft, en, het geen ik als een hoofddeken beschouw, dezelve liet zich niet gemakkelijk zamendrukken, en deze eigenschappen had hij niet slechts voor eenige uren, maar aanhoudend; de pols stond verder met de hitte, met de ademhaling en met de toevallen van het hoofd regtstreeks in verband, dat is, hoe meer de sterkte en de levendigheid van den pols toenamen, des te meer namen de hitte, de kortademigheid en de toevallen van het hoofd, de ijlhoofdigheid en dergelijke toe, daar wij, in tegendeel, bij de zuivere zenuwkoortsen, het tegenovergestelde waarnemen, dat, namelijk, met de vermeerderde sterkte en levendigheid van den pols, de hitte, de moeilijke ademhaling en de ijlhoofdigheid afnemen, terwijl, daarentegen, deze toevallen vermeerderen, naar mate de pols kleiner en zwakker wordt. Inzonderheid schijnt mij de onevenredigheid, tusfchen den pols en de ademhaling, van groot gewigt te zijn, dewijl ik altijd heb opgemerkt, dat, hoe meer eene koorts van ontstekingachtigen aard is, ook altijd, naar die evenredigheid, de snelheid van den pols met eene snellere ademhaling gepaard gaat, maar

hoe meer de zenuwkoorrs de overhand heeft, hoe minder dit onmiddelijk verband kan waargenomen worden; terwijl de ademhaling, bij een' zeer snellen pols, dikwijls zeer weinig verhaast, ja dikwijls zeer langzaam en zuchtende bevonden wordt. De dorst was altijd sterker, dan bij gewone zenuwkoortsen. De prikkelende, ten minsten de verhittende prikkelende, geneesmiddelen vermeerderden de toevallen, inzonderheid der borst en de ijlhoofdigheid. Hoofdzakelijk nogtans moest men, bij het onderkennen der ziekte, letten op de bovengemelde voorafgegane aanleidende oorzaken en op de natuurlijke gesteldheid van den lijder. Ook kon men, ter beproeving, indien alle de omstandigheden zulks toelieten, eene voorzigtige aderlating van ongeveer vier oncen in het werk stellen, uit wier uitwerking het beste besluit kon worden opgemaakt. Volgde na dezelve beterschap, en werd de pols daar door niet aanmerkelijk kleiner, was het bloed dik, gebonden, ligt stollende en vast, of met een ontstekings-vlies overdekt, zoo was er eene ontstekingsachtige complicatie aanwezig; verergerden de toevallen na de aderlating, zonk de pols, na een gering verlies van bloed, grootelijks weg, dan moest deze complicatie slechts voor schijnbaar gehouden worden. Ik moet hier bij evenwel

wel nogmaals aanmerken, dat, van wegen de groote veranderlijkheid der toevallen, welke bij de zenuwkoortsen plaats vindt, en waar in voornamelijk derzelver eigenaardig onderscheid gelegen is, men zeer op zijne hoede moet zijn, om niet, bij het eerste bezoek des lijders, terstond een beslissend oordeel optemaken, vermits men somwijlen den pols, welke kort te voren sterk was en voor ontstekingachtig kon worden gehouden, na twee uren, klein en zwak vinden zal. Heeft er wezenlijk eene ontstekingachtige gesteldheid plaats, zoo wordt daar toe volstrekt vereischt, dat deze eerste gesteldheid van den pols gelijkvormig blijft aanhouden, en de geneesheer kan dezelve daarom niet, dan na een herhaald onderzoek van den lijder, met zekerheid bepalen.

De genees-wijze bestond daar in, om, door geschikte ontsteking werende middelen, de ontstekingachtige gesteldheid der vaten te verminderen en tevens, door versterkende en zacht prikkelende middelen, het zenuw-gestel te hulp te komen. Eene aderlating was hier somwijlen volstrekt aangewezen, maar dezelve moest met de grootste omzigtigheid, en niet tot eene groote hoeveelheid, in het werk worden gesteld. De ontlasting van bloed, door plaatselijke aderlatingen, was altijd veiliger, of, om

bepaalder te spreken, eene ontlasting uit de kleinere bloedvaatjes, door koppen, of bloedzuigers, inzonderheid door de eersten, waar door de krachten van het hart en van het zenuw-gestel veel minder verzwakt worden, dan door de zoogenaamde algemeene aderlatingen, dat is, zulken, die uit de grooter aderen geschieden. Wanneer zoodanige bloeds-ontlastingen, welke te voren hadden plaats gehad, verstoep waren, zoo deed men het best, om de bloedzuigers aan het deel aan te leggen, waar uit te voren het bloed gevloeid had. Tevens bevond ik de ontsteking werende zouten, zuren en kleine giften braak-wijnsteen, of spiesglas-wijn, zeer heilzaam, indien dezelve met zoodanige zenuw-versterkende middelen vereenigd wierden, welke niet verhitten, bijv. een aftreksel der *Valeriana*, de *Flores Zinci*, *Viscus Quercin*, *Rad. Senegae*, *Spir. Mindereri*, voetbaden met mosterd en mosterdpappen. De wijn en alle zenuw-versterkende middelen, welke verhitten, waren nadeelig. Naar mate evenwel de ontstekingachtige gesteldheid verdween, kon men, in die evenredigheid, meer tot de versterkende middelen overgaan. Het was nogtans altijd beter, de *tonische* versterkende middelen, kina en dergelijken, boven de vlugtige en verhittende prikkelende middelen te verkiezen, welke laatste

sten bij deze complicatie, ook zelfs na dat de ontsteking geweken was, altijd gevaarlijk waren, één geval alleen uitgezonderd, wanneer, door te dikwijls herhaalde aderlatingen en andere verzwakkende middelen, de krachten te veel waren uitgeput. Nogmaals evenwel herhaal ik de waarschuwing aan mijne jonge ambtgenooten, om zich, met opzigt tot het aderlaten, in acht te nemen en zich niet, door den schijn eener ontstekingachtige gesteldheid, te laten misleiden; — om niet te vergeten, dat het grond-karakter der ziekte zenuw-zwakheid is en, om in twijfelachtige gevallen, overtuigd te zijn, dat het minder gevaarlijk is, eene aderlating na te laten, dan dezelve in het werk te stellen, alwaar het niet noodzakelijk is.

Ik ga nu over tot de beschouwing van de complicatie der zenuwkoorts met plaatselijke ontstekingen, welke veel algemeener was dan de eerste.

Hier is het altijd de voorname hoofdzaak, vooraf wel te onderzoeken, of de ontstekingachtig schijnende plaatselijke toevallen, ware (*active*) ontsteking, dan of dezelve slechts eene krampachtige aandoening, of eene lijdende (*passive*) ontsteking zijn, dewijl hier van alleen het verschil der behandeling afhangt. Ik weet wel, dat men op nieuw heeft willen stellen, dat de

ontstekingen, welke met eene zenuwkoorts vergezeld gaan, ook altijd van lijdenden (*passiven*) aard zijn, en daarom, even gelijk de zenuwkoorts, door dezelfde prikkelende middelen moeten worden weggenomen. Dan ik houde deze stelling voor even zoo ongegrond als gevaarlijk. Het onderwerp is, inzonderheid voor onze tijden, van te veel aanbelang, dan dat ik hetzelfde niet uitvoerig zoude behandelen, en om zulks te doen, ben ik genoodzaakt, om tot de grond-denkbeelden, welke wij van onsteking hebben, terug te gaan en het zelve daar uit te verklaren.

Wij noemen een deel ontstoken, wanneer het rood, heet, pijnlijk en gezwollen is. Dit alles nu kan aan uitwendige deelen zeer gemakkelijk waargenomen worden, en er kan, bij de aanwezigheid dezer toevallen, omtrent het bestaan eener ontsteking niet getwijfeld worden. Met de inwendige deelen is het, ten dezen opzichte, anders gelegen. Hier ontbreekt ons het teeken der roodheid en der gezwollenheid, uitgenomen in die gevallen, alwaar het ontstoken deel zeer na aan de oppervlakte des ligchaams, en alleen door de zachte bekleedselen bedekt is. Ook de hitte van een inwendig deel kunnen wij, of geheel niet, of slechts van verre beoordeelen, bijv. bij ontstekingen der longen, uit de
hit-

hitte des adems. De pijn is, bij de bekende foortelijke gevoeligheid der inwendige deelen, een zeer onzeker toeval, het welk zomwijlen geheel en al ontbreken kan: het is bekend, hoe dikwijls de longen, de hersenen en de buiks ingewanden, zonder eenige voorafgaande pijn, zeer sterk ontstoken zijn bevonden; of dit toeval kan aanwezig zijn, en uit geheel andere oorzaken, dan uit ontsteking, ontstaan. Men heeft daarom de bijzondere beleediging en verftoring der verrigtingen van ieder deel, welke uit eene ontstekingachtige gesteldheid van het zelve ontstaan, als kenteekenen van derzelver ontsteking aangenomen, en hier uit zijn gevolgelyk de verschillende bepalingen, in het onderkennen van inwendige ontstekingen, geboren geworden, welke ieder deel voor zich zelve bezit. Maar ook deze verftoring kan door krampen en andere niet ontstekingachtige oorzaken ontstaan, en van hier, dat ook in dit opzigt verschillende misleidingen, dat is, schijnbare ontstekingen, plaats kunnen hebben.

Beschouwen wij nu de verschillende oorzaken en het wezenlyk onderscheid der ontstekingen, het welk van deze oorzaken alleen afhangt, zoo zien wij, dat die plaatselyke aandoeningen, welke wij ontsteking noemen, en waar van wij zoo even eene, uit de ondervin-

ding opgemaakte (*empirische*) bepaling voorgedragen hebben, het allernaast, door twee, volsterkt tegen elkander overstaande, oorzaken te weeg gebragt kunnen worden: of door eene buitengewone verhooging van het levens-beginsel der vaten, of door gebrek aan hetzelfde. Beide deze gesteldheden veroorzaken eene vermeerderde ophooping van bloed in het deel, waar in de eigenlijke oorzaak der roodheid, der pijn, der hitte en der gezwollenheid, met één woord, der toevallen, welke ons het regt geven, om een deel ontstoken te noemen, gelegen is. Indien wij deze verschijnselen met ons verstand konden waarnemen, zoo zouden wij voorzeker terstond inzien, dat beide zeer verschillende, ja regelregt tegen elkander overstaande, gesteldheden zijn; maar aangezien wij de dingen alleen waarnemen, in zoo verre zij voorwerpen der zinnen zijn, en beide gesteldheden zich door de zelfde verschijnselen aan ons voordoen, zoo noemen wij dezelve beide ontsteking, en zoeken eerst vervolgens, door naspeuring en vergelijking der oorzaken met de plaats hebbende omstandigheden, te ontdekken, van welken aard dezelve zijn. Wij noemen de eerste, dadelijke (*active*), de tweede, lijdende (*passive*) ontsteking. De aanleidende oorzaken der plaatselijke *active* ontsteking zijn: of eene alge-

gemeene ontstekingachtige gesteldheid, of eene plaatselijke prikkeling, waar bij, evenwel, dit gewigtig onderscheid niet over het hoofd moet worden gezien, dat de oorzaak dezer prikkeling, of in het ontstoken deel zelf, of in een ander gelegen zijn kan, en alleen door medegevoel de ontsteking kan veroorzaken; van hier de verdeeling der ontsteking in eigenlijdige (*idiopatïsche*) en medegevoelige (*consensuele*). Er kan dus, zonder eene algemeene ontstekingachtige gesteldheid, alleen door eene voldoende sterke plaatselijke prikkeling, eene plaatselijke ontsteking veroorzaakt worden, ja er kan zelfs, bij eene algemeene zwakheid van het zenuw-gestel en derhalve ook bij de zenuwkoorts, eene *active* plaatselijke ontsteking ontstaan, aangezien de levens-krachten prikkelbaarheid — zoo als ik in mijn Journal, (B. IV. St. I.) getoond heb — ongelijk verdeeld kunnen zijn, en ook de plaatselijke in- en uitwendige prikkels, bijzonder op één deel, hevig werken en hetzelfde, onafhankelijk van het overige ligchaam, ontsteken kunnen (*). De *passive* ont-

I 5

ste-

(*) Die zich hier van *à priori* nog niet mogt kunnen overtuigen, die overwege slechts, het geen plaats heeft bij eene uitwendige ontsteking, veroor-

steking is, of oorspronkelijk, of gevolgelijk (*secundair*). In het eerste geval is zij, of het gevolg van eene algemeene koortsachtige zwakheid, waar van daan zij zoo ligt bij zenuwen en rotkoorsen ontstaat, of zij ontstaat uit eene groote plaatselijke zwakheid, bijv. door zware kneuzing, schudding en dergelijken. In het tweede geval is dezelve dikwijls het gevolg eener *actieve* ontsteking, wanneer, namelijk, de levenskracht van het ontstoken deel, door de ontsteking zelve, zoodanig is uitgeput, dat daar door eene volmaakt tegenoverstaande gesteldheid voortgebracht wordt. Dit kan geschieden, bijaldien de prikkeling zeer hevig is en aan zich zelve wordt overgelaten, of wanneer men eene al te verzwakkende geneeswijze heeft aangewend, of eindelijk, wanneer er geene groote voorraad van levenskracht aanwezig is, en de

oorzaakt door eene wonde, mosterdpap, of iets dergelijks, welke bij eene zenuwkoorts aanwezig is. Somwijlen neemt dezelve, wel is waar, terstond het karakter eener *passive* ontsteking aan, en moet met opwekkende omflagen van kina, wijn enz. behandeld worden. Somwijlen, nogtans, blijft zij *actief* en verergert door prikkelende middelen, terwijl zij alleen door verkoelende middelen, als lood-middelen, genezen wordt.

dezelve derhalve ſchielijk uitgeput wordt. Dit laafte nu heeft bij de zenuwkoortſen plaats. De *active* plaatselijke ontſteking nam reeds ſomwijlen, voor dat dezelve nog tot eenen hoo-gen trap geſtegen was en terwijl zij nog maar kort geduurd had, eene *paſſive* geſteldheid aan, en het komt mij zeer waarſchijnlijk voor, dat de meeste plaats hebbende *paſſive* ontſtekingen, eerst door eene *active* prikkeling, die dikwijls al zeer kort en onmerkbaar zijn kon, tot de *paſſive* geſteldheid waren overgaan.

Bij de behandeling nu kwam alles daar op aan, om de verſchillende gevallen wel te beoordeelen, dewijl de kennis daar van alleen de regte genees-wijze kon bepalen; en deze gevallen waren drie, in alle welke de verſchijnselen eener inwendige ontſteking plaats konden hebben. De enkel krampachtige, of ſchijnbare ontſteking, alwaar de enkele zenuw-prikkeling van eenig deel plaatselijke toevallen veroorzaakte, welke naar ontſteking geleken, zonder dat nogtans in de vaten van het zelve eene ontſtekingachtige geſteldheid plaats had, of daar bij die trap van ophooping en toevloei-jing van bloed aanwezig was, welke wij als eene wezenlijke voorwaarde der ontſteking beſchouwen moeten, welke voorzeker alleen in inwendige deelen plaats kan hebben, dewijl bij een uitwendig deel,

deel, de afwezigheid der roodheid, hitte en gezwollenheid, ons zeer spoedig zoude overtuigen, dat hier geene ontsteking, maar slechts eene krampachtige gesteldheid aanwezig was: — de tweede, of ware *active* en de derde, of ware *passive* plaatselijke ontsteking. In beide had eene plaatselijke ophooping van bloed met derzelver gevolgen, als vermeerderde hitte, roodheid, gezwollenheid enz., plaats, waar bij, in het eerste geval, de kracht en de werkzaamheid van het deel vermeerderd, maar in het laatste, verminderd waren.

Wij zullen eerst handelen over de enkel schijnbare ontsteking, of de krampachtige aandoening der inwendige deelen (*).

De-

(*) Men zal mij mischien berispen, dat ik zelfs eene niet ontstekingachtige gesteldheid, onder de afdeeling der ontsteking voordrage. Schreef ik eene theorie der ziekte, dan zou ik allezins te beschuldigen zijn. Dan ik schrijf eene praktische voordragt, en in dit geval is de zaak juist omgekeerd. Hier moet men van de verschijnselen beginnen en tot de oorzaken teruggaan. In hetzelfde standpunt, van waar zich de natuur aan ons voordoet, moet zich ook derzelver uitlegger plaatsen; en dan mag men het zich tot plicht en verdienste rekenen, de verschijnselen, wel-

Dezelve kon in alle inwendige delen plaats hebben. Ontstond dezelve in de borst, zoo veroorzaakte zij aldaar de hevigste pleuritische pijn en bekleemde ademhaling, drooge, krampachtige hoest, hevige benaauwdheid tot verstikking toe. In den buik plaats hebbende, bragt zij plaatselijke, aanhoudende, dikwijls zeer hevige, pijnen teweeg, waar mede somtijds braking, of ook wel verstopping der ingewanden, vergezeld ging. Deze pijnen konden zoo hevig worden, dat men dezelve gemakkelijk voor eene ontsteking der lever, der darmen, der maag, of dergelijke, houden kon. Had zij plaats in het hoofd, zoo veroorzaakte zij de hevigste hoofdpijn, ijlhoofdigheid, razernij, welke naar ontsteking der hersenen (*phrenitis*) geleken. Deze plaatselijke toevallen nu, hadden uitwendig wezenlijk vele overeenkomst met ware plaatselijke

welke uitwendig eenige overeenkomst hebben, (gesteld ook, dat zij, wat derzelve aard betreft, geheel verschillende zijn), naast elkander te stellen, en vervolgens derzelve onderscheidings teekenen en eindelijk derzelve verschillende oorzaken voor te dragen. Het schijnt mij toe, dat dit de eenige weg is, langs welke de ongeoefende geneesheer voor dwalingen bewaard kan blijven, en dat hier in het uitstekende voordeel eener praktische voordragt gelegen is.

felijke ontstekingen, maar wee den geneesheer! welke zich door dezen uitwendigen schijn laat misleiden en tot de aderlating overhalen. De toevallen nemen verschrikkelijk toe, de kramp wordt doodelijk en hij brengt zijnen lijder om het leven.

Alles kwam hier op aan, om den krampachtigen aard wel te onderscheiden, en de ken-teekenen daarvan waren de volgende: de pols was klein, tevens samengetrokken, ook ongeregeld; de ledematen waren niet verhit, maar koudachtig, ook wel met een koudachtig zweet bedekt; de huid was krampachtig gesloten; de pis was helder, waterig en wierd dikwijls met pijnlijken aandrang ontlast; daar bij was de lijder zelf kleinmoedig, angsvallig en bezorgd; ook gingen hier mede gewoonlijk andere krampachtige toevallen, bijv. hik, schreijen, zuchten, beven, peeshuppeling, toefnoering der keel, gepaard, en het geen het voornaamste was, in de schijnbaar ontstokene delen was niet het minste blijk eener plaatselijke hitte, of ophooping van bloed aanwezig. Zoo, was bijv. bij de hevigste beklemming en schijnbare ontsteking der borst, de adem koel en volkomen natuurlijk, (het welk alleen reeds voldoende was, om het niet bestaan eener long-ontsteking te bewijzen), bij de hevigste ijlhoofdigheid en razernij, en

en eene schijnbare ontsteking der hersenen, het gezigt niet rood, het voorhoofd koel en de oogen niet verhit. Waren alle deze teekenen nog niet voldoende ter onderscheiding, zoo kon eene voorzigtige aanwending van proef-middelen (*reagentia*) ons zeker uit de twijfeling verlossen. Men beproefde eenige verhittende prikkelende middelen, en waren de gemelde toevallen enkel de uitwerking van kramp, zoo kon men verzekerd zijn, dat dezelve terstond beterschap teweeg bragten.

De geheele genees-wijze van dit geval bestond in de aanwending van krampstillende middelen, *Opium*, *Valeriana*, *Hyosciamus*, *Moschus* en dergelijken, met welke men tevens, in geval van groote zwakheid, de sterkste opwekkende middelen, wijn, *naphta* en dergelijken verbinden, als mede krampstillende zalven en omslagen op het aangedane deel, krampstillende klisteren, laauwe baden en voornamelijk eene blaartrekkende pleister op de lijdende plaats, aanwenden moest; bijv. bij plaatselijke pijnen der borst en des onderbuiks, op de plaats zelve, bij hevige ijlhoofdigheid, in den nek aangelegd. Tevens, evenwel, moest men onderzoeken, of niet eene prikkelende ziekte-stof aanwezig was, welke, of onmiddelijk, of door medegevoel, deze krampachtige prikkeling veroorzaakte, en had

had dit plaats, zoo moesten nog daarenboven zulke middelen aangewend worden, welke deze stof ontlasten konden. Somwijlen ontstond deze prikkeling uit eene gastrische stof, en in dit geval kon een braak-middel dikwijls ongeloofelijk schielijk de plaatselijke prikkeling, inzonderheid indien deze de boorst en de hart-kolk innam, verwijderen, terwijl klisteren daar toe vooral nuttig waren, indien de prikkeling in de darmbuis huisvestte; dikwijls was de prikkeling van rheumatischen aard, en als dan moest men aanhoudende zweetdrijvende en andere soortelijke middelen, welke tegen ziekten van zinkingachtigen aard zijn aangewezen, met de bovengemelde krampstijlende middelen vereenigen.

Het tweede geval was, wanneer met de zenuwkoorts eene ware *active* ontsteking vergezeld ging. De kenteekenen hier van waren, behalve de bekende teekenen eener inwendige ontsteking, dat de pols eene zekere hardheid bezat, offchoon dezelve niet altijd vol was. De hitte was over het geheel vermeerderd, maar inzonderheid had er in het aangedane deel, sterke hitte en ophooping van bloed plaats, en de prikkelende zenuw-versterkende middelen, welke in het eerste geval zoo spoedig beterschap bewerkten, verergerden in het laatste de toevallen. Ook was het ter onderkenning van

zeer

zeer veel gewigt, de bijzondere oorzaken en het gestel van den lijder wel te onderzoeken. Had er bijv. een bovenmatig gebruik van wijn en verhittende dranken bij de zenuwkoorts plaats gehad, of was de oorzaak der ontsteking gelegen in eene schielijke verandering van het wêer, met strenge koude en oosten of noord-oosten wind, welke op de longen, ook zelfs binnenshuis, als eene plaatselijke prikkel werkt, waar door in dezelve, zelfs bij eene zenuwkoorts, eene *active* ontstekingachtige gesteldheid veroorzaakt kan worden; of in de onderdrukking eener gewone bloeds-ontlasting, als het verzuimen eener gewone aderlating; of indien men vernam, dat de lijder reeds meermalen aan dergelijke toevallen onderhevig was geweest, en altijd door eene aderlating genezen was, zoo kon men, met zekerheid, tot eene plaats hebbende *active* ontsteking besluiten. Had dezelve in de longen plaats, zoo vorderde dezelve zoo veel te meer opmerkzaamheid, vooral, indien men aan dezen reeds te voren teekenen van eenig plaatselijk gebrek, of voorgeschiedheid tot de tering had waargenomen, dewijl als dan de ontsteking zeer ligt tot veretering en vervolgens tot long-tering overging. Het was altijd raadzaamst, zoodanige ontstekingachtige toevallen der zenuwkoorts, in het

begin, voor *passief*, of zenuwachtig te houden en dezelve met prikkelende, of krampstillende middelen, (gelijk in het vorige geval), met één woord, als toevallen der zenuwkoorts te behandelen, en eerst dan, wanneer door deze behandeling de plaatselijke gesteldheid verergerde, tot het denkbeeld van *active* ontsteking over te gaan.

Bij de behandeling moest men zich voornamelijk tot het volgende bepalen: om de plaatselijke gesteldheid ontsteking werend te behandelen, dat is, de plaatselijke ophooping van bloed en werkzaamheid der vaten te verminderen, maar tevens de krachten van het zenuw-gestel in het algemeen, door geschikte zenuw-versterkende middelen te ondersteunen, waar toe men nogtans zoodanige moest uitkiezen, welke niet te verhittende op den bloedsomloop werkten. Het eerste oogmerk wierd vervuld door plaatselijke aderlatingen, als bloedzuigers en koppen, welke de plaatselijke ophooping van bloed verminderden, zonder het geheele gestel te verzwakken, — door blaar-trekken pleisters, afleidende en tegen prikkelende middelen, waar bij, ter vervulling der tweede aanwijzing, het gebruik der *Valeriana*, *Flor. Arnicae*, *Senegae*, met ammoniak-zout vereenigd, verbonden wierd.

De ontsteking had het menigvuldigst plaats in de borst en in het hoofd. In het eerste geval deden bloedzuigers, aan de borst gelegd, de voortreffelijkste uitwerking; evenwel wierd bij twee lijders eene aderlating op den arm noodzakelijk. (Zij waren reeds, door de ontstekingachtige gesteldheid der longen, aan den oever des doods gebragt, en bij den eenen had de geneesheer, die alleen aan het denkbeeld der zenuwkoorts gehecht was, de prikkelen de middelen bij aanhoudendheid vermeerderd, niettegenstaande de ontstekingachtige gesteldheid der longen bestendig toenam. De pols was nog sterk en hard genoeg, om eene aderlating te kunnen verdragen. Het geschiedde en oogenblikkelijk kreeg de lijder wederom vrijen adem, waar aan het hem reeds sedert acht dagen ontbroken had. Ik liet nu nog de *Senega* en *Valeriana* daar bij gebruiken, en de ziekte wierd gelukkig overwonnen). Na de aderlatingen, liet ik blaas-trekkende pleisters op de borst leggen, op de plaats, alwaar de lijder het meeste ongemak gevoelde, liet de borst met een sterk *Linimentum Volatile Camphoratum* en *Tinctura Thebaica* inwrijven, en ook, in geval van aanhoudende krampachtige aanborsfigheid, week makende stoviagen van melk met *Flores Samb.*, *Hyosciamus*, *Cicuta*, enz.

over de borst leggen, liet een aftreksel van vlierbloemen met water en een weinig wijn-azijn inademen, en tevens de *Senega Valeriana*, *Arnica*, *Sulph. Aurat. Antim.*, *Spir. Mindereri* enz. inwendig gebruiken.

In het hoofd had niet zoo dikwijls eene *active* ontstekingachtige gesteldheid plaats, als in de borst. De hevigste ijlhoofdigheid en razernij, de zoogenaamde *phrenitis*, waren gewoonlijk slechts krampachtige prikkelingen der hersenen van de eerste soort, geene ontsteking, welke de te voren opgenoemde genees-middelen vorderden. In sommige gevallen, evenwel, had ook hier eene ware *active* ontstekingachtige gesteldheid plaats, en men kon dezelve aan de volgende gewigtige teekenen onderkennen: De ijlhoofdigheid was hevig, somwijlen razend, de lijder was bij tusschenpoozen slaapzuchtig, het voorhoofd was heet, het gezicht rood, somwijlen opgezet, de bloedvaten der oogen waren rooder en meer zichtbaar, de opslag van het oog was vurig, de hals en slag-aderen klopten geweldig en waren opgezet. De verhittende opwekkende middelen, bijv. wijn, kamfer, *opium*, vermeerderden de ijlhoofdigheid. Hier was niets zoo noodzakelijk, dan aan den slaap van het hoofd, achter de ooren, of in den nek, acht of tien bloedzuigers, of even zoo vele kop-

koppen te plaatsen, vervolgens de haren van het hoofd te scheeren en over hetzelfde ijskoude omslagen, als mede, in den nek eene groote blaar-trekkende pleister en aan de kuiten mosterd-pappen te leggen, prikkelende klisteren aantewenden en voor het overige, inwendig zulke krampstillende en zenuw-versterkende middelen toe te dienen, welke niet te veel verhit-ten. Was dit alles nog niet voldoende, zoo wierd over het kaal geschoren hoofd eene blaar-trekkende pleister gelegd en de ettering onderhouden.

Bij deze *active* ontstekingen moet ik evenwel nog twee gewigtige aanmerkingen voegen.

Voor eerst: Het kon gebeuren, dat deze *active* plaatselijke ontsteking, op de aanwending der plaatselijke ontsteking werende middelen, wel in het eerst verminderde, maar vervolgens wederom toenam en hardnekkig wierd. Dit was een teeken, dat dezelve tot *passive* ontsteking was overgegaan, en dan moest men dezelve terstond met de sterkste prikkelende en versterkende middelen behandelen, zoo als ik terstond zal aantoonen. Inzonderheid verdiende als dan de kamfer grooten lof, welke voorze-ker, wanneer zij als een vermogend ontsteking werend middel is beroemd geworden, alleen zulke ontstekingen genezen heeft, welke, of ter-

stond *passief* waren, of door voorafgegane ruime aderlatingen tot die gesteldheid gebragt waren. Zoo kon men dan ook, met groot voordeel, *Opium*, *Moschus* en dergelijken aanwenden bij eene *Phrenitis* en *Peripneumonie*, welke in het begin ontstekingsachtig waren, wanneer men vooraf plaatselijke aderlatingen in het werk had gesteld. Het zoude even zoo nadeelig geweest zijn, deze middelen vóór de aderlating aanwenden, als dezelve na de aderlating te verzuimen, en zij waren onontbeerlijk, om de overblijfselen der ontstekingsachtige verstopping, welke nu alleen door zwakheid (*atonie*) onderhouden wierd, te verdeelen.

Ten tweeden: Ook moest men hier zorgvuldig letten, op het ontstaan der plaatselijke ontstekingen uit eene *consensuele* gastrische oorzaak, en op de ontlasting der prikkelende ziektestof, en hier waren dikwijls een braak-middel, purgatiën, of klisteren, de beste middelen tot derzelver ontlasting. (Zie de gastrische complicatie.)

Het derde geval: de *passive* ontsteking.

Zij kon de zelfde plaatselijke toevallen veroorzaken, welke de *active* ontsteking teweeg bragt, zelfs de plaatselijke hitte en roodheid niet uitgezonderd, dewijl ook hier eene plaatselijke ophooping van bloed aanwezig was. Nogtans kon men dezelve aan de volgende teekenen onder-

der-

derkennen: De pols was klein en week en liet zich gemakkelijk zamendrukken, de afgematheid was zeer groot, en de pols en de ademhaling stonden niet in verband, zoo dat de ademhaling zeer weinig verhaast kon zijn, terwijl de pols zeer snel was, (het welk in het algemeen een der zekerste bewijzen is, dat geenszins eene vermeerderde *active* werking van het vaatgestel, maar, in tegendeel, eene door zwakheid verminderde werking van hetzelfde, de oorzaak der schielijke pols is). (*) Ook had er eene onevenredigheid plaats tusfchen den pols en de toevallen der ont-

K 4

fte.

(*) Het is bekend, dat de buitengewone snelheid en fchielijkheid van den pols, een toeval der rotkoorts, ja zelfs van het fterven, bijgevolg der uiterfte zwakheid is. De reden daar van is alleen hier in gelegen, dat, dewijl het hart reeds zoo zwak is, dat hetzelfde zich niet volkomen zamentrekken en van bloed ontledigen kan, er bij iedere zamentrekking (*Systole*), een gedeelte bloed in hetzelfde terug blijft, waar door het op nieuw tot zamentrekking wordt aangezet. Het hart poogt zelfs, door de dikwijls herhaalde zamentrekkingen, dat geen te vergoeden, het welk het zelve door de *intensive* kracht van ééne zamentrekking niet volbrengen kan, en de omloop van het bloed is hier, niet tegenftaande den snellen pols, niet vermeerderd, maar verminderd.

steking , zoo dat de toevallen der ontsteking des te hooger stegen , naar mate de pols kleiner en zwakker wierd. Hoofdzakelijk nogtans onderkende men dezelve aan de werking der geneesmiddelen , dewijl , namelijk , de verhittende en versterkende middelen geenszins de ontsteking vermeerderden , maar veel meer verminderden , terwijl in tegendeel alles , het welk verzwakkend werkte , dezelve vermeerderde.

De *passive* ontsteking kon in alle deelen van het ligchaam voorkomen. Dezelve kon dus somwijlen onder der gedaante van *Phrenitis* , dan onder de gedaante van long-ontsteking , en op een' anderen tijd , onder de gedaante eener lever - darm - of maag - ontsteking zich vertoonen.

Derzelver genees - wijze was daar in gelegen , dat men het geheele denkbeeld van ontsteking liet varen , en dezelve slechts als het sterkste toeval der zenuwkoorts , als den hoogsten trap van plaatselijke zwakheid beschouwde , welke reeds zeer na aan volkomene versterking , dat is , aan het vuur grensde. Men moest derhalve de krachtigste prikkelende en versterkende geneesmiddelen , met verdubbeling der giften , aanwenden , ten einde , indien zulks mogelijk was , nog dien trap van wederwerking van het levens - beginsel in het ontstoken deel optewekken , welke , ter verhoeding der versterking en

ter

ter verdeeling der ontstekingsachtige verstoppingen, gevorderd wierd. De sterfte giften van wijn, kamfer, *Moschus*, *Opium*, *Serpentaria*, *Arnica*, in verbinding met de kina, vervulden deze aanwijzing; tevens, evenwel, moest daar mede eene gelijk-foortige plaatselijke behandeling gepaard gaan, waar toe, bij inwendige ontstekingen, de aanwending van mosterd-pappen en spaansche vliegen behoorde, als mede, indien de ontsteking in den onderbuik plaats vond, sterk prikkelende zalven en omslagen, koude omslagen en opwekkende klisteren; — ook waren *aromatische* en versterkende baden van groote nuttigheid. Zoo dra, evenwel, als, door de aanwending der sterke prikkelende middelen, de levenskracht in het *passief* ontstoken deel weder versterkt was, of, het welk het zelfde is, zoo dra de ontstekingsachtige toevallen begonnen afnemen, moest men ook het gebruik der prikkelende middelen verminderen, aangezien de trap van prikkeling, welke in het begin noodzakelijk was, bij de toenemende kracht van het werktuig, nadeelig worden kon.

De Rotachtige KomPLICATIE.

Ik onderscheide de rotachtige, van de enkel zenuwachtige gesteldheid, daar door, dat bij de laatste, alleen zwakheid en aandoening der

zenuwen plaats heeft, terwijl bij de eerste, tevens eene beginnende ontbinding en oplossing der bewerktuigde stof, met één woord, eene annadering van dezelve tot scheikundige rotting, in zoo verre als deze in het leven mogelijk is, aanwezig is. Niettegenstaande bij deze, even zoo wel als bij de zenuwachtige gesteldheid, zwakheid de naaste oorzaak uitmaakt, zoo moeten dezelve nogtans niet voor eene en dezelfde gehouden worden: want men kan maanden lang aan de hevigste zenuwkoorts ziek zijn, men kan daar aan sterven, zonder eene rotkoorts gehad te hebben; ook bij ons, alwaar de zenuwkoortsen zeer menigvuldig waren, kwamen de ware rotkoortsen vrij zelden voor.

Men kon derhalve de zenuwkoorts eerst dan rotkoorts noemen, wanneer er zich duidelijke teekenen van bederf en oplossing der stof vertoonden, en deze waren de volgende: de pols was bovenmaten klein en veel sneller, dan hij bij eenvoudige zenuwkoortsen pleegde te zijn, en de onevenredigheid tusfchen de hitte, de overige toevallen der ziekte en den pols, was altijd duidelijker merkbaar; de hitte was brandende en bijtende, zoo dat dezelve een zeer onaangenaam gevoel in de vingeren van den genen, welke den lijder aanvoelde, te-

terug liet; de huid was met een kleverig en sterk zweet bedekt, de afgang was waterig en menigvuldig, de pis troebel en verzadigd, en alle deze onlastingen, als ook de adem des lijders, hadden een' stinkenden, rotachtigen reuk; de tong was bruin, of zwart en geborst; er hadden bloedstortingen plaats uit den neus, de darmen, nieren enz., en het ontlaste bloed was zeer donker en niet stollende; ook kwamen er petechien, als gevolgen eener dergelijke uitstorting van bloed, uit de vaten onder de opperhuid ten voorschijn. Zeer ligt ontstond er aan sommige deelen plaatselijk vuur, het welk alleen door de ontsteking eener blaartrekkende pleister, of door de drukking van het ligchaam op de plaatsen, waar op hetzelfde rustte, kon veroorzaakt worden.

Deze gesteldheid der bewerkte stof kon, wel is waar, reeds door den hoogsten trap van verzwakking des levens beginfels, bij gevolg door dien, welke bij de zenuwkoorts plaats heeft, veroorzaakt worden; dan nog meer geschiedde dit, indien er oorzaken op het ligchaam werkten, welke onmiddellijk en scheikundig de neiging der stof tot rotting vermeerderden; daar toe behoorden: eene reeds plaats hebbende voorgeschiktheid der stof tot rotting, de zoogenaamde scorbutische gesteldheid; of wanneer

neer er, gedurende de koorts, zulke zelfftandigheden gebruikt waren, of op het ligchaam gewerkt hadden, welke ligt tot rotting overgaan, of dezelve konden bevorderen, waar toe ik brenge: het gebruik van vleesch fpijzen, welke niet verteerbaar waren; de inademing van zoodanige lucht, welke reeds door de ademhaling bedorven (*geanimalifeerd*) was, als mede alle foort van morfigheid en onzuiverheid; of wanneer zulke ftoffen, welke tot rotting neigen, in het ligchaam wierden terug gehouden, waar toe de ophooping van gal en andere gastrifche ftoffen moet worden gebragt; indien de noodige ontlastende middelen wierden verzuimd; of wanneer, door te fterke uit-en inwendige verbitting, een' te hoogen trap van warmte onderhouden werd, welke het ligchaam niet alleen verzwakte, maar ook tevens, fcheikundig, de ontbinding en oplossing der werktuigde ftof bevorderde.

De genees-wijze beftond daar in, dat men de krachten op alle mogelijke wijzen zocht optewekken en te verfterken, en ook tevens zulke middelen aanwendde, welke de verbinding en den zamenhang der ftof vermeerderden, als ook derzelve rotachtige gefteeldheid verbeteren konden; welke middelen deels algemeen, deels en voornamelijk op die deelen moesten worden
aan-

aangewend, alwaar eene plaatselijke rotting aanwezig was. De zelfde opwekkende en versterkende genees-middelen derhalve, welke bij de zenuwkoorts vereischt wierden, en de zelfde regelen van aanwending, kwamen ook hier te stade; daarenboven, evenwel, nog eenige andere middelen, welke de zenuwkoorts op zich zelve niet vorderde, ja zelfs dikwijls niet verdroeg, namelijk: de aanwending der koude, der sterkste minerale zuren en der zamentrekkende zelfstandigheden, als het zwavel zuur, de Aluin, het IJzer-vitriool, de *Terra Iaponica*, *Cort. Quercin.*, *Rad. Tormentillae*, *Bistortae*. Waren er duidelijke teekenen van rotting in de darmbuis aanwezig, zoo deden, behalve het inwendig gebruik, klisteren van gemelde middelen, de beste uitwerking. Vertoonde de rotting zich meer uitwendig als vuur, zoo moesten uitwendig omflagen van de zelfde middelen aangewend worden.

Ziekte-gevallen.

Ik voeg hier nog twee ziekte-gevallen bij, waar van het eerste zich door deszelfs veranderlijken vorm (*metaschematismus*) en het andere door deszelfs hardnekkigheid onderscheidde.

De mededeeling van het eerste geval heb ik te danken aan den Heer succow, adfisterend

geneesheer in ons Clinisch Instituut. De tweede ziekte werd, in het Clinisch Instituut, zelf, van den Heer KRAFT, thans geneesheer te *Runkel*, behandeld en beschreven, welke ook bij deze gelegendheid bewijzen zijner getrouwheid, opmerkzaamheid en zorgvuldigheid aan den dag legde.

H. Zijnde 20 jaren oud, van eene vroegelichaamsgesteldheid, werd, in het begin van de maand October 1798, door eene koorts aangetast, waar mede moeilijke doorslikking en gebrek aan eetlust vergezeld gingen. Hij was reeds meermalen aan dit ongemak onderhevig geweest, en had zich hetzelfde thans, door een onmatig gebruik van verhittende dranken, waar op hij koude gevat had, op den hals gehaald. Een braak-middel, het welk hij, nog voor dat hij zich aan mijne behandeling overgaf, innam, had wel behoorlijk gewerkt, waar door eene groote hoeveelheid taaije slijm en gal ontlast werd, maar des niettegenstaande verergerden daar op de toevallen aanmerkelijk, en de afgematheid, welke in het begin niet sterk was, nam zeer de overhand.

Ik zag hem voor het eerst, eenige dagen na dat hij het braak-middel had ingenomen. Hij klaagde over bestendig toenemende verzwakking en ongemak in de keel, en over aanhoudende

stompe pijn in het hoofd. De amandelen waren opgezet, en de geheele inwendige oppervlakte van den mond, als ook de tong, met een slijmig beslag overdekt. De oogen stonden flauw en zwommen in tranen. De eetlust ontbrak niet geheel, ook had hij nu en dan stoelgang, en de onderbuik, als ook de hart-kolk, waren niet opgezet. De pis was bleek en zonder zetsel; de uitwaseming der huid was niet algemeen. De pols was zeer veranderlijk, nu week, dan hard, nu klein, dan grooter en voller, doch altijd schielijk, zoo dat hij 90 tot 95 slagen in eene minuut had. 's Nachts was de lijder zeer onrustig en ijde onophoudelijk, het welk nu zacht, dan sterker was, en ook des daags niet geheel ophield.

Ik vond geene genoegzame reden, om in deze omstandigheden een braak-middel te herhalen. Ook wierd ik hier van weêrhouden, door het slechte gevolg van het in 't begin der ziekte aangewende braak-middel, als ook door de ondervinding, dat, bij het thans heerschend zenuwachtig karakter der ziekten, de braakmiddelen algemeen nadeelig waren, uitgezonderd in die gevallen, waar in dezelve volstrekt waren aangewezen. Ik schreef dus een sterk verzadigd aftreksel voor van de *Valeriana*, met *Liq. Anod. M. H.* en amoniak-zout, eene
 spaan-

spaansche vlieg op den nek en een' gorgel-drink, waar van ammoniak-zout en honig-azijn de voornaamste genees-middelen uitmaakten. Door deze behandeling hoopte ik, de zenuwachtige gesteldheid der ziekte ten onder te brengen, de voornaamste toevallen te verminderen en de afscheiding der huid te bevorderen.

Op het gebruik dezer middelen werd de pols geregelder, de uitwaseming der huid begon behoorlijk werkzaam te worden en de ijlhoofdigheid verminderde. Maar de toevallen der keel namen bestendig toe, zoo dat de lijder niet dan met groote moeite slikken en, niet zonder eene zichtbare kracht-inspanning, spreken kon. Wanneer ik den mond van binnen onderzocht, was dezelve geheel met sprouw bezet, welke, door derzelver prikkeling, eene gedurige ontlasting van speeksel veroorzaakte. De enteric der spaansche vlieg werd onderhouden en de lijder kreeg, behalve de vorige inwendige middelen, nog een aftreksel der kina met *Spir. Mindereri* en een mengsel van *borax* met rozenhoning. Het ammoniak-zout werd weggelaten.

Nadat met deze behandeling twee dagen was aangehouden, werd de toestand van den lijder merkelijk beter, zoo dat ik met grond verwachten kon, hem binnen korten tijd te zullen herstellen.

stellen. Dan deze verwachting was van korten duur. Nog den zelfden avond klaagde hij over groote benaauwdheid en onrustigheid, over jeukte der huid en over eene brandende pijn in den balzak, welke hij reeds verscheidene dagen te voren gevoeld, maar uit schaamte zoo lang verzwegen had, tot dat de toenemende hevigheid hem noodzaakte, om hulp te zoeken.

Deze pijn wierd veroorzaakt, door eene ontvelling en vurige puisten aan den balzak, welke, uit eene hem onbekende oorzaak, gedurende de ziekte waren ontstaan. Wat de benaauwdheid en het jeuken der huid betrof, zoo kon men daar uit niet anders dan een' huid-uitslag voorspellen, welke den volgenden dag ook werkelijk ten voorschijn kwam, terwijl zich, voornamelijk aan de borst en de ledematen, een witte, onregelmatig verdeelde, gierst-uitslag vertoonde. De lijder bevond zich daar door niets beter, uitgenomen, dat de benaauwdheid en de toevallen der keel eenigzins verminderden. Veel meer had er eene aanmerkelijke gevoelloosheid (*apathie*) bij hem plaats, en de pols was veel schielijker en harder, dan te voren. In dezen toestand, moest men bij de behandeling zorgvuldig letten op de krachten, op de gesteldheid der watervaten (*Systema Lymphaticum*) en der huid, en de lijder kreeg dus,

behalve de te voren genoemde inwendige genees-middelen in verdubbelde giften, nog de *Serpentaria*. Uitwendig wierd eene nieuwe spaansche vlieg aangelegd, en tegen het ongemak aan den balzak wierd eene zalf van *Ung. althææ* en *Extr. Hyosc.* voorgeschreven.

Den volgenden dag. De beterschap was duidelijk merkbaar. De gierst-uitslag stond hoog, en de huid in den omtrek was reeds aanmerkelijk rooder, dan den vorigen dag. Alleen de pols bleef nog klein, hard en ongeregeld; de ijlhoofdigheid nam niet af, en in de pis ver-
toonde zich eene drijvende wolk, welke na eenigen tijd verdween. Met het gebruik der vorige middelen wierd aangehouden, en na twee dagen was de gierst-uitslag wederom verdwenen, zonder dat den lijder, of de omstanders, de oorzaak daarvan bekend was. De lijder wierd op nieuw onrustig en wierp zich gedurig heen en wêer; in zijn oog was iets verwilderds. Tegen den avond begon hij sterk te ijlen, en de pols wierd harder en ongeregelder. Ik liet hem terstond mosterdpappen aan de knien leggen, dikwijls warmen drank en de vorige inwendige genees-middelen in versterkte giften toedienen. Na vierentwintig uren, ver-
toonden er zich witte vlekken, van ongeveer twee tot drie duimen lang en een' halven tot een'

een' geheelen duim breed, op de huid. Deze vlekken wierden van tijd tot tijd meer verheven en binnen korten tijd met een waterachtig vocht aangevuld, zoo dat men nu niet meer twijfelen kon, of er was eene *Febris Bullosa* aanwezig. De huid was intusfchen koud en bleek, en het voorhoofd met een koud zweet bedekt. De pols was klein en fchielijk, de adembaling kort, en de lijder lag bestendig als bezeffeloos, zoo dat zijne gesteldheid de vermogendste hulp-middelen vorderde. Ik fchreef hem derhalve voor: een zeer verzadigd afkookfel der Kina en een aftreksel van de *Rad Serpentaria* met kamfer en *Spir. Mindereri*, als ook klisteren van de *Valeriana*. De verettering der spaansche vlieg en de mosterdpappen wierden onderhouden.

Deze nieuwe uitflag had naauwelijks twee dagen geftaan, wanneer dezelve, niettegenftaande het gebruik dezer middelen, in éenen nacht insgelijks verdween. Den volgenden morgen, na dat dit had plaats gehad, vond ik den lijder flapende; de adembaling was diep en de pols golvende. Kort daarna ontftond er een tamelijk fterk zweet, en in de pis, welke dikwijls geloosd wierd, vertoonde zich eene wolk, welke na eenige uren op den bodem nederzonk. Bij het ontwaken fcheen de lijder evenwel nog

bestendig onrustig te zijn, maar tegen den avond werd hij rustiger, en eerst tegen den middernacht zettende de ijlhoofdigheid wederom aan. Den volgenden dag was alles beter; de ademhaling was vrijer, de huid wafemde uit; de pols was geregelder en de geest meer opgeklaard. Maar nu kreeg hij eenen aanhoudenden hoest, welke vooral des nachts zeer lastig was. Hier bij volgde, zeldzaam en niet dan met groote moeite, eenige ontlasting uit de borst. Hij gevoelde in dezelve geene pijn, of ontsteking. Tevens bemerkte ik, dat hij zwaarhoorig geworden was. Hij kreeg wederom een spaansche vlieg op de borst, en inwendig, *Kina, Saleb, Sulph. Aur. Antim, en Spir. Mindereri.* Onder het gebruik dezer middelen beterde de lijder van tijd tot tijd, zoo dat hij, op het eind der Maand October, het bed verlaten kon. Alleen bleef hem de hoest nog eenige weken bij. Eindelijk week ook dit overblijffel der ziekte, welke zich aanhoudend onder zoo vele veranderlijke gedaanten vertoond had, voor het gebruik van het IJslandsch mos, van de *Polygala*, de *Dulcamara*, de zwavel, de melk en door het aanhoudend open houden der kunstige zweren.

R. Eene vrouw van 34 jaren oud, van een bloedrijk galachtig (*Sanguineo-cholerisch*) temper-

perament, had den achtsten November, op den gewonen tijd, hare stonden, waar bij de bloedsontlasting vrij sterk was. Na dat dezelve een' dag hadden gevloeid, vatte de lijderes koude en ergerde zich, met dat gevolg, dat de stonden van nu af aan ophielden te vloeijen, waar op zij zich te bed begaf. Zij klaagde, den tienden, over zwaarte door de leden, hoofdpijn, duizeligheid, gebrek aan eetlust en stoelgang; de pols was ongeregeld, eenigzins vol, de huid droog. Men schreef het volgende voor:

<i>R. Crem. Tart.</i>	$\mathfrak{z}\mathfrak{ss}$.
<i>Borac. Venet.</i>	$\mathfrak{z}\mathfrak{i}$.
<i>Sulph. Aur. Ant.</i>	<i>gr. vi.</i>
<i>Pulv. Rad. Liq.</i>	$\mathfrak{z}\mathfrak{iii}$.
<i>M. F. Pulv.</i>	

S. Om de twee uren een thee-lepel vol te nemen, met thee van kamillen bloemen; en een laauw voetbad met zout.

Den volgenden dag begonnen de stonden wederom eenigzins te vloeijen. De pols was schie-lijk, ongeregeld, eenigzins vol, de huid droog. Zij bleef met het gebruik der vorige geneeemiddelen aanhouden.

Den dertienden November. De koorts schijnt meer zenuwachtig te worden; de pols is klein, krampachtig zamengetrokken, ongeregeld; de verzwakking neemt sterk toe; de afgang is vloe-

baar, maar heeft niet dikwijls plaats; de tong is wit, de pis waterig; de stonden zijn opgehouden. Zij heeft dikwijls koortsachtige huivering. Ik schreef haar voor:

Rx. Pulv. Rad Valer. ʒiii.
Inf. aq. fervid. per dim. horæ. ʒvi.
Colat. adde Borac. Venet. ʒi.
Tart. Emetic. gr. i.
Tinct. Rhab.
Syr. Commun. ā ʒʒ.
M. D.

S. Om het uur een lepel vol.

Den veertienden Nov. De afgang is wederom geregeld, de pols niet meer zoo klein als gister; de zwakheid is nog groot; de lijderes heeft dorst en neiging tot braking. Zij kreeg den vijftienden het volgende:

Rx. Pulv. Rad. Ipec. gr. xv.
Tart. Emetic. gr. ii.
Solve in aq. fontan. ()* ʒiii.
Oxym. Scillitic. ʒʒ.
M. D.

S. Alle kwartier uurs een lepel vol te nemen.

Dit

(*) Dewijl het gewoon water nimmer volkomen zuiver is, dient men den braak-wijnsteen, en in het algemeen, de metallieke midden-zouten en metaalkal-

Dit middel verwekte driemalen braking, waar door slijm en gal ontlast wierd. De pols is klein, ongeregeld, eenigzins snel; het hoofd is bezet; de oogen staan betrokken vuil; de pis is waterig, de afgang dun. Men schreef het volgende voor:

L 4

R.

kalken, altijd voor te schrijven, met overgehaald, of zuiver water. Immers bevat het gewoon, en inzonderheid het pompwater, vele zouten, waar van sommige, als de koolstofzure kalk en bitteraarde, het vermogen bezitten, om den braakwijnsteen en andere metallieke zouten, vooral ook de bijtende zeezoutzure kwik, te ontleiden (*); terwijl, bovendien, verschillende inmengselen van extractive, of zamentrekkende deelen van gezwavelde waterstof en andere vreemde zelfstandigheden, met sommige van welke het gewoon water doorgaans verontreinigd is, als mede de dampkrings-lucht, welke daar in altijd huisvest, het zelve ter bereiding, inzonderheid van metallieke genees-middelen, ongeschikt maken.

DE VERTALER.

(*) WESTRA, *Disfertatio Chemico-medica inauguralis, de Antimonio*. Gron. 1792. pag. 184.

DURING, *Disfertatio Chemico-medica inauguralis, de erroribus quibusdam in formularum praescriptione evitandis*. Gron. 1800. In het nederduitsch vertaald, achter TROMSDORFFS Zakboek voor Praktizerende Artsen, door M. TIROEL.

<i>Rx. Pulv. Rad. Valer. Min.</i>	$\mathfrak{z}$ iii.
— — <i>Angelic.</i>	$\mathfrak{z}$ ii.
<i>Ebull. c. aq. font.</i>	$\mathfrak{z}$ vi.
<i>Colat. adde. Spir. Minder.</i>	$\mathfrak{z}$ i.
<i>Extr. Nuc. Vom, gr.</i>	vi.
<i>Mucil. gumm. Arab.</i>	$\mathfrak{z}$ ß.
<i>Syr. Commun.</i>	$\mathfrak{z}$ i.
M. D.	

S. Om het uur een lepel vol te nemen.

Den zeventienden. De doorloop is opgehouden; de tong is aan de kanten nog bruinachtig beflagen, in het midden is dezelve zuiverder en vochtig. De huid is zacht, de pols veranderlijk, klein, krampachtig te samengetrokken, niet zeer snel; de buik is zacht en niet gespannen; het hoofd is bezet, het gehoor bezwaarlijk; het gezigt staat betrokken en de zwakheid is groot. De lijderes had trek tot koffij en ik stond haar een kopje toe zonder melk. Het bovengemelde aftreksel wierd voortgebruikt, de lucht van tijd tot tijd gezuiverd en de lijderes niet te warm gehouden.

's Avonds. De koorts is sterker; de lijderes ijelde dezen namiddag zacht; thans schijnt het hoofd een weinig minder bezet te zijn; de wangen zijn rood; de opslag van het oog is eenigzins stijf; de pols heeft omtrent 90 slagen, is veranderlijk, ongeregeld, krampachtig; de huid

is eenigzins vochtig, als ook de tong; tot dus verre had er geen afgang plaats. Zij blijft met de vorige genees middelen aanhouden.

Den achttienden. Er deden zich wederom eenige teekenen der maandstonden op. De oogen staan verwilderd en glinsterende; de pis is waterig, de huid zacht, de tong vochtig en bruin beslagen. Zij had dezen nacht geijld; de pols is ongeregeld, niet zoo schielijk als gister, ook is dezelve eenigzins voller. Zij had trek tot koffij en dronk twee kopjes. Het vorigaftreksel wierd voortgebruikt.

'sAvonds. Alles is gelijk als dezen morgen, behalve, dat zij klaagt over pijn in den buik. Zij had onwillekeurigen afgang. Ik liet aan beide kuitten mosterdpappen aanleggen en schreef de volgende klisteer voor:

R. Rad. Valerian. Min.

Flor. Chamom. Vulg. āā ʒii.

Herb. Hyosciam. ʒi.

C. M.

Den negentienden. De lijderes ijldede dezen nacht sterk; de pols is klein, ongeregeld en eenigzins snel, de huid droog; de tong is nog sterk bruin beslagen en droog, ook is de mond droog; zij had eens dunnen afgang; ook klaagt zij over pijn in den buik; de onderbuik is opgezet en week; de oogen staan flauw en het

gehoor is bezwaarlijk; de zwakheid is zeer groot; zij heeft geen' dorst. Er wierden mosterd-pappen op de beide armen gelegd, en daar bij het volgende voorgeschreven:

Rx. Pulv. Rad. Valer. Min. $\overline{3}$ i.

— — — *Serpent. Virg.* $\overline{3}$ i.

Ebull. c. aq. fontan. $\overline{3}$ vi.

Col. add. Camph. c. mucilag.

gumm. arab. tritae gr. x.

Spir. Mindereri $\overline{3}$ i.

Vini Ant. Huxh. gtt. xxx.

Syr. Commun. $\overline{3}$ i.

M. D.

S. Om het uur een lepel vol in te nemen.

Tegen de droogte, nam zij nu en dan een theelepel vol honig azijn. Bovendien werd een opwekkende klisteer angewend.

Den twintigsten. De pols is eenigzins voller en zacht, de tong vochtiger, de huid los en zacht; de pis is bruin, verzadigd, zonder zetfel; de lijderes heeft geene ontlasting gehad; de ademhaling is eenigzins bezwaarlijk; somwijlen heeft er hoest plaats, waar bij niets uit de borst ontlast wordt. Zij houdt met het gebruik der boven gemelde middelen aan.

'sAvonds. De pols is zeer snel en ongeregeld, het hoofd zeer bezet, de ademhaling ongeregeld en reutelende, de huid zacht; er is geen af-

afgang geweest; de genees-middelen worden herhaald, met bijvoeging van *Liquor Anodinus M. H.* en alle uur een lepel vol goeden Rijnwijn; het geheele ligchaam wordt, bij gebrek van baden, welke niet kunnen worden aangewend, dikwijls met gekamferde brandewijn gewasfchen, en daarenboven opwekkende klisteren met *Arnica* en *Valeriana* en mosterdpappen aangewend.

Den eenentwintigften, 's morgens. De lijderes ligt geheel bezeffeloos met gefloten oogen; zij laat de ledematen hangen, en legt de voeten fomwijlen van het bed; de oogen zijn vuil en ftaan betrokken; de tong is vochtig en zuiver aan de punt; de pols is iets voller, dan gister, hebbende 100 flagen in eene minuut, doch ongeregeld. De ademhaling is reutelende en bezwaarlijk; de ftoelgang gaat onwillekeurig af, als ook de pis; zij ijde wederom dezen nacht. Ik liet wederom mosterdpappen op de armen leggen en het gebruik van den wijn verdubbelen, den drank van gister herhalen en liet zorgen, dat er frifche lucht in het vertrek bleef; met het wasfchen van het ligchaam met gekamferde brandewijn wierd aangehouden, als ook de klisteren wederom aangewend.

's Nademiddags. De pols is voller, geregeld en zacht; de lijderes ziet opgeklaarder uit; het gezigt is rood, de huid zachter, de ademhaling ge-

gemakkelijker; de afgang is niet meer waterig; zij hoort nog bezwaarlijk; de mosterdpappen veroorzaakten de lijdere's pijn; zij hield de klisteer niet binnen. Alle genees-middelen wierden voortgebruikt en nog daar bij alle uur een half grein *Ipecacuanha* genomen.

's Avonds. De pols is wederom kleiner, het hoofd zeer bezet; de zwakheid neemt toe; de stoelgang is wederom waterig en schijnt door het *Sulphur Auratum* aangezet te worden; zij hield de klisteer binnen. Men schreef haar nu het volgende voor:

R.	<i>Puly. Cort. Peruv.</i>	℥i.
—	<i>Rad. Serp. Virg.</i>	
—	<i>— Angelic.</i>	
—	<i>— Arnicae.</i>	ā ℥ii.
	<i>Ebull. c. aq. fontan.</i>	℥vi.
<i>Colat. adde</i>	<i>Liq. Anod. M. H.</i>	<i>gtt. LXXX.</i>
	<i>Vini Ant. Huxh.</i>	<i>gtt. XXX.</i>
	<i>Syr. Commun.</i>	℥i.
	<i>M. D.</i>	

S. Om het uur twee lepels vol te nemen. Daarenboven kreeg zij alle half uur een half kopje Rijnwijn, behalve de vorige middelen. Den tweeëntwintigsten. Alles is gelijk als gister; de lijdere's ziet een weinig opgeklaarder uit; het gezigt is rood, het gehoor bezwaard; de ontlastingen gaan zonder bewustheid af.

Zij

Zij kreeg nu :

℞.	<i>Puly. Cort. Peruv.</i>	℥i.
—	<i>Rad. Serp. Virg.</i>	
—	<i>— Angelic.</i>	à ʒiii.
—	<i>— Arnicae.</i>	ʒi.
	<i>Infunde Vino Rhen. Optim.</i>	℥vi.
	<i>adde Spir. Mindereri</i>	℥i.
	<i>Liq. Anod. M. H.</i>	gtt. LX.
	<i>Vini Antim. Huxh.</i>	gtt. XL.
	<i>Syr. Commun.</i>	℥i.
	<i>M. D.</i>	

S. Om het uur twee lepels vol te nemen.

℞.	<i>Camphorae</i>	gr. i.
	<i>Rad. Ipecac.</i>	gr. ʒ
	<i>Sacchari alb.</i>	ʒi.
	<i>M. F. Puly. Disp.</i>	dof. viii.

S. Om de twee uren een poeder te nemen.

Met al het overige wierd aangehouden, en alle half uur een half kopje Rijnwijn gegeven.

's Avonds. De lijderes sluimert en ijlt zacht; de overige omstandigheden zijn onveranderd.

Den drieëntwintigten. De lijderes ziet vlugger uit en is bij haar verstand; zij sliep dezen nacht iets; de pols is niet volkomen zoo klein als gister, ook is hij geregelder en zachter. Het gehoor is zeer bezwaard; de tong is nog bruin beslagen en vochtig; de huid is week en begint om het gezicht uittewasemen. Zij hoest

nog en heeft nog pijn op de borst; de ademhaling is eenigzins vrijer, maar zuchtende. De doorloop is opgehouden, de genees-middelen worden voortgebruikt.

's Avonds. De lijderes ijlt somwijlen; de oogen zijn vuil en staan flauw; de pols is voller, niet zeer snel; de pis is verzadigd en er vertoont zich een wolkje in dezelve, het welk in het midden blijft hangen. De huid is vochtig en wafemt in het gezicht uit; de tong is bruin beslagen en vochtig, niet trillende; de lijderes braakte de genees-middelen eenmaal uit. De mosterd-pappen veroorzaakten haar pijn en werden afgenomen; er had heden geen' afgang plaats. Zij blijft met het gebruik der genees-middelen aanhouden.

Den vierentwintigsten. De lijderes ziet er redelijk opgeklaard uit; de pols is voller, vrij geregeld en zacht, niet snel; de ademhaling is niet meer zoo bezwaard; de tong is nog bruin beslagen, vochtig, niet trillende; de afgang is gebonden; de huid is zacht; gedurende den tijd, dat de lijderes sluimert, ijlt zij nog. Zij blijft met alles aanhouden; de gift der kina werd verdubbeld.

's Avonds. De lijderes is zeer onrustig; de pols is redelijk vol, geregeld, eenigzins hard en heeft ongeveer 80 slagen; de huid is zacht; de lij-

de-

deres ijlt en had eenige malen hik, als ook geneigdheid tot braking. Zij weigerde de geneesmiddelen meer in te nemen, maar liet zich nogtans daar toe bewegen.

Den vijfentwintigsten, 's morgens. De lijderes ijlt, maar met geöpende oogen; het bovenste ooglid is aan den buiten ooghoek nedergetrokken; de pols is kleiner dan gister, eenigzins snel en hard, doch vrij geregeld; de tong is aan de punt zuiver en vochtig, niet trillende, nogtans kan zij dezelve niet uitsteken. De ontlasting van den afgang is onwillekeurig, als ook der pis; zij was 's nachts zeer onrustig en had, sedert twaalf uren, geene geneesmiddelen meer ingenomen. Zij gebruikt alle middelen voort, en daarenboven wierd nog het volgende voorgeschreven.

R. *Laud. Liq. Syd.* gtt. xx.

Aq. Fontan 3 ℥

M. D.

S. Om de twee uren 20 droppels met wijn te geven. Bij de vorige klissteer wierd nog kina gevoegd.

's Nademiddags en 's avonds. De lijderes is slaapzuchtig en ligt met half geöpende oogen en zucht. De pols is wederom kleiner, vrij geregeld, niet zeer snel en zacht; de ademhaling is eenigzins snel, maar niet bezwaarlijk;

de

de ontlasting der afgang en der pis is onwillekeurig; de huid is zacht; men kan geen' gierst-uitslag, of petechien waarnemen, ook hebben er geene krampachtige toevallen plaats. De genees-middelen worden voortgebruikt, en er wordt eene spaansche vlieg-pleister in den nek gelegd.

Den zesentwintigsten. 's morgens. De lijderes heeft een opgeklaard voorkomen; zij hoort beter en spreekt ook met verstand; de pols is eenigzins klein, geregeld, zacht, niet snel; de ademhaling is zuchtende, niet zeer bezwaarlijk; de tong is aan de zijden bruin beflag en vochtig; de huid is zacht; zij had geen' afgang; de spaansche vlieg had eene blaar getrokken, welke met *Empl. Citrin.* verbonden wierd; de lijderes klaagt, dat de plaats haar smert. De overige middelen wierden voortgebruikt.

's Nademiddags en 's avonds. Alles is in den zelfden toestand; zij ijlt niet en er hebben geene krampachtige toevallen plaats.

Den zevenentwintigsten. De lijderes gevoelt zich zelve en is volkomen bij het verstand; 's nachts ijldde zij nog een weinig in de fluimering; de pols is ongeregeld, nu eens sterker, dan eens zwakker, zacht, niet snel; de ademhaling is niet bezwaard, maar steunende; de tong is aan de punt zuiver en vochtig; zij ligt zeer ont-

onrustig en heeft zich in de omstreek van het heiligbeen doorgelegen; de afgang is gebonden; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk naar den grond zinkt; zij had trek tot bier, het welk ik haar liet geven, en zij zeide, dat het haar goed smaakte. De middelen wierden voortgebruikt.

Den achtentwintigsten. De afgang is gebonden en in de pis van gister is een zetsel; de bovenste oogleden trekken zich wederom naar boven; de spaansche vlieg wordt open gehouden.

Den negenentwintigsten. De lijderes sliep bijna den geheelen nacht door en wafemde in den voornacht uit; de pols is ongeregeld en snel, nu voller, dan kleiner; de ademhaling is zuchtende en eenigzins bezwaard; de huid is droog, de tong bruin beflagen en niet vochtig; de afgang is eenigzins vloeibaar; de pis van gister heeft geen zetsel; er werd in de kamer gewaschen en dezelve was vervuld met damp, ik liet zulks terstond veranderen; de vorige kina-wijn werd nog versterkt met *Rad. Caryophyll.*; de kamfer, het *Laudanum* (alle twee uren 4 drop-pels), de Rijnwijn, het waschen en de klisteren werden herhaald.

's Avonds. De pols is eenigzins klein, geregeld, week en had ongeveer 80 slagen; de ademhaling is redelijk vrij; de huid is aan de

voeten zacht; aan het hoofd, den buik en de armen heeft eene zachte uitwaseming plaats; zij hield eene klisteer binnen; de mosterdappen bleven 6 uren aanliggen.

Den dertigsten. De lijderes ziet ter nedergeflagen uit; het gezigt is rood; de oogen staan flauw en slijmerig; de pols is nu voller, dan kleiner, zacht en heeft 90 slagen; de ademhaling is meer bezwaard en zuchtende; de huid is zacht; de tong is bruin en sterk beslagen, niet zeer vochtig; de mond is met een taai slijm bedekt; er was sedert gister geen afgang geweest; zij heeft de klisteren van gister en heden tot nog toe bij zich gehouden; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden hangen blijft; zij was dezen nacht onrustig en ijde somwijlen; thans is zij bij hare kennis. Alle de middelen worden voortgebruikt en bij de kina-drank, twee drachmen *Rad. Senegae* gevoegd. Zij krijgt gerstewater om te drinken, gemengd met:

℞. *Spir. Vitriol.* 3 ℥.

Syr. Comm. 3 i.

M

S. Om een theelepeltje vol onder een kopje gerstewater te mengen. — Er wierd eene spaansche vlieg op de borst gelegd.

Den eersten December. De lijderes was de-
zen

zen nacht onrustig; na middernacht hield het zweeten op en zij was ijlhoofdig, tegen den morgen kwam zij wederom bij het verstand; de pols is voller dan gister, vrij geregeld, zacht, niet snel; de huid is vochtig, de ademhaling nog eenigzins bezwaarlijk; de tong is bruin beslagen en vochtig, de afgang onwillekeurig; de pis is bruin, verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden zweeft; zij houdt de klisfeer bij zich; de spaansche vlieg heeft genoegzaam sterk getrokken en wordt met *Empl. Citrin.* verbonden; zij nuttigde een weinig soep en gebruikt alle genees-middelen voort.

's Avonds. De lijderes was slaapzuchtig en lag den geheelen nademiddag stil henen; de pols is wederom klein, zacht en eenigzins schielijk; de ademhaling is vrij en de lijderes wafemt uit aan het hoofd, de armen en den buik; zij houdt de klisfeer bij zich.

Den tweeden. De lijderes was dezen nacht rustig; zij is bij het verstand en gevoelt zich verligt; de pols is klein en ongeregeld, de ademhaling kort en zuchtende, de huid vochtig; de tong is sterk beslagen en vochtig. Na de klisfeer ontlastte zich eenige harde afgang. Alle de overige middelen worden voortgebruikt.

's Avonds. Alles is in den zelfden toestand

gelijk dezen nademiddag, alleen is de pols iets sneller; zij ligt slaapzuchtig.

Den derden. De lijderes is bij het verstand, maar ziet neerflagtig uit; de pols is zeer klein en schielijk; de ademhaling is bezwaarlijk en zuchtende; de huid is droog, de tong sterk bruin beslagen en trillende; de mond is met taai slijm bedekt; zij heeft drukking in de hart-kolk en walging; zij heeft geen' afgang gehad; de pis is verzadigd en heeft een overvloedig rozen-kleurig zetsel. Aangezien, door de krachtigste genees-middelen, de vrije ademhaling niet hersteld kon worden, zoo werd de tegenprikkeling door een braak-middel beproefd:

℞. *Pulv. Rad. Ipecac.* ℥i.
 — *Castorei* gr. iv.

M. F. P. D.

S. Op eens te nemen.

℞. *Flor. Cham. Rom.*
Rad. Valerian. á ℥ii.

C. D.

S. Om te gebruiken als thee.

's Nademiddags De lijderes heeft tamelijk gebraakt, zijnde daar door taai slijm ontlast; de pols is nog klein, schielijk en zacht; de ademhaling is vrijer; er heeft eene wakende slaapzucht (*Coma Vigil*) plaats; de overige genees-middelen worden nu wederom voortgebruikt,

bruikt, en boven dien krijgt zij nog, alle twee uren, 40 droppels *Tinct. Cort. Peruv. Whytt.*

Den vierden. De lijderes is bij het verstand, maar ter nedergeflagen; zij fliep dezen nacht iets, maar ijde nier; aan de bovenste ledematen hebben nu en dan trilling en peeshuppeling plaats; de pols is klein en heeft omtrent 80 flagen, dezelve is trillende; de ademhaling is nog zuchtende; de huid is droog, de tong ſterk beflagen en droog; de pis is verzadigd en heeft een wolkje, het welk in het midden hangt; zij heeft nog geene ontlaſting; de ſpaanſche vlieg op de borst is wederom toegegaan; er worden moſterdpappen onder de beide voetzolen gelegd en alle de genees-middelen naauwkeurig voortgebruikt.

's Nademiddags. De pis van heden morgen heeft een roodachtig zetſel; zij had willekeurigen afgang, waar door nogtans niets dan de klifteen ontlaſt wierd; de peeshuppeling is zeer ſterk; er wierd eene ſpaanſche vlieg op de borst gelegd en, behalve de gewone middelen, om de twee uren, twee greinen *moschus* gegeven.

Den vijfden. De lijderes fliep dezen nacht weinig, maar fluimerde alleen en ijde eenigzins; het gehoor is nog een weinig bezwaarlijk; de pols is klein, eenigzins ſnel en onge-

regeld; de adembaling is zuchtende, de huid droog, de tong sterk bruin beflagen en droog; geen afgang; er heeft nog peeshuppeling plaats; de spaansche vlieg heeft getrokken en wierd met *Empl. Citrin.* verbonden, en behalve de vorige genees-middelen, wierd nog het volgende voorgeschreven:

℞. *Liq. C. C. Succin.*

— *Anod. M. H.*

Tinct. Cort. Per. Whytt. ʒiii.

Laud. Liq. Sydenh. 3℥.

M. D.

S. Om de twee uren 90 droppels te nemen.

's Avonds. Alles is in den zelfden toestand; de lijderes sluimert en ijlt somwijlen; er wierden mosterdappen aangelegd.

Den zesden. De lijderes ligt stil en is ter nedergeflagten; het aangezicht is bleek; de pols is nog klein, geregeld en eenigzins schielijk; de adembaling is bezwaarlijk en zuchtende; de peeshuppeling houdt op; — voor het overige als gister; de spaansche vlieg wordt open gehouden; met de droppels wordt alle twee uren tot 120 opgeklommen, en bij elke kamfer-poeder, worden 6 greinen *Siliquae Vanillae* gevoegd; het zwavel-zuur wordt vermeerderd en de overige middelen worden voortgebruikt.

's Nademiddags. De lijderes ligt met half
ge-

geöpende oogen en sluimert; de pols is klein, geregeld en heeft 100 slagen; de ademhaling is bezwaarlijk, de huid droog; er zijn peeshuppeling en knersing op de tanden aanwezig; de tong is nog droog en sterk beslagen; er is nog geene ontlasting geweest.

's Avonds. De lijdere is bij het verstand; de pols is klein, geregeld en heeft ongeveer 80 slagen; de ademhaling is nog bezwaarlijk; de huid en de tong zijn vochtig; de lijdere hoest; zij heeft nog geen afgang gehad. Alle de genees-middelen worden voortgebruikt, en met de Vanillen wordt, alle twee uren, tot twaalf greinen opgeklommen.

Den zevenden. De lijdere heeft dezen nacht redelijk geslapen; zij ziet verstoord uit en heeft een hippocratisch aangezicht (*Facies Hippocratica*), maar is evenwel bij het verstand; er hebben wakende slaapzucht en stuiptrekkingen plaats. Het gehoor is zeer bezwaarlijk; de pols is zeer klein, geregeld en heeft ongeveer 90 slagen; de ademhaling is vrijer; er ontlast zich slijm met het hoesten, somwijlen moet de lijdere daar bij braken; de huid is droog, de tong sterk beslagen, niet vochtig; zij heeft sedert vier dagen geene ontlasting gehad; zij kreeg, behalve de overige middelen, eene klisfeer uit *Flor. Chamom.*, *Rad Valerian.* en zeep.

's Nademiddags. De oogen staan verstijfd; de stuiptrekkingen zijn zeer sterk; de pols is nauwelijks voelbaar en snel; de huid is droog; de pis is verzadigd, zonder wolk of zetfel; aan het tandvleesch vertoont zich sprouw, doch in den mond of in de keel wordt dezelve niet waargenomen; er volgde afgang op de klisteer; het gebruik der Vanillen wierd, alle twee uren, tot vijftien greinen vermeerderd, en behalve de vorige middelen, wierd nog eene likking met *Borax* voorgeschreven.

's Avonds. De lijderes is heet en rood in het aangezicht; zij ligt stil; de pols is zeer klein, eenigzins snel en vrij geregeld; de huid is zacht, niet vochtig; zij hield de klisteer binnen.

Den achtsten. De lijderes sliep dezen nacht goed; zij ziet opgeklaard uit en is bij het verstand; de pols is nog klein, maar geregeld, niet snel; de ademhaling is niet meer bezwaard; zij hoest nog; de huid is zacht, maar niet vochtig; de tong is van voren geheel zuiver en vochtig; zij had geene ontlasting; de sprouw is bijna verdwenen; de vorige middelen wierden herhaald.

's Nademiddags. De lijderes ligt onrustig en sprong uit het bed; zij ziet opgeklaarder uit; de pols is klein en eenigzins snel; zij hoest nog, maar de ademhaling is vrij; de huid is
voch-

vochtig; de tong is nog een weinig wit beslagen; er volgde geene ontlasting op de klisfeer; de pis is bruin, verzadigd, zonder wolk, of zetsel; de sprouw is naauwelijks meer zichtbaar; de spaansche vlieg op de borst is nog open.

's Avonds. De lijderes slaapt; de pols is voller dan dezen nademiddag, geregeld en heeft 90 slagen; de overige omstandigheden zijn de zelfden; de geneesmiddelen worden voortgebruikt.

Den negenden. De lijderes heeft dezen nacht redelijk geslapen; zij ijlt eenigzins; het aangezicht is rood; zij ziet opgeklaard uit; de pols is iets voller dan gister, geregeld, week en niet snel; de ademhaling is gemakkelijker; de huid wasemt uit; zij zweette dezen nacht sterk; de tong is eenigzins wit beslagen en vochtig; dezen morgen had zij ontlasting; de overige geneesmiddelen wierden herhaald.

's Avonds. De lijderes bevindt zich in den zelfden toestand.

Den tienden. De lijderes had dezen nacht geen' slaap, maar ijde niet; zij was slaapzuchtig; de pols is klein, geregeld en niet snel; de huid wasemt uit; de tong is aan de punt zuiver en vochtig; zij heeft geen' afgang gehad; het *Liq. C. C. Succ.* werd, uit hoofde van het te sterk zweeten, weggelaten en het gebruik der kina versterkt.

's Nademiddags. De lijderes ligt slaapzuchtig en is rood in het aangezicht. In hetzelfde, als ook aan de armen en de borst, vertoonen zich puisten ter grootte van eene erwt, maar aan den aars groote blaren, welke met een waterachtig vocht gevuld zijn; de geneesmiddelen worden voortgebruikt.

Den elfden. De lijderes sliep dezen nacht; zij ziet opgeklaarder uit, hoort wederom goed en spreekt volkomen met verstand; de pols is nauwelijks voelbaar, eenigzins snel, de ademhaling gemakkelijker; de ontlasting door den hoest blijft aanhouden; de tong is zuiver aan de punt, maar naar achteren bruinachtig beflaggen; zij heeft geen' afgang gehad; het aangezicht wafemt uit; voor het overige is de huid zacht; de puisten aan de armen worden eenigzins grooter, ook vertoont zich aan den rechter arm een roode gierst-uitslag.

's Avonds. De lijderes bevindt zich in den zelfden toestand.

Den twaalfden. De lijderes heeft goed geslapen en is volkomen bij het verstand; de pols is voller en eenigzins snel; de puisten etteren en droogen op, sommige verdwijnen zonder te etteren; de spaansche vlieg heeft goed getrokken en wordt open gehouden; alle de geneesmiddelen worden voortgebruikt en de

Vanillen weggelaten; zij gebruikt met smaak een weinig soep en dronk ook eenige kopjes koffij; zij heeft zich sterk doorgelegen, welke plaatsfen met eiwit, met gekamferde brandewijn vermengd, verbonden worden.

Den dertienden. De gesteldheid is gelijk als gister; zij krijgt voedende soepen. Bij den kina-drank worden, om den hoest, vijftien greinen *Sulp. Aur. Antim.* gevoegd.

Den veertienden. De lijderes fliep 'snachts zeer goed; de pols is voller, geregeld en be-
daard; de tong is zuiver aan de punt en vocht-
tig; de huid is vochtig; de puisten staan nog gedeeltelijk en etteren; de pis is niet meer zoo verzadigd als voorhenen en heeft een wolkje; zij had geen' afgang; zij heeft eetlust en drinkt koffij; de doorgelegene plaats ettert.

Den vijftienden. De lijderes is nog beter.

Den zestienden. De lijderes heeft, wegens de sterke pijn aan de doorgelegene plaatsfen, weinig kunnen slapen; de pols is vrij klein en snel, en de ademhaling is eenigzins kort; het hoesten vermindert; de tong is zuiver aan de punt en vochtig; de huid is zacht, de pis citroengeel en troebel; de zweer aan de doorgelegene plaats is nagenoeg een duim diep, en derzelver bodem is met eene zwarte korst bedekt, de randen zijn niet ontfoken. Men schreef het volgende voor:

Rx.

℞. *Cort Salicis*

Herb. Scordii

—— *Rutae* ā ʒß.

—— *Hyosciam.* ʒii.

C. M. D.

S. Om met twee mengelen water te koken, en tot omslagen op de zwerende plaats te gebruiken.

℞. *Ung. Altheae* ʒß.

—— *de Styrac.* ʒii.

M. D.

S. Om de zweer mede te verbinden.

Den zeventienden. De lijderes kon, wegens de pijnen der wond, niet veel slapen; zij bevindt zich anders redelijk wel; de puisten zijn alle verdwenen; de zwarte korst in den bodem der zweer begint zich afte scheiden; de vorige genees-middelen worden herhaald.

Den achttienden. De lijderes sliep dezen nacht gerust; de pols is nog klein, geregeld, niet snel; de ademhaling is vrij; de hoest is niet sterk meer; de huid is vochtig, de tong zuiver en vochtig; zij heeft eetlust; de pis is stroo-kleurig en troebel; de afgang is gebonden.

Den negentienden. De lijderes is zoo goed als gister; de eetlust en de slaap worden aanhoudend beter; zij krijgt nu, in plaats van de vorige middelen, het volgende:

℞ *Tinct. Cort. Per. Whytt.* ʒʒ.
Liquor. Anod. M. H.
Tinctur. Valerian. ā ʒii.
M. D.

S. Om de twee uren 150 droppels te nemen

℞. *Pulv. Doveri* gr. xv.
 — *Rad. Liq.* gr. x.
M. F. Pulv. Disp. Dof. vi.

S. 's Avonds een poeder te nemen.

Van den twintigsten tot den zevenentwintigsten nam de beterschap dagelijks toe, zoo dat de lijderes nu begon op te zitten; alleen bleven de hoest en de snelle pols nog aanhouden.

Den eersten Januariae. De pols verheft zich eenigzins; voor het overige staan de omstandigheden redelijk goed.

Den tweeden. De lijderes had zich geërgerd, wierd daar op ongesteld en er volgde eenige keeren braking; de eetlust ontbreekt; de tong is witachtig beflagen, en zij krijgt gedurig water in den mond. Men gaf haar *Ipecacuanha*.

Den derden. Na dat de lijderes vier malen gebraakt had, bevond zij zich beter; de eetlust is terug gekeerd; de pols is nog klein, maar niet snel; zij gebruikt nu de laatste versterkende middelen weder voort en een aftreksel der *Cort. Salicis* om te drinken.

Den zestienden was de lijderes volkomen hersteld, en werd van onder de geneeskundige behandeling ontslagen.

